

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr.
E. Jóna, dr. F. Miko, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar,
doc. dr. J. Ružička

Pri redigovaní tohto čísla zastupoval výkonného redaktora dr. Ján Horecký, C. Sc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Kočiš F., Deväť typov zloženého súvetia	321
---	-----

Diskusie

Dvonč L., Karta – gen. pl. <i>kariet/karát</i>	343
Ružička J., Poznámka o vytýčenom vetnom člene	346
Pauliny E., Vysvetlenie o mojom používaní termínov <i>veta</i> – <i>výpoveď</i>	349
Ružička J., Záverečná poznámka	349

Zprávy a posudky

Slavica Pragensia IV. J. Ružička	350
M. Dokulil, Tvoření slov v češtině I. J. Horecký	352
B. Hála, Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě. J. Dvončová	358
Z novších príspevkov k dejinám slovenskej jazykovedy. L. Dvonč	362
Z činnosti Medzinárodnej terminologickej komisie. J. Ružička	364
Jazykovedné sympóziu vo Viedni. E. Pauliny	365
Zpráva o činnosti Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV. P. Ondruš	366

Rozličnosti

Súcitíť, či súcitiť? Š. Peciar	368
Damask a Damašek. V. Uhlár	369
Pridavné mená <i>strojný</i> a <i>strojový</i> . F. Kočiš	369
Súpútnik, či súputník? Š. Peciar	372
Ako písať a vyslovovať cudzie slovo <i>juice</i> ? Š. Vragaš	372
Zub – inštr. pl. <i>zubami/zubmi</i> . L. Dvonč	373

Odpovede na listy

Abstraktné vyjadrovanie v administratívnom štýle. M. Urbančok	375
Priniesť darček. G. Horák	376
Všetky děti sa teší a hrajú. G. Horák	376
Pravopis adjektíva <i>sivoperý</i> . J. Oravec	377
Index k 28. ročníku Slovenskej reči. O. Kajanová	378

DEVÄŤ TYPOV ZLOŽENÉHO SÚVETIA

František K o č i š

V článku *Ku klasifikácii zloženého súvetia*¹ po zhodnotení pokusov o triedenie zložených súvetí v slovenčine a po niektorých teoretických preambulách navrhli sme osobitnú klasifikáciu zložených súvetí bez bližšieho výkladu jednotlivých typov týchto súvetí.

V tomto článku pokúsime sa podať charakteristiku každého jednotlivého typu, ale opäť len v jeho základných črtách, pretože podrobnejší výklad by vybočoval z rámca tohto článku.

Prvý typ zloženého súvetia

Za prvý typ zloženého súvetia budeme pokladať súvetie, v ktorom sa tri jednoduché vety (alebo i viac jednoduchých viet) spájajú do jedného syntaktického celku na základe priraďovacieho vzťahu. V tomto type zloženého súvetia realizuje sa teda iba jeden vzťah, a to priraďovací.

Už v predchádzajúcich príspevkoch k problematike väčších syntaktických celkov sme uviedli, že takéto súvetia niektorí naši gramatici doposiaľ hodnotili ako jednoduché súvetia. Vychádzali totiž z predpokladu, že vety spojené do jedného zložitejšieho celku priraďovacím vzťahom nepredstavujú zložitý celok zo stránky gramatickej.

K argumentácii za vydelenie tohto zloženého súvetia ako typu, ktorú sme už uviedli, dodávame ešte niektoré momenty. V priraďovacích zložených súvetiach dochádza medzi jednotlivými vetami k rozličným významovým vzťahom, ktoré majú aj svoje formálne vyjadrenie. Už z náuky o jednoduchom súvetí vieme, že v priraďovacom súvetí uskutočňujú sa štyri spôsoby priraďovania: zlučovanie, stupňovanie, odporovanie a vylučovanie, a to vtedy, ak ide o súvetie, v ktorom je súlad medzi obsahovým vzťahom viet a jeho vyjadrením, čiže ak ide o vlastnú parataxu. Niektorí autori k týmto štyrom vzťahom pridávajú ešte vzťah rektifikačný a vysvetľovací,² zahrnutie, eventualitu a iné pomenovanie.³ Všetky uvedené spôsoby prira-

¹ SR 28, 1963.

² Fr. Kopečný, *Základy české skladby*, 2. vyd., Praha 1962, 279 a 307.

³ V. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, 394.

ďovania realizujú sa v istom poriadku a poradí i v uvádzanom type zloženého súvetia. V priradovacích vetách, v ktorých niet súladu medzi obsahovým vzťahom viet a jeho vyjadrením, čiže v priradovaní vyjadrenom hypotakticky, rozlišujú sa obyčajne tieto spôsoby vzťahu: dôvod, dôsledok a prípusťka. F. Kopečný tieto spôsoby priradovania nazýva determináčnou parataxou.⁴ V tejto skupine sú vlastne všetky vzťahy, ktoré sa uskutočňujú v podradovacom súvetí, iba že nie sú formálne vyjadrené príslušnými podradovacími spojkami.

V rámci vlastnej parataxy realizujú sa všetky štyri spôsoby priradovacieho vzťahu, a to obyčajne dva za sebou: zlučovací – zlučovací, zlučovací – odporovací, zlučovací – vylučovací atď. V jednoduchom priradovacom súvetí uskutočňuje sa iba jeden spôsob priradovania. Platí to najmä pri odporovacom, stupňovacom a vylučovacom vzťahu. Je to logické. Do týchto vzťahov môžu vstupovať iba dvojice viet. Ich obsahy predstavujú isté polaritné napätie vyjadrené stupňovacím, odporovacím alebo vylučovacím vzťahom. Pri prostom priradovaní, čiže pri zlučovacom spôsobe priradovania, sa toto napätie nerealizuje, lebo jednotlivé obsahy viet sa iba priradujú a ich postupnosť a vnútornú spätosť podmieňuje iba reálne rozloženie predmetov v priestore, postupnosť vnímania a opisovania tohto rozloženia a nakoniec i osobitný zámysel autora.⁵

V zloženom súvetí prvého typu dochádza často k zmiešaniu vzťahov z vlastnej i determináčnej parataxy. Tieto varianty priradovacieho zloženého súvetia sa už viac blížia k tým typom zložených súvetí, v rámci ktorých sa explicitnou gramatickou formou realizujú obidva syntaktické vzťahy: priradovací i podradovací.

Zložené súvetia prvého typu rozčleníme do troch skupín.

1. Zložené súvetia s jedným spôsobom priradovania.

V tejto skupine súvetí utvára sa niekoľko menších okruhov súvetí podľa významových vzťahov medzi jednotlivými vetami; táto vzájomná závislosť rovnorodých viet v súvetí môže byť rozlične diferencovaná podľa toho, akú mimojazykovú skutočnosť jednotlivé vety zachytávajú.

a) Voľné priradovanie:

Hľadí do neba, mesiac sa mu uškŕňa, hviezdy padajú do hľbokej tmy. (Kukučín) – Rudko vľahoval ju rozšírenými nozdrami, pokukoval na veľký pecen chleba prichystaný na stole a hlasno zazíval: (Ondrejov)

b) Zlučovanie podľa vnútornej následnosti dejov:

Vynoril sa z vody do pásu, zaostřil zrak, napäto hľadel do prúdu. (Ondrejov)

⁴ Fr. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 284.

⁵ Už v článku *Ku skladbe v románe Vladimíra Mináča Živí a mŕtvi*, SR 27, 1962, 291 pokúsili sme sa naznačiť a vysvetliť tento integračný princíp v štruktúre zloženého súvetia s jedným priradovacím vzťahom.

– Rozpustila si na chrbát oba ťažké vrkoče, vzala hrebeň a prečesávala ich dlhými hladkými pohybmi, pričom nad jej sluchami s tichým praskotom vyskakovali celkom zreteľne drobné iskierky. (Chrobák)

c) Zlučovanie s významovou gradáciou dejov a s pointou v poslednej vete, ktorá je obyčajne pripojená spojkou *a*:

Nemožno večne rozrývať dušu výčitkami a sebaobžalobou, nemožno večne jatriť staré rany, nemožno sa uspokojiť len žiaľom nad biednymi tohto sveta. (Pišút) – Brada sa jej potrháva, ústa sťahujú a dolu opáleným lícom tečie jarok slz. (Kukučín)

d) Konkretizácia prvého člena zloženého súvetia:

Slnce zapadlo, zložilo svetlá do vyšúchaného sedla v pohorí a rozdúchalo okolo seba obláčiky, podobné papierom rôznych farieb. (Červeň)

Niekedy je tento postup opačný: najprv sa vyratúvajú konkretizujúce deje a až na koniec súvetia sa kladie člen (veta), ktorý (ktorá) sumárne vyjadrí, čo deje predchádzajúcich viet detailne rozviedli.

Paličkovým písmom vyplňal rubriky, vyratúval kvocienty a koeficienty, s rozvahou umiestňoval osudné desatinné bodky, podčiarkoval záverečné výsledky podľa linonáru, slovom, statočne smolil „globálnu situáciu“ a pripomienky skúseného praktikanta. (Karvaš)

2. Zložené súvetie s dvoma spôsobmi priraďovania.

Túto skupinu môžeme rozčleniť ešte podľa toho, ktoré dva spôsoby priraďovania sa v súvetí uskutočňujú.

Jurko sa vzpieraľ, ale vybehla i richtárka a vyhrešila ho nesmierne. (Kukučín) – Prepil rozum, a tak sa v tú nedeľu zjednal práve na päťoro a všade závdavky prijal. (Tajovský) – Potom príde zas hromotná jeseň, príde panstvo do loveckého zámku, hurhaj, štekot psov – nemáš kedy myslieť na smrť. (Vajanský)

3. Zložené súvetie s troma spôsobmi priraďovania.

Je to pomerne zriedkavý prípad priraďovania a takéhoto zloženého súvetia vôbec. Obyčajne sa vyskytujú tieto spôsoby priraďovania: zlučovací – odporovací – dôsledkový, odporovací – dôvodový – dôsledkový.

Dozorca niečo hundral, nebolo ho rozumieť, zaiste prechladol v noci a mal z toho teraz zachrípnutý hlas. (Červeň) – Znovu prikláňa tvár k ohňu, znovu sa pozorne sústreďuje na prácu, ale oheň sa nechce rozhorieť, izba zostáva tmavá a predmety na policiach zanovito mlčia. (Chrobák)

Druhý typ zloženého súvetia

Druhým typom zloženého súvetia je súvetie s jedným určovacím vzťahom; jedna hlavná veta sa spája s dvoma alebo viacerými vedľajšími vetami, ktoré sú medzi sebou spojené určovacím vzťahom, a tvoria tak rad viet s viacstupňovou závislosťou na hlavnej vete. Hlavná veta je obyčajne na začiatku súvetia, zriedkavejšie býva na jeho konci. Osobitným varian-

tom tohto typu zloženého súvetia je súvetie, v ktorom sú okolo hlavnej vety súmerne rozložené dve alebo viaceré vedľajšie vety — hlavná veta je teda v strede súvetia.

Vedľajšie vety sa uvádzajú rozličnými spojkami podľa toho, ako a ktorý člen hlavnej vety rozvíjajú.

Zložené súvetie druhého typu rozčleníme do niekoľkých skupín podľa miesta hlavnej vety v súvetí. Ako vedľajšie kritérium delenia použijeme počet a zoskupenie vedľajších viet.

Podľa miesta hlavnej vety:

I. Zložené súvetia s hlavnou vetou na začiatku alebo na konci súvetia.

II. Zložené súvetia s hlavnou vetou v strede súvetia.

Zložené súvetia s hlavnou vetou na začiatku alebo na konci súvetia rozčleníme ešte podľa počtu vedľajších viet.

1. Zložené súvetie s hlavnou vetou na začiatku súvetia a s dvoma vedľajšími vetami.

Mal z toho detskú radosť, pretože videl, že ho všetci počúvajú. (Červeň) — Pre mňa to bolo trochu čudné polozenie, lebo som nevedela, ako sa mám správať. (Zúbek) — Stojí na lúke, akoby nevedela, kam sa pobráť. (Horák) — Už sa ani nesnaží chápať, prečo Slivnícky vyzdvihujú obec, ktorá si nezaslúži spomienky. (Hečko) — A našli sa i takí, čo videli Draka špárou v okenici, ako čítal tie peniaze po nebohom Lepišovi. (Chrobák) — Ale prv musím odkázať mojej panej, aby bola uspokojená, že ma nevzali. (Timrava) — Pre jeho duševný rozvoj a literárne sklony mali značný význam tie roky, z ktorých jeden strávil na nemeckom gymnáziu v Sibíni a dva na rumunskom gymnáziu v Brašove, kde i maturoval. (Pišút)

V tejto skupine zloženého súvetia sú dve závislosti: závislosť prvého a druhého stupňa. Prvá vedľajšia veta je priamo závislá od hlavnej vety. Ďalšiu priamu závislosť predstavuje vzťah medzi vetami vedľajšími: prvá vedľajšia veta je riadiacou vetou druhej vedľajšej vete.

Rozloženie viet v tomto súvetí býva obyčajne pravidelné: hlavná veta — dve vedľajšie vety. Niekedy je druhá vedľajšia veta vložená do prvej vedľajšej vety.

Základné vzťahy zostávajú tu nezmenené a my toto súvetie pokladáme za variant základného typu. Je to už záležitosť konštrukčno-štylistická.

2. Zložené súvetia s dvoma vedľajšími vetami a s hlavnou vetou na konci súvetia.

Hlavná veta sa stáva jadrom výpovede.

Keby mama jedla ovocie, kým prejde deň svätého Jána, dieťaťko v nebi nedostalo by za celý rok nijakého ovocia. (Ondrejov) — Keď jej pán Ostrolúcky odvetil, že šikovný kolár by to mohol spraviť za dve hodiny, trochu si vydýchla. (Zúbek) — Kým Júlia mlčala, pretože cítila akúsi nejasnú vinu pred Albínom, starec hovoril. (Červeň)

Zo syntakticko-štylistickej stránky sú tieto súvetia zaujímavé tým, že v niektorých prípadoch uvádzajú podmet, príslovkové určenie, zriedkavejšie predmet hlavnej vety na začiatku celého zloženého súvetia. Najčastejšie je to podmet. Zdá sa, že je to alebo z dôvodov významového 'kontextu' s predchádzajúcim myšlienkovým celkom, alebo na zdôraznenie podmetu, ktorý vykonáva dej hlavnej vety a je zároveň aj podmetom prvej vedľajšej vety, alebo keď na príslovkové určenie hlavnej vety nevyhnutne nadväzuje prvá vedľajšia veta. Väčšinou ide o príslovkové určenie času, rozvíjané časovou vetou so spojkou *keď*.

Žena, keď zbadala, že otec vyšiel, šeptom ďalej poučovala. (Tajovský) — A Drak, ktorý mal istotne viac času, aby si všetko dokonale rozvážil, neprezradí mu ničoho zo svojich plánov. (Chrobák) — Ale potom, keď už idú chýry, že na dolných dedinách poniže Slivnice beľajú sa raže, niet veľmi roboty. (Hečko) — Teraz, keď si pomyslel, že bude musieť odísť a deda nechať, čudne mu stískalo srdce. (Horák) — A skúseností, čo sa v takých prípadoch robí, keď niečo skape, tiež som nemala. (Jančová)

Podmet sa niekedy v hlavnej vete znovu opakuje. Nazveme to *konštrukčným opakovaním* vetného člena. Je dané tým, že vložka je príliš dlhá a konštrukčne ťažká.

Rok, v ktorom pri svätom Urbanovi, kde od nepamäti rástla divá húština, vyrástla vlčindolská škola a pri nej, celkom vo svahu Baranej hlavy, aj budova vinohradníckeho spolku s priestrannou pivnicou, rok ten je dosť znesiteľný. (Hečko) — No od chvíle, keď voziar, čo sa vracal so soľou z Podolíncu, zastal na mraku pred krčmou a oznámil, že ho predbehol poniže Stúp, že sa mu dokonca prihovoral, od tej chvíle sa zvesť neviditeľnými špármi predrala do každého dvora. (Chrobák)

V druhom type zloženého súvetia s dvoma vedľajšími vetami sa niekedy jedna vedľajšia veta vkladá do druhej, a to tak, že obidve spojky dostanú sa vedľa seba.

Povera tvrdí, že keď sa sem schádzali, sám zlý mykol sa na reťazi a strašne zručol. (Hečko) — Všetci vedia, že ak má niekto zasiahnúť, môže to byť len Šimo. (Chrobák) — Žena nariekala, že ak upadnú do choroby, ľahko prejde chalúpka. (Tajovský)

Pri tomto vkladaní druhej vedľajšej vety do prvej vyskytujú sa isté nepravidelnosti a štylistické zvláštnosti, o ktorých sa však nemôžeme tu na široko zmieňovať.⁶

3. Zložené súvetie druhého typu s troma vedľajšími vetami a s hlavnou vetou na začiatku.

⁶ O kompaktilite a inkompatibilite spojok v zloženom súvetí zmienil sa vo svojom diskusnom príspevku L. Ďurovič na konferencii o historickoporovnávacom štúdiu slovanskej syntaxe a o štúdiu skladby v nárečiach, konanej v Brne v dňoch 17.—21. IV. 1962. Pozri o tom i v zborníku z tejto konferencie *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, 225 n.

A veľmi jasne som si uvedomila, že sa mi všetko podarí, ak dokážem, aby ma tieto tváričky mali rady. (Jančová) — V tom bol veru naozaj veľký zármutok pre Igora, pretože zbadal, že nič nebolo ušetrené starobou, ktorá tak podivne zarážala potuchlinou. (Červeň) — No znovu sa dala lamentovať, keď sa kočiš vrátil s Jóbovou správou, že kolár sa nechce pribrať do práce, lebo je nedeľa. (Zúbek) — Ale Silvester nemôže pripustiť, aby sa služobníctvo rozpíchlo prv, kým nevyslíedi, ako sa vec vyvinula v kuchyni. (Hečko) — A tak bolo len logické, že takáto literatúra ráčila sa hlboko ukloniť, keď zazneli krikľúnske fanfáry, ktoré sa veľmi vystatovali. (Mráz)

V rámci týchto zložených súvetí vyskytujú sa niektoré konštrukčno-štylistické zvláštnosti, týkajúce sa najviac poriadku viet a formálnych znakov podradovania.

Sem začleníme i zložené súvetia s troma vedľajšími vetami a s hlavnou vetou na konci súvetia.

Keď videl, že Drak odišiel k blízkeму jarčeku, ktorého si včera nevšimol, vyšiel aj on zo stodoly. (Chrobák)

Položením hlavnej vety na koniec súvetia dosahuje sa silne stúpajúca dynamická línia súvetia, v ktorom sa až na záverečnú časť myšlienky kladie silný dôraz.

4. Do osobitnej skupiny zloženého súvetia druhého typu zaradíme zložené súvetia s viac ako troma vedľajšími vetami. Takých súvetí je pomerne málo a počet vedľajších viet pravidelne nepresahuje číslo 4, prípadne 5. Obyčajne sa na inom a inom mieste opakujú tie isté spojky.

Priroda ho tak stvorila, aby žral všetko, čo sa zožrať dá, aby sa morské živočíchy nerozmnožovali tak nebezpečne, až by preplnili moria. (Ondrejov) — To som ti urobil, aby si nezabudol, že si mal deda, čo ťa na rukách nosil a vychoval, keď si nepoznal ani otca, ani matere. (Horák) — Netrúfa si, že sa mu podarí, lebo raz si nevie v hlave zrovnáť, prečo by i pri obnove Volských chrbtov nemalo ho stihnúť trápenie, strata peňazí a dlhé čakanie, ako sa mu ukázalo vo Vlčích kútoch. (Hečko) — To je dobre na to, aby dokázal, ako sa mu nehodí dobre rozumieť folklóru, lebo ak sa dovoľáva mienky M. Gorkého, nie je predsa možné, aby z jeho úvah vyčítal to, čo píše o podstate ľudového slovesného umenia. (Melicherčík)

Táto skupina zložených súvetí nesie všetky znaky súvetí z predošlých skupín s tým rozdielom, že hlavná veta stáva sa tu ozaj iba spojovacím činiteľom celého radu vedľajších viet. Jej význam sa mnohokrát tak oslabuje, že sa stáva iba úvodným členom súvetia s platnosťou temer adverbiallynou.⁷ Pravidelnosť v následnosti spojok je dosť často porušovaná, preto niektoré súvetia už nepredstavujú „čistý“ typ zloženého súvetia.

Nakoniec nám ostáva ešte zložené súvetie druhého typu s hlavnou vetou v strede súvetia.

⁷ J. V. Bečka, *O souměrnosti složitějších větných celků*, NŘ XXVIII, 1944, 45 n.

Základnou schémou tohto zloženého súvetia bude schéma: vedľajšia veta — hlavná veta — vedľajšia veta.

Kým mohli výborníci zasiahnuť, vrtký Oliver prevracia stôl so všetkým, čo je na ňom. (Hečko)

O tomto variante druhého typu zloženého súvetia bola už reč, a to v tom zmysle, že nie všetci syntaktici toto súvetie hodnotia rovnako.⁸

Najfrekvencovanejšie sú zložené súvetia so základnou schémou.

Keď Igor vyšiel von, oslepilo ho biele slnečné svetlo, po ktorého napnutých strunách kotúľali sa guľôčky dažďovej vody. (Červeň) — Aby svoje tvrdenia dokázal na nezvratnom štatistickom materiáli, Valerián Štrba konfrontoval výsledky svojich lanských výskumov s výsledkami istého pracovníka, ktorý v starolehotskom rajóne účinkoval asi pred dvaadvadsiatimi rokmi. (Karvaš) — Len čo sa splnili túžby Slovákov po národnej svojprávnomosti v rámci Československej republiky, už tu bol hlas, ktorý volal po internacionalizme, po svetovej revolúcii. (Pišút)

Jedna z vedľajších viet je rozvitá inou vedľajšou vetou.

A keď prišla noc, v jarčeku teplice zanôtili žaby tú istú pieseň storočí, ktorú Jerguš tak rád počúval, ako raz na svoje nohy vzrástol. (Ondrejov) — Ak tam teda vydrží statok do Mítra, zašanuje sa tá trocha krmu, čo sa im podarilo uškudliť, kým neprišli suchá. (Chrobák) — Ale potom, keď sa dozvedel, prečo kráľ zamieňa pozemky, očervenel ako vtedy, keď kráľ začal o zámene. (Horák)

Rozloženie viet môže byť i takéto: jedna vedľajšia veta — hlavná veta — tri vedľajšie vety.

Keď Urban priviedol Marka do školy, vôbec nemyslel, keď zatvoril dvere, že jeho syn privedie mladého učiteľa do stavu, keď sa vyskakuje z kože. (Hečko)

Alebo v zmenenom poradí:

Keď povieť strýkovi Sýkorovie, aby šiel do nás pozrieť, čo sa mu so synom robí, ja viem, že vďačne slúchne. (Kukučín)

Zriedkavé je poradie: štyri vedľajšie vety — hlavná veta — jedna vedľajšia veta a opačne.

Keď jazykovedec vychádza z faktu, že jazykom sa vypovedá o skutočnosti, a začne si klásť otázku, ako vypovedá jazyk o skutočnosti, začnú sa mu črtáť nové problémy, ktoré už nie sú problémami číro jazykovednými. (Pauliny) — Kým som bola doma, vždy som si myslela, že ako dedinské dievča mám dosť široký rozhľad, lebo apík ma naučil všetko, čo sám vedel a čo pokladal pre mňa za dôležité. (Zúbek)

Takouto stavbou zloženého súvetia dosahuje sa prehľadnosť pri vyjadrovaní jednej zložitej myšlienky. Hlavná veta stáva sa ťažiskom zloženého súvetia. Symetrická stavba zloženého súvetia (i zo stránky obsahovej) sa

⁸ O začlenení tohto zloženého súvetia do druhého typu zloženého súvetia sme sa zmienili v článku *Ku klasifikácii zloženého súvetia*, SR 28, 1963.

najmarkantnejšie javí pri rovnakom počte vedľajších viet po oboch stranách hlavnej vety. Keď sa na jednom konci hlavnej vety nahromadí viac vedľajších viet, stredové postavenie a myšlienkové ťažisko hlavnej vety sa oslabuje.

Tretí typ zloženého súvetia

V tomto zloženom súvetí spája sa jedna hlavná veta s dvoma alebo niekoľkými rovnocennými vedľajšími vetami, ktoré majú rovnaký vzťah k hlavnej vete a sú navzájom spojené priradovacím vzťahom. Realizujú sa tu obidva syntaktické vzťahy: hlavná veta s vedľajšími vetami utvára určovací vzťah a vedľajšie vety medzi sebou priradovací vzťah. J. Ružička tento typ uvádza ako prvý typ zloženého súvetia a hovorí, že prvým typom zloženého súvetia je súvetie s viacnásobnou vedľajšou vetou.⁹

Tento typ zloženého súvetia opäť rozčleníme do niekoľkých menších skupín podľa toho, koľko a aké spôsoby priradovania sa uskutočňujú medzi vedľajšími vetami. Vedľajšie vety môžu byť vo vzťahu zlučovacom, stupňovacom, odporovacom, vylučovacom atď.

1. Vo vzťahu zlučovacom:

a) Vedľajšie vety sú priradené prostým zlučovaním bez spojky. Sú oddelené od seba čiarkou.

Ja by len rada vedieť, kto sa ho dotkne, kto ňa slúchne. (Kukučín) — Cítil, ako sa zbavuje ťaživého bremena posledných mesiacov, ako mu nanovo rastú krídla podškubané všelijakými príhodami. (Urban) — Ružena sa spamätala, že je už pozde, že treba ísť domov. (Vansová)

Keď sa vedľajšie vety kladú vedľa seba bez spojky, je medzi nimi zvláštny významový vzťah: druhá vedľajšia veta dopĺňa alebo vysvetľuje obsah prvej vedľajšej vety alebo sú významovo synonymné.

Nie, musí sa tváriť, že spí, že dosiaľ nie je pri vedomí. (Chrobák) — Poničan si je plne vedomý, že svojou básnickou tvorbou predvídal vývin, že ňou predvídal a privolával dnešok. (Pišút)

Variantom tohto typu sú také zložené súvetia, v ktorých sa hlavná veta kladie na koniec súvetia.

Ak do týždňa poriadne nespíchne, ak zem znova nenamokne, príde bieda a hlad. (Chrobák) — Keby si bol bližšie, keby bolo za čo, či by som utekala i s deťmi za tebou. (Tajovský)

b) Druhá vedľajšia veta je k prvej priradená bez spojky a jej vlastná podradovacia spojka je vynechaná.

⁹ E. Pauliny — J. Ružička — J. Stolc, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 378.

Známy obraz zmizol, akoby ho bol niekto vygumoval, vyrezal z rámu. (Urban) — Ale kde je tu modlitba, keď myšlienky sa naháňajú, krúžia divo v hlave. (Kukučín) — Keď už rastlinstvo celkom vyhúкло, napilo sa tmavou farbou, jar prechádzala do leta. (Ondrejov)

c) Vedľajšie vety sú priradené spojkou *a*. Podradňovacia spojka druhej vedľajšej vety sa opakuje.

Drak ho vraj jednoducho zabil, pretože prísny starec stal sa mu nepohodlným a pretože sa ulakomil na jeho peniaze. (Chrobák) — Hľa, aké to bolo radostné, keď sa tváril celkom bezstarostne a keď po jednom odhadzoval od seba kamienky. (Cerveň) — Videli sme ešte, že dekan je bohatý a že skúpo žije. (Tajovský)

Keď sú dve vedľajšie vety priradené spojkou *a*, podradňovacia spojka nemusí nasledovať hneď po tejto spojke. Stáva sa to obyčajne vtedy, keď vedľajšie vety predstavujú obsahovú alternatívu alebo keď sa zdôrazňuje niektorý vetný člen.

Ten ti neverí, že hlad bolí a zima že mrazí. (Jégé) — I myslí, že krámiku sa zídu moje peniaze — a deťom že zídem sa ja — ako macocha. (Vansová)

Hlavná veta je na konci súvetia.

No keď dedo chodil zachmúrený a keď počul vnuka vyhrávať, ešte väčšmi mraštil čelo. (Horák)

d) Vedľajšie vety sú v zlučovacom vzťahu, sú spojené spojkou *a*, podradňovacia spojka druhej vedľajšej vety sa neopakuje.

Ešte dobre, že nikto z dediny ho nespáčil a nepustil sa s ním do reči. (Kukučín) — Dobre, že sa stratil a nekazí nám tu večer. (Timrava) — Psov pán horár dnu nepustil, aby sa vraj nerozmaznali a navykli na zimu. (Ondrejov) — Jednotlivci i národy majú v súčasnosti dostatočné sebavedomie i povedomie dosť osvietené, že spasíť nikoho nechcú a spásu v akejkoľvek podobe od iných odmietajú. (Tatarka)

V tejto skupine zložených súvetí niekedy druhá vedľajšia veta predstavuje už viac-menej voľnejšie podradňovanie hlavnej vete a má tendenciu prejsť k samostatnej vete, ktorá by sa pripínala k hlavnej vete a prvej vedľajšej vete ako k jednoduchému súvetiu. Významové i gramatické zretele totiž neriešia toto spojenie celkom jasne. Vo väčšine prípadov v tomto zloženom súvetí podmet oboch vedľajších viet je skoro vždy ten istý. Sú však súvetia, kde táto jednota podmetov nie je, a keď, tak iné gramatické zretele predsa len ukazujú na niečo inšie.

V iných súvetiach voľnejšie pripájanie druhej vedľajšej vety signalizujú enklitiky, totiž ich poradie za priradňovacou spojkou *a*. Zaujímavý je v tomto ohľade výklad J. Mistríka v štúdiu *Enklitiky v slovenčine*.¹⁰

¹⁰ Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 283 n.

2. Vo vzťahu stupňovacom. — Pomerne zriedkavé sú prípady zloženého súvetia tretieho typu, kde je tento stupňovací vzťah i formálne vyjadrený.

Šoltésová písala preto, aby strhovala vlastným príkladom k aktivite aj iné svoje nasledovníčky a najmä aby dodávala odvahy do zápasu o národné snahy slovenského meštianstva. (Rosenbaum)

3. Vo vzťahu odporovacom. — Vedľajšie vety sú priradené obyčajne spojkou *ale*. Priradovanie sa uskutočňuje dvojakým spôsobom:

a) podradovacia spojka sa opakuje:

I to nám dáva útechy, že hosť náš nebude sa potĺkať po cudzom svete, ale že ide rovno domov. (Kukučín)

b) podradovacia spojka sa vynecháva:

Ubezpečujem ťa, že nenosí smútok za mnou, ale sa snaží vynahradiť stratu iným. (Čajak)

4. Vo vzťahu vylučovacom. — Vedľajšie vety sa obyčajne spájajú spojkou *alebo*. Také súvetia sú menej časté.

Dievka sa vydá, ak nie je krivá, alebo ak sa nepotkne. (Kukučín) — Vždy rypol do rebier spolužiaka, ak sa na lavici pohniezdil alebo drevákom zašuchol na dlážke. (Jančová)

Keď sa hlavnej vete podradujú viaceré vedľajšie rovnocenné vety, tvoria tieto vedľajšie vety tzv. *vetnú reťaz*. Zložitá myšlienka, ktorú vyjadruje takéto zložené súvetie, dostáva sa do prehľadného poriadku podľa dôležitosti významových zložiek, ktoré má každá jednotlivá vedľajšia veta.

Vetnú reťaz nebudeme pokladať za samostatný syntaktický útvar (ako to robí J. Ružička), ale začleníme ju do tretieho typu zloženého súvetia, pretože sa v nej realizujú tie isté vzťahy medzi jednotlivými vetami, o akých sme vyššie hovorili. Vetná reťaz predstavuje iba štylistický variant zloženého súvetia tretieho typu.

Má plnú knižku značiek, kde čo je dlžen, odkiaľ čo objednal, kde mu koľko percent dali a kde by bolo treba niečo aspoň na zatretie očí poslať. (Tajovský) — Vie, že Eva stojí pri dverách, že ho pozoruje, že preniká cez neho, že vie o všetkom. (Hečko) — Rozumie sa, že potom už odložím všetku prácu, vezmem si ho s jeho ulúšteným srdiečkom do náručia a priviniem pevne k sebe. (Šoltésová)

Medzi zložené súvetia tretieho typu zaraďujeme i súvetia, ktorých vedľajšie vety majú rovnaký vzťah k hlavnej vete, ale sa uvádzajú nerovnakými spojkami. Obyčajne ide o dve vedľajšie vety.

Nevedel Jerguš, odkiaľ všetci tí ľudia idú a kam sa uberajú. (Ondrejov) — Pripomenul si naraz celkom zreteľne, ako si ešte za detstva v tejto vode máčaval prsty a aký to bol preň príjemný pocit. (Červeň) — Veď nevieš ani, kto ho napísal a čo v ňom stojí. (Kukučín)

Medzi súvetia tretieho typu začleníme i súvetia, ktoré sa vyznačujú

osobitnou syntaktickou stavbou vo svojej druhej časti – vo vedľajších vetách. Najprv uvedieme príklady.

Po prisáhe pustili ich do rodných chalúp, aby ich o niekoľko dní znova zavolali. A by sa rozpríchlá radosť doliny na všetky strany sveta. (Ondrejov) – Nenadarmo mu dnes pripíjali, aby sa čím skôr oženil. A by na takto rok boli už dvaja, on a ona. (Jesenský) – Prijíma ho s lamentom, že nespál, že ho všetko dusí, že si nevie rady, že sa zastrelí. Že je to niečo hrozného, toto väzenie. (Vajanský)

Ide tu o jav, že jedna (obyčajne posledná) vedľajšia veta sa priraduje (a hlavnej vete podraduje) k svojim rovnocenným vedľajším vetám až za bodkou. Obsahove predstavuje dodatok k tomu, čo už bolo povedané alebo je dodatočným vybavením myšlienky v prúde jazykového prejavu. Dodatočne pričlenená vedľajšia veta je obyčajne obsahove najzávažnejšia. Táto jej obsahová závažnosť je zdôraznená osobitným syntakticko-štylistickým postupom.¹¹

Uvedené zložené súvetia však nepredstavujú zvláštny typ zloženého súvetia. Zaraďujeme ich medzi zložené súvetia tretieho typu, v ktorom sú vedľajšie vety spájané bezpríznakovo.

Štvrtý typ zloženého súvetia

Štvrtý typ zloženého súvetia predstavuje súvetie s viacerými hlavnými vetami, z ktorých jednej je podradená jedna vedľajšia veta.

Hlavné vety sú spojené paratakticky – spojkami i bez spojok – a usku-
točujú sa medzi nimi všetky základné spôsoby priradovania.

Dôvody, pre ktoré sme toto zložené súvetie vydělili ako nový typ, uviedli sme v článku *Ku klasifikácii zloženého súvetia*.

Zložené súvetia štvrtého typu rozčleníme do niekoľkých skupín podľa miesta vedľajšej vety v súvetí.

1. Zložené súvetia s viacerými hlavnými vetami, poslednej z nich je podradená vedľajšia veta.

Ou, zavýjajú stromy, ou, bolí to, prevažujú sa a zbesnenosť nimi trepe do ve-
terných vírov, odhadzujú konáre a všade čurčí ohnivá voda, ktorá sa lisne ako
sklo. (Červeň) – Predtým ľudia hľadeli na hlavu, teraz ale na nohy, to som,
uznám, nevedel, ale možbyť, že máš aj pravdu. (Čajak) – Ženičky uspokojili sa,
vžili sa, privykli robiť chlapecké práce a privykli, že im chýbajú synovia a mu-
žovia. (Timrava) – Podišiel, chytil ho ľahko rukou, pozorne zavinul do šatôčky
a odnášal ho opatrne, aby mu neublížil. (Ondrejov)

Hlavné vety sú poväčšinou priradované bez spojky. Posledná hlavná veta
je však obyčajne priradená spojkou *a*, ktorá signalizuje koniec priradova-

¹¹ Pozri i V. Blánár, *Vetné pričlenenie*, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 199.

cieho súvetia. Vedľajšia veta uzatvára myšlienkový celok a často predstavuje obsahove najdôležitejšiu časť zloženého súvetia. Tento spôsob rozloženia obsahu súvetia je príznačný i pre ostatné typy zloženého súvetia, v ktorých obsahove najdôležitejšia časť kladie sa alebo na koniec, alebo na začiatok celého súvetia. Vyplýva to totiž z psychologickéj stránky jazykového prejavu vôbec: to najdôležitejšie sa vyriekne hneď na začiatku výpovede alebo až na jej konci, pričom sa využíva moment klesavej alebo stúpavej dynamickej línie súvetia a pointovanie.

2. Medzi zložené súvetia štvrtého typu začleníme aj pomerne zriedkavé súvetia nie s jednou vedľajšou vetou na konci súvetia, ale s dvoma, ktoré sú vo veľmi úzkom významovom vzťahu a čo do obsahu sú skoro synonymické. Obidve rozvíjajú poslednú (nadradenú) vetu alebo jej jeden člen rovnakým spôsobom.

A otec plakal a mať sa rozžialila a synovia cítili sa vinnými pred otcom a zvažovali jeden na druhého, kto viac otcovi povedal, kto mu viac ublížil. (Tajovský) — Ženičky utekali pred zvlačami, dobehli na mostík, zastali, obrátili sa, pozerali na furmana. Či nie je známy, či ich na zvlače nezavolá. (Ondrejov)

Domnievame sa, že aj tu ide o psychologický moment rozprávania. Druhá vedľajšia veta už nič nového neprináša, je akoby dodatkom vybaveným v mysli trochu neskôršie. Čo do dôležitosti, je však na tej istej rovine ako prvá vedľajšia veta.

3. Ďalšiu skupinu zloženého súvetia štvrtého typu tvoria súvetia s jednou vedľajšou vetou na začiatku súvetia.

Čím dlhšie sa díval, tým viacej sa ona pýrila, až napokon musel tomu uveriť, osmelil sa, pristúpil k nej a dotkol sa jej. (Chrobák) — Ráno, len čo Michal Habdža, územčistý a prisny sedliak zelenomiský, vyloží nohy zo svojho hrdého domu, jeho syn Urban so ženou Kristínou, rodenou Svätou, vezmú sa za ruky ako deti, náhlia sa k notárovi, podpíšu kontrakt a zmenku a kúpia si vo Vlčín-dole dom a dáva vinohrádky. (Hečko)

4. Poslednú skupinu zloženého súvetia štvrtého typu tvoria súvetia, v ktorých jedna vedľajšia veta rozvíja svoju hlavnú vetu na inom mieste ako na konci súvetia.

Chce kopnúť do dverí, vyvrátiť ich, chce sa mu hrešiť, ako najhnusnejšie vie, rozbiť, rozlámať niečo cenného a nenahraditeľného. (Hečko) — Počkala, kým sa priblížil na päť krokov, potom vstala, pritísila sa k dverám a sklopilac zrak, nechala ho prejsť popri sebe. (Chrobák) — Vytriasol popol z fajky, hodil klobúk do tyla, utrel ústa, aby z nich šla reč čistá a spravodlivá, a začal. (Kukučín) — Len sa vy nebojte, a ak by ste mali potrebu, nezabúdajte odkázať do dediny, nedajú vám zahynúť. (Horák)

Piaty typ zloženého súvetia

Piaty typ zloženého súvetia je jedným z našich nových typov, ktorý J. Ružička a Fr. Trávníček neuvádzajú. Charakterizovali sme ho ako zložené

súvetie s dvoma alebo viacerými hlavnými vetami, ktorým je rovnakým spôsobom podradená jedna vedľajšia veta.

Tento typ zloženého súvetia sa vyskytuje pomerne málo. Je však štylisticky veľmi účinný.

Zložené súvetia piateho typu rozdelili sme do niekoľkých skupín podľa počtu hlavných viet a podľa spôsobu, akým sa hlavné vety k sebe priraďujú.

1. Do prvej skupiny sme začlenili súvetia s dvoma hlavnými vetami, medzi ktorými je zlučovaci vzťah. Zlučovanie je bezspojkové.

Nik ju s Drakom nevidel, nik ju nepristihol na podozrivom mieste, hoc baby striehnu na každý jej krok. (Chrobák) — Treba sa poradiť, treba si pohovoriť o veci, aby ich nenašla nepripravených a bezradných. (Chrobák) — Vieme vzdychať, vieme sa aj nadchnúť, že tieto hory, tá pôda, je naša irečitá dedovizeň. (Čajak) — Vedia, vycítili už, že pre jej oči srdiečko bolieť nebude. (Podjavorinská) — Vlasy rozsypali by sa jej po pleciah, zaodeli by ju celú, keby ich nedržal vedno sieťkovaný čepiec. (Kukučín) — Literárna kritika často zaradovala Ivana Krasku medzi tzv. modernistov, uvádzala ho do spojitosti so západnou dekadenciou a českým symbolizmom, akoby v tom bola nejaká hodnota jeho diela. (Pišút)

V uvedených súvetiach nachádzame niekoľko špecifických črt vo vzťahu hlavných viet a v jeho gramatickom vyjadrení:

a) hlavné vety majú ten istý podmet: *Nik ju s Drakom nevidel, nik ju nepristihol na podozrivom mieste...*

b) zhoduje sa pomocný výraz: *Vieme vzdychať, vieme sa aj nadchnúť...* *Treba sa poradiť, treba si pohovoriť o veci...*

2. Hlavné vety sa zlučujú spojkou *a*.

Plamienok na ohnisku nepokojne zablikal a stúlil sa pod pahrebu, akoby sa cítil zbytočným a nepotrebným. (Chrobák) — Potom vstala a vyšla do záhrady, že ho po chvíli zas príde kuknúť. (Tajovský)

3. Zriedkavé je zložené súvetie, v ktorom sú hlavné vety vo vylučovacom vzťahu, ale bez protikladného postavenia.

A podľa toho si vymýšľa nepravdy, alebo stavia na obnosených polopravdách, že ľudové umenie je chabým odleskom kultúry vyšších tried. (Melicherčík)

4. Zložené súvetia s dvoma hlavnými vetami a jednou vedľajšou vetou na začiatku súvetia. Postavenie vedľajšej vety na začiatku súvetia je čo do významových vzťahov výhodnejšie i prehľadnejšie, lebo hneď na začiatku sa vysloví dej, počas ktorého, za ktorým a pre ktorý sa vykonáva dej v hlavných vetách.

Keď Nehreš na zvoničke pri svätom Urbanovi zacengá poludnie na zvončeku s detským hlasom, vyjde Silvester z izby na dvor a odviaže z reťazí svoje psie telce. (Hečko) — A keď vyšlo slnko, zatrepotali zvonce, zaštekali pastierov korbáč. (Ondrejov) — Keď som nasekala cukru, opásala som si bielu zásteru a dala

som sa bielí zemiaky. (Zúbek) — Keďže mu je historický proces heglóvským vývinom idey, nehovorí o hospodárskych podmienkach, alebo len letmo a mimochodom. (A. Matuška)

5. Zložené súvetie piateho typu s viacerými hlavnými vetami a jednou vedľajšou vetou na konci súvetia.

Môcik si tíško ľahol, zažmúril oči a čakal, akoby mu šli sekerou hlavu odňať. (Tajovský) — Oháňal by sa chvostom, pchal sa do kosodrevia, v najhoršom prípade začal by bzikať, kýmkoľvek by sa nezbavil príliš neodbytného sršňa. (Chrobák) — Mladí si zaskočili, starí zaspievali, dedovia poutierali zaslzené oči a usmiali sa, lebo Valentove gajdy smútiť nedali. (Horák) .

6. Inú skupinu tvoria zložené súvetia piateho typu s viacerými hlavnými vetami a s jednou vedľajšou vetou.

Keď sa mu loď priblížila, nahol dlhé hrdlo dopredu, rozostrel krídla a letel. (Ondrejov) — Kým sme my z dedín bezcieľne blúdili po stanici, oni sa doma najedli, preobliekli do bielych šiat, zabavili sa na ihrisku i odišli po svojom. (Jančová) — Keby okruhly stôl bol velikánsky, človek od človeka naproti sebe bol by dosť ďaleko, nevidel by mu ostro do tváre, nevidel by v jeho tvári každé hnutie, uhýbavosť alebo odvahu povedať základnú vec. (Tatarka) — Dôjduc k Drakovej vyžihárni, odbočil trochu z cesty, vyňal z kapsy práchno, kremeň a ocieľku a podpálil jej slamenú strechu. (Chrobák)

Šiesty typ zloženého súvetia

Šiesty typ zloženého súvetia predstavuje zložené súvetie s dvoma hlavnými vetami a jednou vedľajšou vetou, ktorá je podriadená druhej hlavnej vete. V tomto type zloženého súvetia uplatňujú sa oba vzťahy — priraďovací i určovací.

J. Ružička tento typ súvetia uvádza ako tretí medzi svojimi piatimi typmi a charakterizuje ho ako zložené súvetie s mnohonásobnou hlavnou vetou.¹²

Toto zložené súvetie obстоjí ako typ iba vtedy, keď budeme brať do úvahy iba dve hlavné vety. V tomto súvetí totiž dochádza k zmene miesta vedľajšej vety, a tým k určitej zmene miesta spojok a k interpunkčným zvláštnostiam. Preto sme vylúčili z rámca šiesteho typu zloženého súvetia tie súvetia, ktoré majú viac hlavných viet a jednu vedľajšiu vetu podradenú niektorej z hlavných viet. Takisto sme z tohto typu vylúčili súvetia s dvoma alebo viacerými hlavnými vetami, ktorým je rovnakým spôsobom podradená jedna vedľajšia veta.

V šiestom type zloženého súvetia vedľajšia veta je v určovacom vzťahu iba s jednou hlavnou vetou. Hlavné vety sú v pomere zlučovacom, odporovacom atď. a môžu sa spájať spojkami i bez spojok.

Zložené súvetia šiesteho typu rozčleníme do niekoľkých skupín podľa

¹² Pauliny — Ružička — Štolc, c. d., 380.

druhu priradovacieho vzťahu medzi hlavnými vetami. Jednu skupinu utvoria súvetia so zmenou miesta vedľajšej vety.

Hlavné vety sú

1. v zlučovacom vzťahu:

A ona zostala stáť uprostred pitvora, dívala sa na klučku, ktorá za ním zapadla. (Chrobák) — Jurko mlčal, je smutný, hoci nebezpečenstvo minulo. (Kukučín) — Pováž si, prišiel som, aby si nezostal celkom opustený na svete. (Červeň) — Vtom prišiel prvý prisažný a pretisol sa k stolíku, akoby nič nemal na svedomí. (Tajovský) — Potom ich poslali v čerty a zatrepli za nimi bránu, že sa len tak ozývalo v zámku. (Jégé) — Števkó by hneď vytiahol notes a vyráťal, že sa mu to nevyplatí. (Jesenský)

2. v stupňovacom vzťahu:

Nie, darmo som sa trápil, nemohol som prísť na to, čo by som si žiadal na vianočnom stromčeku. (Ondrejov)

3. v odporovacom vzťahu:

Stálo to veľa peňazí, ale otec ho už ledva dočkal, lebo z Pešti neprišiel Miško domov iba na leto. (Tajovský) — Nik to meno predtým nepočul, no stačí ho raz počuť, aby v tebe vzbudilo rešpekt. (Chrobák) — Mladí súhlasili, len nevedeli, čo na to povedať. (Ondrejov)

4. v dôsledkovom vzťahu:

My ženy vidíme svoje družky akosi ináč než mužskí, a preto sa často stáva, že náš úsudok o daktorej žene je odlišný. (Zúbek) — Trošičku sa usmieval, takže sa celkom zdalo, že novinu prijal s radosťou. (Červeň)

5. v dôvodovom vzťahu:

Dívajte sa mu dobre na prsty, vie s nimi vyvádzať kúsky, že vám oči na vrch hlavy vylezú. (Chrobák) — Ja sa ani temnice nebojím — každý sa dozvie, prečo ma do nej vsadili. (Kukučín)

Do poslednej skupiny zloženého súvetia šiesteho typu sme zaradili súvetia, v ktorých vedľajšia veta sa dostáva pred svoju riadiacu vetu, ale až za priradováciu spojku, takže sa obe spojky ocitnú vedľa seba. Takéto súvetie pokladáme za variant základného typu.

Tým, že sa vedľajšia veta kladie pred svoju riadiacu vetu, zdôrazňuje sa dôležitosť okolností, za ktorej sa odohráva dej druhej hlavnej vety.

Sedávala som v lavici ticho a pozorne, a pretože som ľahko chápala, nebolo lepšej žiačky nado mňa. (Jančová) — Nebál sa Valent noci, ale ako sa vzdával od deda, tým viac mu srdce stískalo. (Horák) — Takto sa však vôbec nedostal medzi deti svojho veku, takže keď mal štrnásť rokov, boli jeho spôsoby a jeho držanie celkom podobné spôsobom a chovaniu dospelého človeka. (Chrobák)

Tieto súvetia by sme mohli zaradiť i do jednotlivých skupín podľa druhu priradovacieho vzťahu medzi hlavnými vetami.

Siedmy typ zloženého súvetia

Siedmym typom zloženého súvetia je také zložené súvetie, v ktorom sa k jednoduchému podradovaciemu súvetiu ako celku pripája iná samostatná jednoduchá veta. Toto súvetie sa skladá z troch viet — z jednej hlavnej vety, z jednej vedľajšej vety a z jednej samostatnej jednoduchej vety. Čo do počtu viet je tento typ zhodný so šiestym typom zloženého súvetia. Rozdiel medzi oboma typmi je v tom, ako sa jednotlivé vety k sebe pripájajú. Kým v šiestom type zloženého súvetia dve samostatné vety tvoria priradovacie súvetie a druhú z týchto samostatných viet rozvíja ešte jedna vedľajšia veta, v tomto type sa k jednoduchému podradovaciemu súvetiu pripája jedna samostatná jednoduchá veta.

Siedmy typ zloženého súvetia je zhodný so štvrtým typom v klasifikácii J. Ružičku a Fr. Trávníčka. Oba autori vysvetľujú, že v tomto súvetí je základom priradovacie súvetie, ale že významový vzťah medzi hlavnými vetami je iný než v treťom type, lebo hlavné vety sa k sebe nepriradujú priamo. Uvádzajú, že keby sme vynechali vedľajšiu vetu, zvyšok súvetia by nebol významove určitý.¹³ Toto vysvetlenie je do určitej miery pravdivé, ale zdá sa, že nemožno tvrdiť o tomto type zloženého súvetia, že jeho základom je priradovacie súvetie. Prvá (hlavná) veta môže sa dostať do určitého významového vzťahu s druhou samostatnou vetou, ale nikdy nie úplne. Zdá sa, že to závisí od druhu vedľajšej vety, ktorá sa pripína na prvú (svoju riadiacu) vetu, nakoľko sa obidve samostatné vety odklonia od vzájomného významového vzťahu, alebo sa významove približia.

Druhá samostatná veta sa priraduje k celému podradovaciemu súvetiu ako významovému a gramatickému celku. Je to podobné priradovanie ako v piatom type zloženého súvetia (podľa klasifikácie J. Ružičku), kde sa priradujú dva myšlienkové celky predstavené jednoduchými súvetiami.

Podľa toho, aký spôsob priradovania sa realizuje medzi jednoduchým podradovacím súvetím a jednoduchou samostatnou vetou, rozčleníme siedmy typ do niekoľkých skupín.

Medzi súvetím podradovacím a samostatnou vetou je

1. zlučovací vzťah:

Lež starý Habdža konštatuje, že príde i na to príležitosť, a ihneď chytá si syna Urbana za plece. (Hečko) — Hútala som, kto k nám mohol prísť, a hádala som na horárovcov. (Zúbek) — On zvrchol sa na mieste, že nechce, a bavil sa s klobúkom ďalej. (Kukučín) — Vyprobával ľad, či ho udrží, a prešiel pozorným krokom na Hať. (Ondrejov) — Volič by bol vyučený, že sa má dostaviť pred volebnú komisiu s kvietkom v dierke kabáta, voličky by ho mali prišpendlikovaný. (Jesenský)

¹³ J. Ružička, *Zložené súvetie*, SR 19, 1954, 32; Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1949, 727.

2. stupňovací vzťah:

Nie dosť, že sa ty pochabíš za ním, ešte i mňa vezmú ľudia v reč. (Tajovský)

3. odporovací vzťah:

Ako redaktor mal síce voľný lístok na druhú triedu, zatiaľ čo Alina prišla dokonca bez lístka, ale o to sa dnes nikto nestaral. (Urban) — Trnula, že bude malý poplach a smiech, ale, chvalabohu, lopta padla na ihrisko. (Jesenský) — To by sa mu ľúbilo, že mlčí, ale ona mlčí zo vzdoru. (Timrava)

V niektorých zložených súvetiach je jednoduchá veta samostatne pripojená (príčlenená). Interpunkčný znak je len vonkajším signálom tohto faktu.

Všeličo by bol ešte podotkol, že človek nežije iba sebe, ale i druhým: ale okúňal sa s tým vystúpiť. (Kukučín)

4. dôvodový vzťah:

Neviem veru, či niekedy sa dopustil niečoho zlého, bol ako svätý. (Červeň)

5. dôsledkový vzťah:

My sme už takí, že si svojich ľudí ani vážiť, ani podporiť nevieme, takže hynú v najväčších hmotných i duševných trapiech nám rovno pred očami. (Čajak) — Ani Adelka sa nechcela dlho baviť, aby v Zemianskom Podhradí nemali o ňu obavy — nuž sme sa radšej pobrali. (Zúbek) — Tiež objavil, že cholera sa vkráda ústami — treba ich teda zamknúť. (Kukučín)

6. prípusťkový vzťah:

Pamätala sa ešte dobre na všetky výzvy, ktorých Albín vo svojom rozčúlení použil, a predsa sa neodvážila ani jedno písmeno z toho všetkého prezradiť Igorovi do očí. (Červeň) — A darmo by im aj bol povedal Valent, skadiaľ je, sotva by boli vedeli. (Horák)

Samostatnú skupinu zloženého súvetia siedmeho typu budú tvoriť zložené súvetia s vedľajšou vetou pred jej riadiacou vetou. Tak sa vedľajšia veta dostáva na začiatok celého súvetia a hlavná a samostatná veta ocitnú sa vedľa seba. Takých súvetí je pomerne málo.

Ak čo pošle Kôrková kúpiť, dajú darmo, za pol ceny, raz toľko, takže Kôrkovi už ani nechodia kupovať. (Tajovský) — Okrem toho, keď sa náhodou stretli, Maslička nepozrela na ňu nejako vlúdne, takže Eva sa jej naozaj bojí. (Kukučín)

Ôsmy typ zloženého súvetia

Za ôsmy typ zloženého súvetia budeme pokladať súvetia s dvoma hlavnými vetami a s dvoma vedľajšími vetami, ktoré sú medzi sebou v určovacom vzťahu alebo rovnakým spôsobom rozvíjajú hlavnú vetu. Hlavné vety sú v priraďovacom vzťahu, jednej z nich sú podriadené vedľajšie vety.

Tento typ zloženého súvetia sme uviedli ako nový typ, ktorý nemožno zaradiť ani do jedného z piatich typov zložených súvetí, ako ich uvádza

J. Ružička a Fr. Trávníček. Ôsmý typ zloženého súvetia predstavuje svoj-
rázne zoskupenie poväčšine dvoch hlavných viet a dvoch vedľajších viet.
Hlavné vety sú v súvetí v rozličných významových vzťahoch a menia svoje
miesto: môžu byť na začiatku, na konci alebo v strede súvetia. Niekedy sú
rozdvojené, a to tak, že jedna hlavná veta je na začiatku súvetia a druhá
na konci. Vedľajšie vety zaujímajú svoje miesto podľa postavenia hlavných
viet — sú buď na začiatku, buď na konci súvetia, alebo sú v strede súvetia
a z oboch strán uzavreté hlavnými vetami. Keď sú hlavné vety v strede sú-
vetia, jedna vedľajšia veta je na začiatku súvetia a podradená je svojej
(prvej) hlavnej vete, druhá vedľajšia veta je na konci súvetia a je podra-
dená tiež svojej (druhej) hlavnej vete. Toto posledné zoskupenie hlavných
a vedľajších viet pripomína už posledný typ zloženého súvetia, v ktorom
sa priradujú dve jednoduché súvetia. Zmeny miest hlavných a vedľajších
viet v tomto súvetí prebiehajú pravidelne, takže ani v jednom variante
(okrem posledného) nedochádza k porušeniu tých základných vzťahov,
ktoré definujú toto zložené súvetie ako typ.

Ôsmý typ zloženého súvetia rozdelíme do niekoľkých skupín podľa miesta
viet v súvetí, ako sme to už naznačili.

1. Do prvej skupiny začleníme všetky súvetia ôsmeho typu, ktoré majú
dve hlavné vety na začiatku súvetia. Hlavné vety sú v rozličnom prirado-
vacom vzťahu, vedľajšie vety sú rozličného druhu a sú buď v určovacom
vzťahu, alebo tvoria priradovacie súvetie ako rovnocenné vedľajšie vety,
ktoré rovnakým spôsobom určujú druhú hlavnú vetu.

a) hlavné vety sú v zlučovacom vzťahu:

Hovorí mi o hlade a o ťažkých džberoch vody a ja pomaly chápem, že mi to
všetko rozpráva preto, aby mi pohľadom do vlastného a ťažkého dievčensva
obľahčila moje. (Jančová) — Slniečko svietilo teplo a milo hrialo, že trpkové
kriaky začali znovu kvitnúť, akoby mala jar prísť. (Horák) — Tajil dych a tváril
sa, že spí, keď počul Evine kroky v pitvore. (Chrobák) — Poviete súdruh Blažej
a je to, akoby ste povedali čin, akoby ste povedali úspech. (Karvaš)

b) hlavné vety sú v stupňovacom vzťahu:

Ružena Kališová nesúhlasí s týmito predsudkami a odmieta tých, ktorí sa
uchádzali o jej ruku v presvedčení, že si ju získajú spoločenským postavením
a peniazmi. (Tomčík)

c) hlavné vety sú v odporovacom vzťahu:

Apika som nevidela, ale vedela som, že je v záhrade, lebo som počula jeho
hlas. (Zúbek) — Matka ešte nespala, ale Ružena ju uspokojila, že je všetko
dobré, že jej ráno bude rozprávať. (Vansová) — Slivnícky sťahujú tvár do prisnej
výčitky, ale vidia, že sa nedá mnoho spraviť, lebo poznajú všetkých troch.
(Hečko)

d) hlavné vety sú v dôvodovom vzťahu:

Igor sa veru bál odvetí, vedel, že ho otec bude karhať, ak sa dozvie pravdu. (Červeň)

e) hlavné vety sú v dôsledkovom vzťahu:

Budete ho čítať až po mojej smrti, a preto mu môžem zveriť aj také veci, pri ktorých by som sa hádam aj červenala, keby som vám ich mala rozprávať osobne. (Zúbek) — A pridala by ešte svoje, takže by to nakoniec naozaj vyzeralo, akoby sa sem bol utiahol len preto, aby si vylízal rany. (Chrobák) — Išla vo tme, nuž nie div, že stúpila na halúsku, ktorá ležala na ceste. (Červeň)

2. Zložené súvetia s hlavnými vetami na konci súvetia. Obsah hlavných viet stáva sa jadrom celého zloženého súvetia.

Keďže sa však zjavil taký, čo sa zamestnáva vecami pre chlapov nepochopiteľnými, nebudeme ho vyrušovať a odídeme po svojej práci. (Chrobák) — Ak mal za štyri v skleničke a upiekli si slaniny v hore, Miško musel aspoň oblznúť pálenky a len potom sa smel napiť vody. (Tajovský) — Hoci sa mnoho vecí predvídalo, ba hoci sa porobili aj isté prípravy, organizačný aparát sa trhal, ľudia boli poplašení, zmätení. (Urban)

3. Pomerne malú skupinu zložených súvetí ôsmeho typu tvoria súvetia s dvoma hlavnými vetami, z ktorých jedna je na začiatku súvetia a druhá na jeho konci. Vedľajšie vety sú podradené tej hlavnej vete, ktorá je na konci súvetia. Priraďovacia a podradovacia spojka nasledujú hneď za sebou za prvou hlavnou vetou.

Pustil bačovú ruku, a akoby vytriasť zo seba chcel neprijemnú silu, čo nadúvala prsia, útekou sa rútil dolu do doliny. (Ondrejov) — Dal sa rýchle do pitia čaju, a že Ida nezložila tanier s pečivom, kým si nevezme, vzal jeden kus zas odboku. (Timrava) — Aj ja to hovorievam, a keby som chcela vyjadriť všetku lásku, ktorú cítim v sebe pri pohľade na túto rozrytú a zhúžvanú zem, nemala by som dosť slov. (Červeň)

Vedľajšie vety sú podradené hlavnej vete na začiatku súvetia:

Spola sa obracia ku Kristíne, ktorá sa usiluje prevrátiť Marka, aby ešte aspoň troška poležal pokojne, a znova sa zahľadí von. (Hečko)

4. Do štvrtej skupiny sme začlenili tie zložené súvetia ôsmeho typu, ktoré majú hlavné vety v strede súvetia. Už sme spomenuli, že tento variant zloženého súvetia ôsmeho typu tvorí prechod k poslednému typu zloženého súvetia.

No keď sa už veci takto majú, tu je škoda prestať, škoda znovu sa zakaboniť, najmä ak príde do cesty viac takých kľzačiek. (Chrobák)

Treba hneď povedať, že vzťahy medzi jednotlivými vetami uvedeného variantu nie sú také ako v predchádzajúcich skupinách, i keď počet viet je taký istý. Zoskupenie viet je práve opačné ako v tretej skupine. Tam hlavné vety uzatvárajú medzi seba dve vedľajšie vety, tu sú hlavné vety

v strede súvetia a vedľajšie vety sú položené jedna na začiatok a druhá na koniec súvetia. Prvá vedľajšia veta (na začiatku súvetia) rozvíja rovnakým spôsobom prvú i druhú hlavnú vetu, druhá vedľajšia veta (na konci súvetia) rozvíja druhú hlavnú vetu. Nemožno teda toto zložené súvetie rozložiť na dva menšie myšlienkové celky, na dve jednoduché podradovacie súvetia. Prvá vedľajšia veta zasahuje nielen prvú hlavnú vetu, ale aj druhú a druhá vedľajšia veta zasahuje iba druhú hlavnú vetu. Ide tu teda akoby o prekryvanie sa dvoch jednoduchých súvetí. Druhá hlavná veta je priesečníkom určovacích vzťahov oboch vedľajších viet.

Čo ho podmaňuje, to sa nedá sputnať, nedá sa vytrhnúť zo srdca, lebo to je — nenávisť. (Hečko) — A keď si takto namýšľal, tuhšie fúkal do temlova, rezkejšie preberal na gajdici, aby ten s palicou nemal možnosť a príčinu zamiešať sa do jeho muziky. (Horák) — Iba keď som už ostatný radok zohnal, prišiel ku mne a poďakoval sa mi za to, že som ho odmenil. (Kukučín)

Vo všetkých prípadoch sú hlavné vety v zlučovacom spojkovom vzťahu, majú rovnaký podmet, významove sú si blízke, až synonymické.

5. Do poslednej skupiny začleníme i tie zložené súvetia, ktoré majú tri hlavné alebo tri vedľajšie vety. Svojou štruktúrou a pomerom viet sa ináč ničím nelišia od vnútorných vzťahov viet v predchádzajúcich skupinách.

Zoskočil z letiaceho koča, zastal meravo, pozeral pred seba, akoby hľadal v myšlienkach, čo sa vlastne stalo. (Ondrejov) — Píše sa vlastne Červík, ale pripilo sa naňho meno Nehreš, lebo už čoskoro štyri desaťročia hreší, až sa iskri, ako sa i patrí na hájnika. (Hečko)

Deviaty typ zloženého súvetia

Za deviaty typ zloženého súvetia budeme pokladať také zložené súvetie, v ktorom sa na základe priradovacieho vzťahu spájajú jednoduché i zložené súvetia do väčších, zložitejších myšlienkových celkov. Do deviateho typu zloženého súvetia vstupujú jednoduché i zložené súvetia ako uzavreté myšlienkové i gramatické celky, spájajú sa navzájom rozličným spôsobom, a tak vytvárajú vyššie, niekedy veľmi zložité a komplikované myšlienkové a gramatické celky.

J. Ružička a Fr. Trávníček uvádzajú tento typ zloženého súvetia ako svoj piaty typ a hovoria, že tento typ zloženého súvetia utvárajú dve alebo viaceré jednoduché podradovacie súvetia, ktoré vstupujú do rozličných priradovacích vzťahov.

Na vymedzenie deviateho typu prijali sme ako základ tú charakteristiku, ktorú o piatom type podal J. Ružička, ale rozširujeme ju tak, že do rámca deviateho typu zahrnieme nielen súvetia zložené z dvoch alebo viacerých jednoduchých podradovacích súvetí, ale i súvetia utvorené priradením

dvoch alebo i viacerých zložených súvetí prvého až ôsmeho typu alebo utvorené kombináciou jednoduchého súvetia so zloženým súvetím.¹⁴

Zložené súvetia deviateho typu rozčleníme do viacerých skupín podľa toho, aký priradovací vzťah sa realizuje medzi jednotlivými súvetiami, utvárajúcimi tento typ.

1. Medzi dvoma jednoduchými alebo zloženými súvetiami uskutočňuje sa zlučovací vzťah.

Vidíme najlepšie, čo sa v okolitých obciach robí, a netrúfam, že by nás obišlo. (Kukučín) — Ale ja pod' z dom' do domu, kde som myslel, a dal i nižšie ceny, ako mňa stáli. (Tajovský) — Počul, ako sa tam obliekala, a potom videl, ako vkĺzla k nemu do izby. (Chrobák)

Zlučovacím vzťahom sú spojené jednoduché podradňovacie (zriedka i priradňovacie) súvetia a jeden z ôsmich typov zloženého súvetia.

Urban prezerá prút, na ktorom všetky koreňky zhnili ešte azda vlni, odchlipne kôru na koreňovom dreve, ktoré bolo kedysi prútom, a strká Apoštolovi pod oči. (Hečko) — Vedel, že Mahút je komunista, aj tušil, že bude mať nejaké politické poslanie, ale necítil potrebu miešať sa do toho. (Urban) — Ona nevie, načo je to všetko, stratila niť a nevie, načo a kde je začiatok a kde koniec. (Kukučín)

V zlučovacom priradňovacom vzťahu sú zložené súvetia rozličných typov.

Nahor proti prúdu bolo vidieť desiatky člnov, ktoré utekajúci vojaci vytlačali z nízkej vrbiny, čo zarastala brehy, nasadali do nich, koľki sa zmestili, a zúfalo veslujúc, púšťali sa cez rieku. (Ondrejov) — Žil ďalej s pocitom človeka, ktorý splnil, čo sa od neho očakávalo, a keďže mu meracie prístroje už i tak väčšinou nefungovali, prestal sa vôbec o to starať, čo ukazujú ciferníky. (Karvaš)

2. Medzi dvoma jednoduchými alebo zloženými súvetiami realizuje sa stupňovací vzťah. Ide o zložené súvetie dosť zriedkavé.

Rozmýšľal o tom, že keď bolo previnením proti stavovskej vážnosti a zľahčením úcty proti úradnému postaveniu to, že chodil za kuchárkou Hanou, ešte väčším hriechom bude, keď jej dá dar. (Jesenský)

3. Pomerne častý je odporovací vzťah medzi jednotlivými celkami, ktoré utvárajú deviaty typ zloženého súvetia.

Neviem, čie bolo, ale sa pamätám, že mestskí študenti hrávali tam tenis. (Jančová) — Keď sa pána Tobiáša vôľa na dobre obracala, nuž ešte ušlo, ale keď sa zle vyspal, mali palice drábov celé dni a noci robotu. (Horák) — Všimli si síce, že kaplán s kýmsi zápasí a o čosi sa usiluje, ale prstom nepohli, keď ho z obce odpratúvali. (Hečko) — Páčilo sa mi tu, lichotilo mi, že sa kamarátim s urodzenou slečnou — ale nemohla som sa zmieriť s tým, že sa mám za to vzdať všetkého, v čom som vyrástla, čo tvorilo môj svet. (Zúbek)

¹⁴ Mohlo by sa tu uvažovať i o osobitnom type syntaktických celkov. Problému sme sa dotkli už v článku *Ku skladbe v románe Vladimíra Mináča Živí a mŕtvi*, SR 27, 1962 v poznámke 1.

4. Vo vzťahu vylučovacom sú dve jednoduché alebo zložené súvetia veľmi zriedkavo.

Keď ňa oškodí človek, povie ti aspoň, prečo ňa oškodil, alebo aspoň sa dovtipíš, že si to sám zavinil. (Kukučín)

5. Častejší je však dôsledkový vzťah medzi jednotlivými súvetnými celkami zloženého súvetia deviateho typu.

Všetci beztak odprvoti vedeli, že sa Drak s čriedou nikdy nevráti, nemuseli ich na to tak nápadne upozorňovať tým, že mu podpálili chalupu. (Chrobák) — Vedela i to, ako treba krásu udržať, takže o tom čase, keď sa jej už prvé štvrtstoročie blížilo ku koncu, ona bola ako šestnásťročné, naivné, milé, usmievavé a dobré dievčatko. (Vansová) — Čo mu nestačilo dorodiť pole, prirobil si na koňoch pri dreve a pri inej robote, čosi dochovala na dvore žena s dcérou a so starou materou — a tak si žili nie síce v nadmiere, ale podľa nich v dostatku, a našli sa v dome i nejaké koruny. (Bodenek)

6. Inú skupinu zložených súvetí deviateho typu tvoria súvetia, ktorých jednotlivé komponenty vstupujú do dôvodového vzťahu.

Bol som presvedčený, že by ma starý Palóczi veľmi ľahko dal zavrieť do nejakého priepadliska, keby som ho nahneval, lebo keď ma pri večeri bola Zuzička trochu väčšmi uštipla a ja som jej ruku nervózne odsotil, zazrel na mňa takým spôsobom, že som bol načistom, že by so mnou veľkých parád nerobil, keby som sa, podľa jeho mienky, proti jeho drahej dcére niečím previnil. (Jégé)

KARTA — GEN. PL. KARIET/KARÁT

Ladislav Dvoň

V spisovnej slovenčine — rovnako ako v iných spisovných jazykoch — máme početné dvojtvary, ba niekedy dokonca aj trojtvary. Napr. *jamka* — *jamiek/jamôk*, *kvapka* — *kvapiek/kvapák/kvapôk*, *vybraný/vybratý*, *vypchaný/vypchatý*, *omdlenie/omdlenie* ap. Vyčerpávajúci prehľad dvojtvarov, ktoré sa vyskytujú v dnešnej spisovnej slovenčine, podala M. Šalínová.¹ Popri iných dvojtvaroch autorka zaznamenáva aj dvojtvary v gen. pl. niektorých substantív vzoru *žena*, kde popri vkladnom *-ie-* býva aj vkladné *-á-* alebo *-ô-*, pričom uvádza príklady: *karta/kariet/karát*, *jamka* — *jamiek/jamôk*.² Nás v tomto článku zaujíma otázka dvojtvarov *kariet* a *karát* pri podstatnom mene *karta*.

Otázku dvojtvarov riešili sme už v niektorých iných štúdiách, kde sme sa pokúsili o presnejšie vymedzenie používania niektorých dubliet. Tak v štúdiu o niektorých dvojtvaroch v gen. pl. substantív maskulín³ išlo nám o skúmanie gen. pl. substantív *čas*, *kôň*, *host* a *groš*. Tu sú v gen. pl. dvojtvary *čas/časov*, *hosti/hostov*, *koní/koňov* a *groši/grošov*. Ukázali sme, že tieto tvary nemožno používať ľubovoľne, ako by sa zdalo zo starších formulácií poučiek o ich používaní. Tvary *čas* a *časov*, podobne aj tvary *koní/koňov* a *groši/grošov* sa používajú podľa významov príslušných slov.⁴ V závere spomenutej štúdie sme vyslovili domnienku, že „podobná situácia bude aj pri iných dvojtvaroch, ktoré sa uvádzajú v našich gramatických príručkách a v Pravidielach slovenského pravopisu.“⁵ Jedným z takýchto prípadov, aj keď nie rovnakým, je používanie genitívnych tvarov *kariet* a *karát*. Podľa nášho pozorovania sa pri subst. *karta* nepoužívajú tvary *kariet* a *karát* ľubovoľne, ale ich používanie je pomerne ustálené v jednotlivých prípa-

¹ O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine, SR 18, 1952/1953, 27–34.

² C. m., 32.

³ Zo štúdia slovenského tvaroslovía. Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatúry II, 1958, 81–85.

⁴ Odlišný stav je pri dvojtvaroch *hosti/hostov*, kde ide o používanie staršieho alebo novšieho tvaru bez ich rozlišovania podľa významu slova alebo bez štylistického využívania príslušných tvarov.

⁵ C. m., 84.

doch. Toto tvrdenie si možno overiť na dokladovom materiáli, ktorý sa uvádza v akademickom slovníku.⁶

V dokladoch uvedených v tomto slovníku je nápadné najmä to, že v rámci prvého významu slova *karta* (resp. *karty* listy z kartónu s vyobrazenými figúrami, používané na hranie rozličných hier⁴⁾) uvádza sa tvar *kariet* len v spojení *partia kariet*, kým v ostatných príkladoch a dokladoch je iba tvar *karát*. Keď si pritom bližšie všimneme doklady na tvar *karát* v SSJ, vidíme, že tu ide najskôr o frazeologické spojenia. Podľa toho tvar *kariet* je vo voľnom spojení, tvar *karát* vo frazeologických slovných spojeniach. Pri ďalších významoch slova *karta* SSJ neuvádza príklady, v ktorých by bol tvar gen. pl.

Výskyt tvarov *kariet* a *karát*, ako sa javí v SSJ, nie je úplne náhodný; je výrazom skutočného pomeru vo frekvencii týchto dubliet. Materiál z ÚSJ, ktorý máme k dispozícii, dáva nám možnosť trochu spresniť údaje o používaní dubliet *kariet* a *karát*. Môžeme to vyjadriť tak, že vo voľných spojeniach sa vyskytujú tvary *karát* i *kariet*, vo frazeologických slovných spojeniach iba tvar *karát*.

Na tvar *karát* vo voľných slovných spojeniach môžeme uviesť napríklad takéto doklady:

Karol po dlhšom štaraní v priečinku stolovom našiel kladu *karát*. (Vajanský) — Gróf Winicki prichádzal rovno z kasína od *karát*. (Vajanský) — Chvatom dali sa do čítania a prevracania *karát*. (Timrava) — Vieš, dlh z *karát* aký je! (Timrava) — Z *karát* nemohol žiť naveky. (Jégé) — Aby sme nudu zabili, pustili sme sa do *karát*. (Jesenský) — Moje oči dávno ochladli od Iúbosti, od vína a *karát*. (Jesenský prekl.) — Posmešne sa ozýval od *karát*. (Tatarka) — Tu vejár *karát* zavrel prudko. (Kostrá) — Toho večera prišiel domov z kaviarne od *karát*. (Bodenek) — Z *karát* ešte nik nezbohatol. (Záturecký) — Kopa *karát*! (Pravda) — Možno ste pozorovali vykladačku *karát* pri jej robote. (Pravda) — Zo zúfalstva dá sa do *karát*. (Sokol VI) — Osoby, ktoré sa zapodieávajú po živnostensky čarodejníctvom, vyvolávaním duchov, veštením, vykladaním *karát* a snov, potrescú sa zatvorením do osem dní. (Takáč — Záturecký)

Zriedkavejšie sa v takomto prípade používa tvar *kariet*.

Bola medzi nimi aj Krista Bendová, ktorá z dlhej chvíle práve s „profesionálnou rutinou“ vykladala okolosediacim z *kariet*, čo ich čaká a čo neminie. (Kultúrny život) — A rovnako i ostatné bodré figúrky z pražskej periferie, ktoré Vachek kreslí s takou láskou a pochopením ich morálnych pokleskov: či už je to vykladačka *kariet*, čierna babička alebo prostitútka Lojza. (Bžoch)

Vo frazeologizovaných slovných spojeniach býva vždy tvar *karát*.

Teraz už viem, odkiaľ si mala smotanu. Nahrávali ste si pekne rúce do *karát*. (Skalka) — Pani matka Bonková sekala trstenicou a aby dala najavo, že

⁶ Slovník slovenského jazyka I, Bratislava 1959, 680.

im vidí do karát, povedala pohrdavo... (Figuliová) — Vidí do jeho karát. (Rúrik) — Týchto pár údajov iste stačí na to, aby sme nazreli do karát veľkostatkárskej hry pánov. (Pravda) — Chcú, aby sa na politickej konferencii o Kórei neúčastnil aj niekto tretí, kto by priamo mohol vidieť do karát hamovateľov doriešenia kórejskej otázky. (Pravda)

Podobne aj v spojeniach, ako *búdka postavená z karát, domček z karát*, ktoré sa uvádzajú aj v SSJ.

Všetky nádeje Katrenine zrútili sa na hrbu, ako z karát postavená búdka. (Kukučín) — Na jeseň sa všetko zrúti ako domček z karát. (Karvaš) — Ako domy z karát padajú pred ním štáty. (Krno) — Nádeje matkine sa rozpadnú ako zámok z karát. (Alexy) — Ako zámok z karát rozsypalo sa všetko, čo značilo zmysel života. (Stodola)

V našom materiáli máme doložený tvar *karát* aj mimo prvého významu slova *karta*.

Žakarové karty F sú zostavené z jednotlivých vzájomne viazaných lepenkových karát. (Votánek — Mesiar) — V záhlaví karát býva udaný druh tovaru. (Svozil)

V prvom prípade ide o význam „súčasť mechanizmu, vytvárajúca vzor väzby“,⁷ v druhom prípade ide o „list papiera, evidenčné tlačivo“. Pretože tu však máme k dispozícii iba dva doklady, ťažko možno jednoznačne tvrdiť, že by sa azda v ďalších významoch slova *karta* používal v gen. pl. len tvar *karát*. Otázku bude potrebné sledovať na novšom materiáli.

Poznamenávame, že na rozdiel od slovenčiny sa v spisovnej češtine tvary gen. pl. *kart* a *karet* používajú podľa jednotlivých významov slova.⁸

V štúdiu o spracúvaní gramatických kategórií v normatívnom slovníku M. Marsinová⁹ píše: „Lexikograf si však musí starostlivo všimnúť i v morfológii najmä také javy, ktoré majú významový dosah alebo súvisia s frazeológiou a rozličnými ustálenými spojeniami, prípadne so štylistikou.“ A ďalej hovorí: „Napríklad dvojicou genitívov *kariet/karát* sa nič nerozlišuje.“ Prípady *kariet* a *karát* stavia autorka proti dvojtvarom *peniazov* a *peňazí*, ktoré sa používajú podľa významov slova *peniaz*. Ako ukazuje náš materiál, autorka si nevyvolila dobrý príklad na ilustrovanie svojho tvrdenia, pretože pri tvaroch *kariet* a *karát* práve ide o jav, ktorý súvisí s frazeológiou a rozličnými ustálenými spojeniami. Zistenie o používaní tvarov *kariet* a *karát* nás však nabáda, aby sme tým viac rešpektovali správnu požiadavku tejto autorky: „preverovať si pri každom slove, ba dokonca pri každom význame slova rozsah platnosti údajov o ohýbaní“.¹⁰

⁷ Porov. *Slovník spisovného jazyka českého I*, Praha 1960, 844.

⁸ Pozri aj *Jazykový koutek Československého rozhlasu*, 3. výber, Praha 1959, 218–219.

⁹ *Spracovanie gramatických kategórií v normatívnom slovníku*, SR 20, 1955, 32–33.

¹⁰ C. m., 33.

Ešte sa stručne dotkneme hodnotenia tvaru *karát*, ktoré nachodíme v príspěvku M. I v a n o v e j - Š a l i n g o v e j o hovorovom štýle súčasnej spisovnej slovenčiny. Autorka píše: „Tvary *slivák*, *slivôk*, *dosák*, *karát*, *kvapák*, *handár* sa považujú často za nespisovné, nárečové a používajú sa zriedkavo, čo by sa dalo doložiť aj štatisticky.“¹¹ Nazdávame sa, že prinajmenej tvar *karát* (azda aj *kvapák*) nemožno takto hodnotiť, pravda, vo vymedzení, ktoré sme podali vyššie.

Výskum dvojtvarov *kariet/karát*, ako aj iných dvojtvarov ukazuje na nesprávnosť postoja k dvojtvarom, ktorý sa neraz prejavuje v širokých kruhoch praktických používateľov jazyka. Je známe, že sa nezriedka ozývajú hlasy proti dvojtvarom. Dvojtvary sa pokladajú za balast v jazyku, ba neraz za výmysel jazykovedcov alebo za výsledok neschopnosti a či nechuti jazykovedcov normatívne zasiahnuť v prospech jedného tvaru. V odstraňovaní dvojtvarov sa celkom nesprávne vidí liek na zdokonaľovanie jazyka. Záporné stanovisko k dvojtvarom je len do istej miery oprávnené, totiž potiaľ, pokiaľ sa obracia proti dvojtvarom, ktoré sa vnášajú do jazyka z nedostatočnej znalosti spisovnej normy (napr. popri tvare *vecami* sa neraz používa nesprávny tvar „*vecmi*“), takže sa zbytočne rozkolísava ustálená spisovná norma. Naproti tomu dvojtvary, ktoré sú výsledkom zákonitého vývinu jazyka (napr. staršie tvary typu *čísel* a proti nim novšie typu *číslel*) nemožno v nijakom prípade „zrušiť“ alebo nejakou cestou z jazyka vylučovať.

Doterajšie výsledky pri štúdiu dvojtvarov pobádajú nás k tomu, aby sme preštudovali aj iné dvojtvary v našom jazyku a zistili, ako sa v jazyku používajú.

POZNÁMKA O VYTÝČENOM VETNOM ČLENE

Jozef Ružička

V minulých ročníkoch Slovenskej reči bola diskusia o vytýčenom vetnom člene. V ročníku 19 som nastolil túto problematiku na slovenskom materiáli. Vyslovil som celkový záver, že vytýčený vetný člen je zdôraznené východisko výpovede. V nasledujúcom ročníku E. Pauliny v diskusnom príspevku tvrdil, že antepónovaný výraz, ktorý som nazval vytýčeným vetným členom, nie je vždy zdôrazneným východiskom výpovede, ale že raz je jadrom

¹¹ Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny, SR 28, 1963, 24.

výpovede, inokedy východiskom výpovede. A nazval ho vysunutým vetným členom.

V 26. ročníku Slovenskej reči som na základe nového dokladového materiálu vyvrátil uvedené tvrdenie E. Paulinyho. Rozborom konkrétnych prípadov som ukázal, že vytýčený vetný člen nie je nikdy jadrom výpovede, ale že je vždy východiskom výpovede (i keď rozbor niektorých prípadov je skutočne ťažký). Preto som znovu opakoval svoj pôvodný celkový záver, že vytýčený vetný člen je zdôraznené východisko výpovede.

Poznamenávam, že termín východisko výpovede používam v zmysle Mathesiusovej teórie, takže doň zahrnujem aj prípady tzv. psychologického podmetu.¹

E. Pauliny v príspevku *O tzv. vytýčenom vetnom člene* v tomto ročníku Slovenskej reči (28, 1963, str. 230—239) zareagoval na moje vecné argumenty novým spôsobom, ktorý v ostatnom čase s obľubou používa, hoci nie je ani u nás v odborných diskusiách zvyčajný, lebo je spoločensky nepriemeraný.² Ak však jeho článok umyjeme a očistíme od šumín, ostáva pomerne chudobný vecný obsah: náš autor svoje pôvodné schematizujúce stanovisko k diskutovanému problému zmenil.

E. Pauliny pôvodne navrhoval termín vysunutý vetný člen, lebo je vraj výstižnejší ako môj termín vytýčený vetný člen: teraz ho však zavrhuje sám ako nesprávny. Tým ukazuje, že jeho príspevok v 20. ročníku Slovenskej reči bol nesprávny, vecne pomýlený, a teda aj to, že moja kritika bola na mieste.

E. Pauliny si veľmi zakladá na analýze príkladu z Vajanského. No rozbor tohto príkladu ukazuje, že E. Pauliny analyzuje daný text síce sugestívne, ale vecne nesprávne. Na tejto chybnnej analýze nemožno stavať nijakú teóriu: preto opätovne tvrdím, že Paulinyho teória aj naďalej ostáva bez dokladového materiálu. Takýto postup nepokladám za správny. Inej poznámky k nemu nemám.

¹ Najmä K. Svoboda žiada rozlišovať stavbu vety so zreteľom na kontext (= východisko a jadro výpovede) a bez tohto zreteľa (= psychologický podmet a prísudok). Pre našu súvislosť je dôležité, že všetky prípady samostatného výrazu hodnotia sa ako psychologický podmet. — Uvedieme príklad, na ktorom sa ukazuje rozdiel v chápaní. Pôjde o typický prípad z odborného textu:

Rašelinový kompost s vikou pripravíme podobne ako s vlčím bôbom. Na upravené rašelinisko zasejeme zmiešaninu viky, prípadne viky a raži a ovsu. Po dozretí semena úrodu skosíme, pričom necháme väčšie strnisko. Korene, ktoré ostali v pôde, spolu s rašelinou tvoria podklad kompostu. Rašelinu i s koreňmi zhrabeme do hromád, v ktorých za 6—8 týždňov vyzreje a je vhodná na hnojenie. Dávky kompostu (300—400 q/ha) sa zaorávajú v jeseni podobne ako maštalný hnoj.

² Nijako nechcem nasledovať E. Paulinyho v jeho spôsoboch (lebo ich nepokladám za vhodné pre výmenu názorov vo vedeckej práci), len chcem poukázať na to, že aj jeho výklad by sa dal ironizovať, napr. výrok: „Ťažko tu teda určiť, či výraz »a valacha« možno v tomto kontexte pokladať za jadro, či za východisko.“

Ale mám poznámku k tomu, že E. Pauliny opúšťa svoje pôvodné stanovisko v základnom bode. Vidieť to napríklad z týchto jeho slov: „Uvedené príklady [E. Pauliny uvádza príklady z nárečových textov] stačia vari ako dôkaz, že pri vytýčenom vetnom člene nejde o to, či je to východisko výpovede alebo nevýchodisko výpovede. V podstate tu ide o samostatnú výpoveď, ktorá môže byť vzhľadom na celý kontext alebo východiskom alebo jadrom výpovede a ktorá je pripojená k nasledujúcej výpovedi. To je prípad anteponovaného vytýčeného vetného člena.“ Informovaný čitateľ tu hneď pobadá, že sa E. Pauliny vracia k starému výkladu (hoci to autor neuvádza), známemu napríklad v českej jazykovednej tradícii už vyše 30 rokov, no vracia sa iba k tvrdeniu, že sporný jav je vlastne samostatnou vetou (napr. B. Havránek tu hovoril o autonómnej nominálnej vete). Len namiesto termínu veta E. Pauliny používa modernejší termín výpoveď. Ale už neprijíma novšie rozpracovanie tejto teórie — konkrétne konštatovanie K. Svobodu, že tu v každom prípade ide o psychologický podmet.³

Termín výpoveď je však vo výkladoch E. Paulinyho nejasný. Nie je jasné najmä to, v akom vzťahu je k termínu veta (a k termínu vetný člen). Len tak je možné, že sa E. Pauliny vyjadruje aj takto: veta vo výpovedi.⁴ Tu sa teda žiada, aby sa E. Pauliny vyslovil jednoznačnejšie. Len tak bude možné posúdiť jeho výklad, že veta s vytýčeným vetným členom predstavuje „priraďovacie spojenie dvoch výpovedí“.

Ináč je známe, že aj vznik súvetia sa niekedy vykladá ako spojenie dvoch pôvodne samostatných jednotiek do vyššieho celku, inokedy zasa ako rozloženie jedného celku do dvoch častí nižšieho radu: sú argumenty pre jedno i pre druhé, najmä ak sa prihliada k vývinu jazyka vo všetkých podobách. Azda na niečo podobné mieri aj E. Pauliny, keď popri výklade predpokladaného vzniku spornej konštrukcie uvádza aj toto: „Je, pravda, možné využívať konštrukciu vytýčeného vetného člena ako hotovú schému, ktorá sa utvorila a ustálila.“ Súčasní autori umeleckých a esejistických textov používajú tento „dost primitívny a starý typ“ konštrukcie ani nie pre jeho primitívnosť v lineárnej stavbe prehovoru, ale skôr ako prostriedok na zvýraznenie napätia medzi východiskom a jadrom výpovede. A je potom celkom možné, že dve jednotky nižšieho radu nespájajú do jednotky vyššieho radu, ale že naopak istú jednotku rozkladajú.

Záver mojej poznámky môže byť stručný.

³ Pozri Svobodovu formuláciu: „Psychologickým podmätom je samostatný vetný člen i samostatný infinitív navozovací vždy.“ Rusko-české studie, Praha 1960, 247.

⁴ Porov. *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 154: „Pri používaní v živej reči sa veta stáva časťou výpovede. Niekedy sa celá výpoveď skladá len z jednej vety. Vety, ktorými hovoríme, majú niektoré zvláštnosti. Týkajú sa slovosledu, dôrazu a úplnosti.“

E. Pauliny zavrhol svoju teóriu o vysunutom vetnom člene. Poznal jej chyby možno aj pod vplyvom mojej čiernej roboty s materiálom. Vrátil sa pritom k teórii, ktorá je už prekonaná aj v domácej tradícii. Novú teóriu Paulinyho bude možné zhodnotiť, keď vysvetlí, v akom zmysle používa termín *výpoveď*.

Vysvetlenie o mojom používaní termínov *veta* – *výpoveď*

Termín *veta* používam v tom istom význame ako termíny „vetná syntagma“ alebo „vetná schéma“. Je to teda abstraktná jednotka jazykového systému. *Výpoveď* naproti tomu, a to *vetná výpoveď*, používa sa už v konkrétnom jazykovom styku, keď sa príslušná vetná schéma (príslušná „veta“) naplní konkrétnym obsahom podľa gramatických pravidiel, ktoré pre príslušnú vetnú schému v danom jazyku platia. Okrem vetných výpovedí jestvujú v každom jazyku aj nevetné výpovede. Ako je známe, v takejto platnosti používajú dvojicu termínov „veta – výpoveď“ mnohí čs. lingvisti.

V *Krátkej gramatike slovenskej* 1960, 154 (2. vyd. 1963, 158) používam termín *výpoveď* ako synonymum termínov „prejav“, „prehovor“ a pod. V tejto príručke nerozlišujem zámerne termíny „veta – výpoveď“ v tom zmysle, ako uvádzam vyššie. Ide totiž o stredoškolskú príručku a uvedené rozlišovanie nie je doteraz v stredoškolskej praxi bežné. Preto som nepokladal za vhodné zavádzať ho sem. J. Ružička si mohol všimnúť, že v úvodnej syntaktickej kapitole tejto príručky (1. vyd. 1960, 131, 2. vyd. 1963, 135) hovorím len o vete, no nie o výpovedi.

Inak k vyššie odtlačenej glose J. Ružičku nemám nijakú poznámku. Domnievam sa, že vec sa už dostatočne objasnila a že si čitatelia z doteraz uverejnených príspevkov urobia záver sami.

E. Pauliny

Záverečná poznámka

Po Paulinyho vysvetlení termínu *výpoveď* možno už konštatovať, že v jeho teórii je vážne protirečenie: tej istej jednotke prehovoru pripisuje jednak navodzovaciu funkciu, jednak úlohu výpovede. Je však, myslím, dosť známe, že jednotka prehovoru s navodzovacou funkciou hodnotu výpovede mať nemôže.

Z uvedeného dôvodu treba teda zamietnuť aj novú teóriu E. Paulinyho, že tzv. anteponovaný vytýčený vetný člen je „menná výpoveď, ktorá má navodzovaciu funkciu“.

J. Ružička

SLAVICA PRAGENSIA IV. Praha 1962, 738 str.

Štvrtý ročník *Slavica Pragensia* je súbor štúdií venovaný k sedemdesiatke akad. Bohuslava Havráňka, vedúceho československého slavistu a zaslúženého budovateľa československej vedy vôbec.

Obsiahly zväzok okrem troch vstupných úvah pri príležitosti životného jubilea akad. Havráňka obsahuje v siedmich oddieloch vedno 98 článkov z pera zahraničných a domácich jazykovedcov, zväčša slavistov, bohemistov a slovakistov. Na konci je súpis prác akad. Havráňka za roky 1953—1962.

Bohatstvo tém sa odráža už aj v nadpisoch spomenutých siedmich oddielov: 1. Všeobecné jazykovedné otázky, 2. Fonetika, fonológia, 3. Morfológia, syntax, 4. Tvorenie slov, etymológia, lexikológia, 5. Spisovné jazyky a nárečia, 6. Štylistika, jazyk a štýl umeleckej literatúry, 7. Otázky literárnohistorické, textologické a iné.

V stručnej recenzii sa nemožno zaoberať ani najdôležitejšími príspevkami, ktoré majú ďalekosiahlejší teoretický význam. Pre čitateľov nášho časopisu bude vari najužitočnejšie, keď aspoň stručne poukážeme na príspevky, ktoré majú aktuálny dosah pre výskum slovenčiny.

Zo všeobecnej problematiky má taký význam štúdia M. Komárka o dialektike jazykového vývinu (19—26), lebo sa v nej podáva klasifikácia rozporov podmieňujúcich jazykový vývin. V súlade s tézami materialistickej dialektiky sa zisťuje, že sa vývin jazyka podmieňuje predovšetkým vnútornými rozpormi, t. j. rozpormi vnútri systému, ďalej rozpormi medzi systémom a jeho používaním, napokon rozpormi medzi koexistujúcimi systémami. — Pozoruhodná je aj základná myšlienka Isačenkovej úvahy o gramatičnosti a význame (47—51), že jazyková analýza bez zreteľa k významu je vcelku neplodná.

Z oblasti fonetiky a fonológie vyniká niekoľko štúdií. Tak napr. E. Petrovič (69—74) zisťuje, že premiestnením hlások vo zvukovom zázname nemožno riešiť fonologické otázky, i keď tento postup nám umožňuje hodnotiť význam nadbytočných príznakov kombinatórnych variantov pri vnímaní a identifikovaní foném. — J. Ondráčková (81—88) na základe rozboru konkrétnych nárečových prehovorov dochádza k záveru, že prízvuk v češtine sa zakladá na diferenciácii prízvučných a neprízvučných slabík, pričom prízvučná slabika je vyznačená súhrnom istých vlastností (sila, výška, zafarbenie a dĺžka). — Slovenskou problematikou sa zaoberajú príspevky R. Krajčoviča *O príčinách vzniku západoslovanskej kontrakcie* (111—115) a E. Paulinyho *Vznik zdvojených spoluhlások na západnom Slovensku* (117—120).

V oddiele o morfológii a syntaxi nachádzame najviac statí dôležitých aj pre súčasný výskum slovenčiny. Napr. hneď úvodná úvaha V. Skaličku *Podstata morfológie a syntaxe* (123—127), prináša zaujímavé závery, ktoré možno zhrnúť do konštatovania, že kým morfológia je v jazykovej stavbe nadbytočná, syntax je nevyhnutná a je vybudovaná antropocentricky, lebo takej povahy sú

všetky syntaktické schémy. — Mimoriadny význam má úvaha P. Trosta o subjekte a predikáte (267—269), lebo sa v nej ukazuje, že v každom jazyku je niekoľko vetných schém založených na rozličnej realizácii syntaktických vzťahov. P. Trost pokladá aj predikatívny vzťah za determinatívny — hovorí o ňom ako o hlavnom determinatívnom vzťahu. Uznáva pritom stupnicu: hlavná determinácia (= predikácia) — polopredikácia (= medzistupeň) — vedľajšia determinácia. — Zaujímavú myšlienku rozvádza K. Svoboda z problematiky súvetia. Bezspojkové priradovacie súvetie pokladá za osobitný typ súvetia: vedľa seba položené vety sa tu spájajú do celku iba hudobnými prostriedkami, len niekedy aj vnútornou stavbou. Medzi vetami býva vzťah zlučovaci, odporovací, dôsledkový, vysvetľovací, rektifikačný, zriedkavejšie aj vzťah medzi psychologickým podmetom a prísudkom alebo vzťah medzi osobou (vecou) a jej vlastnosťou. — Citovou stránkou výpovede sa zaoberá článok M. Grepla (307—312): dochádza sa k záveru, že cit podávateľa sa vyjadruje len aktualizáciou formy. Syntaktické prostriedky citovosti na rozdiel od zvukových a slovných prostriedkov nemajú nespisovnú povahu a ani nie sú štylisticky príznakové: preto nie sú dôležité jednotlivé prostriedky, ale ich kombinácia. — Zo slovenských autorov zaoberajú sa otázkami gramatiky J. Horecký *K definícii morfémy* (145—250), J. Ružička *Vzťažná funkcia zámen* (215—219) a J. Štolc *Participium l-ové sloves s infinitívnym kmeňom na -i-, -e- v slovenských nárečiach* (247—251).

V kapitole o tvorení slov, etymológii a lexikológii je zaujímavý článok M. Dokulila o pomere slovtvorby a skladby (369—376): odmieta sa akýkoľvek priamy vzťah medzi tvorením slov a skladbou, ale uznáva sa kladný zmysel konfrontácie uvedených dvoch jazykových rovin. — J. Porák hovorí o osobitnom vyjadrovaní neurčitosti pri zámenách a zámenných príslovkách pomocou slovesných konštrukcií, v ktorých sa opakuje to isté sloveso v istom tvare (405—410); sú to české konštrukcie *dělej co dělej, at děláš co děláš, at dělal co dělal, kdyby dělal co dělal*... V češtine je tento spôsob vyjadrovania neurčitosti značne produktívny. — T. Konstantinová píše o slovtvornom rozборе príslovkových zložiek v súčasnej spisovnej češtine (411—418) a dochádza k záveru, že v odvodeninách typov *zhruba, po česku* treba hovoriť o jednotnom slovtvornom formante: *z-/ -a, po/ -u*. — V. Machek píše o slovesnej predpone *po-* v imperative a futúre (437—442) a uzatvára, že tu ide o dve rozličné predpony. Imperatív s predponou *po-*, napr. čes. *pojď, pones*..., je vraj reliktom z čias, keď predpona ešte nemenila slovesný vid, a preto *pones to = nes to sem*. Futúrum s predponou *po-*, napr. čes. *ponesu*, vzniklo vraj z nedokonavého prezenta pri slovesách s *po-*, vyjadrujúcich istú schopnosť k niečomu: časom sa však tento modálny významový odtienok stratil a zostal iba gramatický význam futúra. — F. Ryšánek podáva etymológiu príslovky *naporúdzi* (461—465): základom je predložkový pád substantíva *ruka* — *na ruce*, ktorý však vypadol z paradigmy a prekonal mimoriadne hláskové zmeny. — Zaujímavé výsledky prináša aj M. Vey v článku o najmenej používaných slovách súčasnej češtiny (475—483): sú to slová dlhé (okrem onomatopoií), jednoznačné, plnovýznamové (s vyšším percentom sloves) a štylisticky príznakové (najmä technické výrazy a slová, ktoré sa v bežnom jazyku nahrádzajú iným ekvivalentom). — Od slovenských autorov sú v tomto oddiele články G. Horáka o živočíšnych prídavných menách (399—403), Š. Ondruša o hetitskom slovese *mai-* (453—459), V. Blánára o výrazoch *dať (darovať) na krásu, robiť (činiť) krásu* (491—495), V. Bu-

dovičovej o metóde významového rozboru v lexike (507—514) a E. Duroviča o porovnávacom slovníku súčasných slovanských spisovných jazykov (525—533).

Z oddielu *Spisovné jazyky a nárečia* poukazujeme na zaujímavú úvahu R. Autyho o všeslovanskom jazyku v obrodeneckom období (543—549). Uzatvára sa, že v tom čase kryštalizácia jednotlivých slovanských národov už natoľko pokročila, že pojem všeslovanského jazyka — hoci sa o to pokúšali viacerí kultúrne činitelia, ako Poliak S. B. Linde, Slovák J. Herkel, Slovinec M. Majar — už nemohol mať vážnejšiu úlohu v ich kultúrnom vývine. — J. Bélič v úvahe o skúmaní mestského jazyka (569—575) vytyčuje výskum mestskej reči ako dôležitú úlohu bohemistiky, lebo tento výskum môže názorne ukázať postavenie, kryštalizáciu a pohyb tzv. všeobecnej a hovorovej češtiny v celonárodnom vývine. — Zo slovakistov má v tomto oddiele K. Habovštiaková článok *Podiel češtiny na formovaní Bernolákovej spisovnej slovenčiny* (551—557).

V kapitole o stylistike má význam najmä pre vyjasnenie základných termínov článok J. Bečku *Reč, jazykový projev* (623—628). — M. Jelínek ukazuje na tendenciu po kondenzácii vety pomocou presunu jednotiek z kategórie sloviess do kategórie podstatných mien (629—634). — K. Horálek obhajuje tézu, že nemožno počítať s vyhraným rázom tzv. básnickej reči (643—647). Umelecká literatúra vraj nestráca na účinnosti tým, že jazykovo vybočuje zo spisovnej normy, ale nepodmieňuje sa ani jazykovými deformáciami. — Podnetný je aj článok L. Doležela o jazykových typoch súčasnej českej prózy (655—660), v ktorom autor dochádza k záveru, že spisovná čeština aj podľa svedectva súčasnej prózy je živý a tvorivý jazyk. — Zo Slovenska je v tomto oddiele článok M. Ivanovej-Salingovej *Ku klasifikácii štýlov spisovného jazyka* (617—622).

V ostatnom oddiele je aj zaujímavá štúdia A. Závodského o úlohe rozprávača v Nerudových Povídkach malostranských (713—719): Neruda využíval postavu rozprávača, aby jeho prostredníctvom vyslovoval k zobrazeným udalostiam a ľuďom svoje názory, svoje citové stanovisko. — Slovakistickou problematikou sa zaoberá článok P. Bogatyriova (707—712); zisťuje sa, že slovenské zbojnícke piesne svojimi umeleckými prostriedkami sú veľmi blízko k ostatným lyrickoepickým aj lyrickým piesňam. Obsahujú však aj motívy spoločné piesňovej tvorbe ostatných slovanských národov (napr. motív šibenica — svadba).

Českí a slovenskí slavisti za účinnej pomoci celého radu zahraničných bádateľov predložili v recenzovanom zborníku nestorovi československej lingvistiky dar primeraný životnému dielu vynikajúceho mysliteľa a húževnatého organizátora. V značnom počte štúdií sa nadväzuje na myšlienky akad. Havránka priamo a aj tým sa ukazuje, že jeho vedecká práca zostane ešte dlho živou studnicou poučenia i popudov pre ďalšiu prácu mladších generácií.

J. Ružička

M. DOKULIL, *TVOŘENÍ SLOV V ČEŠTINĚ I, Teorie odvozování slov*. Nakladatelstvo ČSAV, Praha 1962, 263 str.

Výskum spôsobov tvorenia slov v slovanských jazykoch bol už oddávna v strede záujmu všetkých bádateľov, ktorí skúmali slovnú zásobu a ktorí sa usilovali nájsť v nej isté systémové vzťahy. Možno však povedať, že tento výskum

v poslednom desaťročí vrcholí a že práve pri takomto veľkom rozmachu sa nevyhnutne dostávajú do popredia metodologické otázky. Nejde už iba o čo naj-sústavnejší opis slovotvornej sústavy daného jazyka, ale podrobujú sa revízii aj základné pojmy a prejavuje sa snaha nájsť abstraktnejšie kategórie pre teóriu tvorenia slov.

V tomto smere znamená práca M. Dokulila, koncipovaná ako teoretický úvod pre dôkladný opis tvorenia slov v súčasnej češtine, dôležitý medzník práve svojou šírkou a snahou vybudovať spoľahlivú základňu pre výskum slovnej zásoby v jej motivovanej časti, i keď len (ako hovorí už titul práce) pre tvorenie slov odvodzovaním.

Základné pojmy, na ktorých je vybudovaná Dokulilova teória odvodzovania slov, sú onomaziologická kategória a slovotvorný typ.

Onomaziologická kategória podľa Dokulila je vlastný pojmový základ pomenovania. Jav, ktorý sa má pomenovať, zaradí sa najprv do určitej pojmovej triedy a potom sa v rámci tejto triedy určí istým príznakom. Pojmová trieda je zložkou určovanou a Dokulil ju nazýva onomaziologickou bázou, príznak je zložka určujúca a Dokulil ju nazýva onomaziologickým príznakom. Napr. v slove *pracovník* je onomaziologickou bázou pojmová trieda „človek“, onomaziologickým príznakom pojem „pracovať“. Prirodzene, že táto onomaziologická kategória sa dá vyjadriť aj spojením *pracujúci človek*. To práve ukazuje, že onomaziologická kategória je pojem značne abstraktný, že sa dá s ním pracovať nielen v odvodzovaní slov, ale vo výskume pomenovaní (zložených i združených) vôbec. Onomaziologický príznak môže byť jednoduchý i zložený. Jednoduchým je napr. príznak vlastnosti, deja. Zložený onomaziologický príznak môže byť rozvinutím príznaku deja *patiens*a o výsledok, prostriedok, miesto, čas, spôsob a mieru, resp. rozvinutím príznaku vlastnosti. V prvom prípade ide o onomaziologické kategórie tvoriace základ takých pomenovaní ako *drevorubač* (človek rúbúci drevo: báza „človek“ — príznak „rúbať“ — doplnenie tohto príznaku o „drevo“), v druhom prípade ide o spojenia typu *veľmi starý človek* (kde je rozvinutý príznak vlastnosti). Osobitnú štruktúru majú pomenovania typu *majiteľ domu* (človek majúci vlastný dom), *hadica* (vec podobná hadovi); tu ide o istý nedejový vzťah k substancii. Onomaziologický príznak môže byť i viackrát zložený (napr. *lavák* — človek pracujúci lavou rukou, *pondelník* — časopis vychádzajúci každý pondelok), ale všetky zložky príznaku nemusia byť vždy vyjadrené explicitne. Možno vypustiť zložku určujúcu alebo určovanú. V jednoslovných pomenovaniach, resp. správnejšie v odvodených slovách sa uplatňuje tento druhý spôsob, a tak stoja proti sebe explicitné pomenovania typu *maliar krajín, hráč na husliach, žiak prvej triedy* a implicitné pomenovania typu *krajinár, huslista, prvák*. Tieto príklady ukazujú, že onomaziologická štruktúra má často podobu dvojčlennú: jedným pevným prvkom je onomaziologická báza, druhým posledná určujúca zložka onomaziologického príznaku, ktorá by sa mohla nazvať onomaziologickým motívom; medzi týmito členmi je prechodný, spojovací člen.

Chceli by sme tu poznamenať, že práve táto dvojčlenná štruktúra: motív — báza má charakter zreteľne jazykový v tom zmysle, že sa vyjadruje jazykovými prostriedkami, v odvodených slovách slovotvornými prvkami, kým onomaziologická kategória vo svojej úplnosti je skôr pojem logický, ukazuje na pojmovú štruktúru, ktorej zložky sa často nevyjadrujú jazykovými prostriedkami. Nepriamo uznáva tento charakter aj sám Dokulil, keď konštatuje, že „podať úplný výpočet špeciálnych onomaziologických kategórií nie je dobre možné; pred-

všetkým preto, že tieto kategórie netvoria vyhranené a navzájom nepriestupné jednotky, ale rozmanitým spôsobom sa prekrývajú a prestupujú“ (39). Pri dvojčlenných „motívových“ kategóriách je toto prelínanie pravdepodobne menej časté.

Zhodnosť medzi onomaziologickou a pojmovou štruktúrou vidí i Dokulil, ale zdôrazňuje, že pojmová štruktúra nie je v pomenovaní vyjadrená. Vidieť to z príkladu *kombajn — stroj na zber obilia*. Bolo by azda účelnejšie popri pojme onomaziologická kategória pracovať aj s konkrétnejším pojmom onomaziologická štruktúra slova, zahrnujúcim práve spomenuté dva krajné členy. Potom by bolo možné hovoriť o paralelnosti onomaziologickej a slovotvornej štruktúry konkrétneho slova, resp., inak povedané, zisťovať slovotvornú štruktúru pomocou onomaziologickej štruktúry. Pojem onomaziologická štruktúra sa napokon objavuje akoby mimochodom aj u Dokulila (napr. na str. 68).

Dokulil rozlišuje niekoľko typov onomaziologických kategórií. Základný typ je taký, v ktorom sú substancie charakterizované na základe priameho alebo sprostredkovaného vzťahu k prvku tej istej alebo inej pojmovej kategórie. V transpozičnom (abstrakčnom) type sa jav chápaný obvykle ako príznak (vlastnosť, dej, určenie príznaku) abstrahuje od všetkých javov, od ktorých objektívne závisí, a zovšeobecňuje sa ako samostatne existujúci. Napr. vlastnosti ako *rýchly*, *vysoký* sa vyjadrujú nezávislými substantívami *rýchlosť*, *výška*. Pravda, v poznámke Dokulil pripomína, že tu nejde o pomenovanie javu, ale o prehodnotenie už pomenovaného javu; preto nemožno hovoriť o onomaziologických kategóriách vo vlastnom zmysle. Aj takéto pomenovania však majú onomaziologickú štruktúru v našom zmysle.

Transpozičné onomaziologické kategórie sú tri: vyjadruje sa nimi spredmetnenie vlastnosti (*rýchly — rýchlosť*), spredmetnenie deja (*hrať — hra*) a transponovanie základného príznaku vo vlastnosť (*vozidlo idúce rýchlo — rýchle vozidlo*). Je však otázka, či sa táto kategória transpozície uplatňuje v odvodených slovách, keď jej vyjadrením je adjektivizácia.

Napokon jestvujú modifikačné onomaziologické kategórie, a to kategórie deminutívnosti, augmentatívniosti, prechýľovania a mláďat, hromadnosti.

Dalším základným pojmom v teórii tvorenia slov je slovotvorný typ. Kým onomaziologickou kategóriou sa vyjadruje, do ktorej pojmovej triedy sa pomenovaný jav zaraďuje a čím je ako člen tejto triedy určený (podľa ktorého príznaku sa pomenúva), slovotvorným typom sa určuje forma realizácie onomaziologickej štruktúry (teda už nie onomaziologickej kategórie!). V slovotvornom type sa uplatňuje slovotvorný spôsob (odvodzovanie, skladanie), slovný druh zvolený za slovotvorný základ a slovotvorné prostriedky (formant, konverzia a pod.). Preto je slovotvorný typ kľúčovým pojmom slovotvornej sústavy, a preto mu venovali pozornosť aj iní bádatelia v oblasti tvorenia slov. Dokulil tu zaujíma stanovisko k chápaniu slovotvorného typu, resp. modelu u I. I. Kovalyky a J. Horeckého a po rozbere ich názorov dochádza k definícii: „Slovotvorný typ — v medziach afixálneho tvorenia slov — je zovšeobecnený pojem, ktorý zahŕňa tri zložky: 1. jednotu onomaziologicko-slovotvornej štruktúry, ktorou sa rozumie schopnosť odvodeného útvaru patriaceho k určitému slovotvornému typu poukazovať na istú skupinu sémanticky a onomaziologicky súrodých slov v medziach daného slovného druhu, 2. jednotu lexikálno-gramatického charakteru slovotvorného základu (t. j. slovného druhu, resp. jemu podradenej podtriedy) a 3. totožnosť formantu vo všetkých jeho závažných zložkách (72). Je to

vlastne, ako sám Dokulil pripomína, upravená definícia I. I. Kovalyky. Dôležitá je však aj poznámka na tej istej strane, že slovotvorný typ nie je zovšeobecnením lexikálneho významu slov, ale zovšeobecnením vnútornej formy slova, jeho štruktúry a slovotvorného základu pri zachovaní konkrétnosti formantu.

Slovotvorný typ však nepredstavuje jedinú jazykovú kategóriu v teórii tvorenia slov. Ak sa zdôrazňuje, že sa v ňom spájajú tri prvky, totiž onomaziologická štruktúra, lexikálnogramatický základ a formant, možno vyčleniť aj tieto druhy ako samostatné dimenzie, roviny, a použiť ich ako kategórie nižšieho stupňa. Ba ako takéto kategórie možno vyčleniť aj kombinácie týchto základných slovotvorných dimenzií. V praktických opisoch slovotvornej sústavy sa tieto základné slovotvorné dimenzie aj skutočne používajú na jemnejšie triedenie istých slovotvorných skupín. Sotva však možno pokladať za správne, ak sa z týchto základných dimenzií vychádza (ak sa napr. v poľskej slovotvornej teórii vychádza so slovotvorných formantov). Pre praktický opis nemá však väčšiu závažnosť ani Dokulilov pojem slovotvornej kategórie, ktorým sa myslí pojem bezprostredne nadradený slovotvornému typu, ale abstrahujúci od určitého formantu (napr. slovotvorná kategória činiteľských mien odvodených od slovesného základu).

Je prirodzené, že v teoretickej štúdii o tvorení slov sa vymedzujú všetky pojmy, s ktorými sa pracuje pri rozbere slovotvornej sústavy istého jazyka i slovotvornej štruktúry slov tohto jazyka. Kým pojmy onomaziologická kategória a slovotvorný typ sú základné pojmy slovotvornej sústavy, pri opise slovotvornej štruktúry sú základnými pojmami slovotvorný základ a slovotvorný formant. Slovotvorný základ vymedzuje Dokulil ako časť fundovaného slova, ktorá je totožná s odvodzovacím základom fundujúceho slova, a odvodzovací základ ako časť fundujúceho slova, ktorá vstupuje do fundovaného slova. Alebo, inak povedané, odvodzovací základ je časťou slova základového, slovotvorný základ je časťou slova odvodeného. Pritom Dokulil pripomína, že rozdiel je iba formálny, v prístupe k veci. Podľa našej mienky však tento rozdielny prístup nie je potrebný, pretože pri skúmaní slovotvornej sústavy a slovotvornej štruktúry vychádzame od slov odvodených, nie od slov základových, fundujúcich. Situácia sa ešte viac skomplikovala rozvádzaním takých pojmov, ako je slovotvorný, odvodzovací kmeň (časť odvodeného slova po oddelení vlastného formantu, napr. *kniž-* v slove *knižka*), odvodený kmeň (po oddelení tvaroslovnej alebo slovno-druhovej charakteristiky, napr. *knižk-*), kmeňotvorná (odvodzovacia) prípona (napr. *-k-* v slove *knižka*) a tvaroslovná charakteristika (v našom prípade koncovky *-a*, *-y*, *-e* ...).

Pre opísanie slovotvornej štruktúry, ktorá je zo zásady dvojčlenná, nie je potrebné členiť formant na kmeňotvornú či odvodzovaciu príponu, resp. vlastný formant a tvaroslovnú charakteristiku, resp. spoluformant (137). Veď práve formant ako celok, teda i za príspevnia tvaroslovnej charakteristiky (ktorá môže, ale nemusí prispievať k rozlíšeniu významu, porov. *učiteľ-ka* — *hádan-ka*) vystupuje ako časť zaraďujúca odvodené slovo na pevné miesto v slovnej zásobe. Členenie slova na tvaroslovnú charakteristiku a odvodený kmeň má zmysel pri morfematickom členení slovných tvarov v konkrétnych jazykových prejavoch (pri štruktúrnej analýze na bezprostredné zložky). Pri morfematickom členení preto pokladáme za účelnejšie nehovoriť o odvodzovacích príponách, ale o derivačných morfémach. Podobne len pri morfematickej analýze pokladáme za užitočné vyčleňovať tzv. kmeňotvorné prípony (definované u Dokulila ako časť slova medzi základom

— zase nový pojem a názov pre tú časť slova, ktorá je nositeľom vecného významu, teda koreň, rozšírený prípadne slovotvorným afixom — a vlastnými koncovkami) a tvarové gramatické prípony (napr. *-ť* v neurčitku, *-t-*, *-l-* v prídavných slovách). Pre slovotvornú štruktúru je totiž ucelku ľahostajné, či *-i-* v slove učiteľ patrí k základu alebo k prípone, i keď podľa našej mienky (proti Dokulilovi) toto i nepatrí k rozšírenej prípone *-iteľ*. Tak isto nie je pri slovotvornej analýze dôležité miesto „morfémy“ *-at-* v type *háďa — háďatko*.

Osobitnú pozornosť venuje Dokulil skúmaniu hraníc medzi základom (slovotvorným?) a formantom, ktoré sa často stierajú, pokrývajú. V type *ruský* pokladá Dokulil *-s-* za zakončenie základu, ale zároveň i za začiatok formantu. V zložitejších prípadoch však treba pred takýmto splynutím predpokladať ešte isté hláskové zmeny (napr. *ch — š* v type *Čech — češ-ský — český*, *k — c* v type *Grék — gréc-sky — grécky*), resp. splynutie hlások *c — s* v type *Lužica — lužický*. Vzniká tu podľa Dokulila a H. Gaertnera morfémový uzol, t. j. hláska, ktorá zastupuje dve rovnaké alebo rôzne hlásky, ktorú nemožno priradiť ani k základu ani k formantu a v ktorej sa vedie ideálna hranica medzi základom a formantom. Pretože však slovotvorná štruktúra je v takýchto slovách veľmi zreteľná, treba sa pri konkrétnej analýze a segmentácii rozhodnúť pre isté členenie; pokladáme za prirodzené pričleňovať k formantu hlásku *-k-* (resp. hlásky *-tv-* v type *vyslanectvo*), ktorá sa nemení, kým alternácie *ch — š — s*, *c — s* možno ľahko vysvetliť ako vlastnosť slovotvorného základu.

Veľmi podrobne skúma Dokulil produktivnosť slovotvorných prostriedkov a slovotvorných typov, t. j. schopnosť tvoriť nové slová. Na rozdiel od starších prác však úplne správne pripisuje produktivnosť nielen slovotvorným prostriedkom, ale aj slovotvorným typom. Treba však zdôrazniť — a to ešte viac, než to robí Dokulil — že produktivnosť slovotvorného prostriedku sa chápe z iného hľadiska než produktivnosť slovotvorného typu. Kým v prvom prípade ide o schopnosť aktívne sa zúčastňovať pri tvorení nových slov, v druhom prípade ide o schopnosť byť modelom pre tvorenie nových slov. (Je zaujímavé, že kým v polemike proti termínu slovotvorný model na str. 69 Dokulil rozhodne popiera možnosť istej konštrukcie byť modelom pre tvorenie nových slov, na str. 79 už za produktivnosť slovotvorného typu pokladá to, že sa podľa tohto onomaziológicko-slovotvorného vzorca [modelu] tvoria nové slová.)

Produktivnosť istého slovotvorného prostriedku i slovotvorného typu možno skúmať priamo tak, že sa skúma ich tvorivá potencia, alebo nepriamo tak, že sa skúma realizácia tejto tvorivej potencie. Ak sa chápe produktivnosť ako všeobecná upotrebitelnosť istého prvku, ide o empirickú produktivnosť, závisiacu od jazykovej stavby i od konkrétnych mimojazykových podmienok pre použitie istého slovotvorného prvku (napr. používanie formantu *-istý* v anorganickej chémii). Systémová produktivnosť však zahrnuje iba súhrn čisto jazykových podmienok, ktoré vymedzujú použitie istého slovotvorného prvku. Empirická produktivnosť činiteľského slovotvorného typu na *-teľ* je vyššia než empirická produktivnosť slovotvorného typu názvov poplatkov na *-né*, pretože spoločenská potreba tvorí mená na *-teľ* je vyššia ako tvorí názvy poplatkov na *-né*. Ale z hľadiska systémovej produktivnosti je tu vzťah opačný: slová na *-teľ* možno tvoriť iba od istých slovies, kým slová na *-né* od slovies i od substantív.

Treba súhlasiť s Dokulilom, že základnou mierou produktivnosti istého slovotvorného prostriedku je miera jeho účasti v procese tvorenia slov. Dôležitým kritériom je aj účasť v konkurenčnom boji so sémanticky a štylisticky synonym-

nými prostriedkami. Slovotvorný prostriedok, ktorý víťazí v tejto konkurencii, je odolnejší a expanzívnejší, je v plnej miere produktívny. Nijaké metódy však neumožňujú presne rozlíšiť stupne produktívnosti. Preto Dokulil po kritike stupnice V. Šmilauera a G. Nesčimenkovej konštruuje takúto hierarchiu: slovotvorné prostriedky sú živé a neživé. Živé slovotvorné prostriedky sú produktívne a neproduktívne, produktívne sú neobmedzené produktívne a obmedzené produktívne, obmedzené produktívne sú veľmi produktívne, stredne produktívne a málo produktívne. Dokulilova stupnica dobre vystihuje vzťahy medzi rozličnými stupňami produktívnosti. Pretože však Dokulil uvádza iba príklady na formanty, ostáva nejasné, či táto stupnica platí aj pre produktivnosť slovotvorných typov a ako sa pri nich uplatňuje. Celkom iste nemožno hovoriť o neživých slovotvorných typoch.

Prechod od všeobecných teoretických úvah o základných pojmoch slovotvornej sústavy a štruktúry tvorí kapitola o slovotvornej analýze. Za prechodnú ju pokladáme preto, že v nej ide o konkrétnu analýzu češtiny a že podáva pre túto analýzu akýsi algoritmus, sled krokov, ktoré treba dodržať, ak má byť analýza správna. Prvým krokom je zistenie, či je dané slovo motivované, resp. fundované iným slovom. V druhom kroku sa zisťuje, či je skúmané slovo fundované jedným alebo viacerými slovami: v prvom prípade ide o slovo odvodené, v druhom o slovo zložené (to sa predbežne z úvah vynecháva). V treťom kroku sa zisťuje, či je v odvodenom slove zahrnuté základové (fundujúce slovo ako celok alebo nie. V prvom prípade ide o predponu (*rovnať* — *na-rovnať*, *otec* — *pra-otec*); v opačnom prípade sa môžu slová odlišovať iba predponami (*ú-bor* — *pri-bor*). Ak nejde o takéto prípady, treba v štvrtom kroku porovnať tvarotvorné kmene základového a odvodeného slova. Ak sa nelíšia, ide o konvertované slovo (*tříň* — *třnie*, *list* — *listovat*), ak sa líšia, ide o odvodené slovo.

Konverzácia má v češtine tri typy: mutačný (*vystrihnúť* — *výstřih*), modifikačný (*tříň* — *třnie*) a transpozicičný (*lovit* — *lov*).

Kmeň odvodeného slova môže byť proti kmeňu základového slova rozšírený vpredu, vzadu alebo vpredu i vzadu. Podľa toho ide o deriváciu prefixálnu, sufixálnu a prefixálno-sufixálnu. Prefixálna derivácia má typ slovesný (*za-temniť*, *roz-veselit*) a menný (*ná-mestie*, *pri-slovie*); sufixálna derivácia má typ mutačný (*učit* — *učitel*), modifikačný (*učitel* — *učitelstvo*) a transpozicičný (*bledý* — *bledost*); prefixálno-sufixálna derivácia má typ slovesný (*u-zem-nit*, *roz-vod-nit*) a menný (*bez-ve-rec*, *pa-hor-ok*).

Podobné pravidlá uvádza Dokulil aj pre analýzu českých zložených slov.

Ešte konkrétnejší obsah majú výklady v kapitole o slovotvorných zložkách slova, najmä v tej druhej časti, kde Dokulil podáva súpis koreňov, predpôn, prípon, kmeňotvorných prípon, slovno druhových prípon, tvarových prípon a koncoviek a skúma ich fonologickú štruktúru. Tvorí tak spolu s ďalšou kapitolou o obmeňovaní hlások základu pri morfológickom tvorení slov vlastne všeobecný úvod ku konkrétnej analýze slovotvornej sústavy súčasnej češtiny.

Takýto charakter má aj celý III. oddiel, venovaný otázke opisu slovotvornej sústavy a vzťahu medzi utvorenosťou a tvorením slov. Je to vlastne vysvetlenie, v akom poradí sa uvádzajú jednotlivé slovotvorné typy a prostriedky v druhom zväzku *Tvorenie slov v češtine*, v ktorom sa majú spracovať podstatné mená. Tento vzťah k druhému zväzku sa na mnohých miestach tretieho oddielu aj výslovne vyjadruje slovami „vo svojej práci“, „v práci“, „naša práca“, „v prítomnej práci“ a pod.

Záverom ešte niekoľko drobných pripomienok. Pochybujeme o tom, či možno v súčasnej češtine členiť slovo *rozsocha* na predponu *roz-* a základ *-socha* (52). Nie je také isté, že pri tvorení slov sa najprv skutočne tvorí odvodzovací kmeň základového slova (53). Je možný predsa aj taký postup, že odvodzovací kmeň sa tvorí súčasne s jeho spájaním s príslušným formantom. Odvodzovací kmeň *kniž-*, ktorý je v slovách *knižka*, *knižný*, sotva jestvuje mimo týchto odvodených slov. Nepokladáme za potrebné zavádzať pojem komplexnej slovotvornej prípony v prípadoch ako *-ebň-* (*učebňa* — 54). Ide skôr o „miestnu“ príponu *-ň-*, ktorá sa pripája k debovej prípone, *-b-* a *-e-* je tu iba vkladný vokál. Nevidíme dôvod pre členenie prípony *-ost'* na *-o-sť* len preto, že jestvuje aj podoba *-est'*, *-e-sť* (140), pretože hláskam *-o-*, *-e-* tu pri nijakom rozbere nemožno pripísať nijaký význam ani nijakú funkciu. Ide prosto o varianty tej istej prípony *-ost'/-est'*. Ťažko vyčleniť zo slovies typu *nosievať* „slovotvornú“ príponu *-v-* (143). Je tu predovšetkým otázka, či tvorenie vidov patrí k tvoreniu slov. Za lepšie riešenie tu pokladáme vyčleniť morfému *-iev-*, resp. *-áv-* (*zvol-áv-at'*), ktorej funkciou je modifikovať slovesný dej v zmysle rodu. Prechodníkové prípony *-a*, *-ouc*, *-ouce*, *-e*, *-íc*, *-íce* (158) by sme pokladali skôr za tvarotvorné prípony než za koncovky, lebo sú typické pre isté tvary a netvorí systémy ako koncovky pádové a osobné. Pri slovách *oráčka* a *oračka* nejde iba o kvantitatívnu alternáciu (teda o jednu príponu), ale o rozličné prípony (160). Sotva možno uvažovať o alternácii *o/o* v type *veľk-ý/veľko-mesto*, *svet/sveto-borný* (165), keď sa na inom mieste i na tej istej strane správne hovorí o spojovacích vokáloch. Okrem toho v type *svet* — *svetoborný* by sa potom malo hovoriť o alternácii „systém pádových koncoviek“/, „spojovací vokál“. Možno hovoriť o prípone *-rna*, *-k* v slovách ako *kovárna*, *žebrák* (172), keď na nasledujúcej strane sa hovorí o prípone *-árna*, *-írna*?

Dokulilova práca prináša nový pohľad na problematiku tvorenia slov najmä v tom, že vidí úzky vzťah medzi pojmovou a jazykovou stránkou slov so slovotvornou štruktúrou a že tento vzťah formuluje v takých všeobecných kategóriách, ako je onomaziologická kategória, onomaziologická štruktúra a slovotvorný typ. I keď sa nám zdá, že v niektorých prípadoch pracuje Dokulil s príliš zložitým aparátom pojmov, predsa nemožno uprieť, že problematiku chápe v celej šírke a zložitosti. Ďalšie zväzky, ktoré prinesú rozbor slovotvornej sústavy českých podstatných mien, prídavných mien, slovies a prísloviek, ukážu aj konkrétne výsledky Dokulilovej teórie.

J. Horecký

B. HÁLA, *UVEDENÍ DO FONETIKY ČEŠTINY NA OBECNĚ FONETICKÉM ZÁKLADĚ*. Nakladatelstvo ČSAV, Praha 1962, 460 str. + 8 str. kriedových príloh.

V posledných rokoch obohatila sa fonetická literatúra o niekoľko základných fonetických príručiek autorov svetového mena.

Roku 1960 vyšla *Obščaja fonetika* (Leningrad 1960) z pera profesora leningradskej univerzity L. R. Zindera. O rok neskôr vychodí nové nemecké vydanie fonetiky maďarského profesora G. Lazicziusa *Lehrbuch der Phonetik* (Berlin 1961; posmrtné podľa rukopisu zaslaného autorom vydavateľstvu Akadémie vied NDR v r. 1957). Hneď v nasledujúcom roku (1962) vydáva nové vydanie

(v poradí tretie, doplnené a prepracované) svojej *Allgemeine und angewandte Phonetik* profesor hamburskej univerzity O. von Essen. V tom istom roku vychádzajú aj dve knihy profesora Karlovej univerzity v Prahe B. Hálu. Je to predovšetkým už štvrté, prepracované a doplnené vydanie knihy *Hlas, řeč, sluch*, napísanej spolu s prof. M. Sovákom. Táto kniha, určená pôvodne pre širšiu, i neodbornú verejnosť, bola teraz prepracovaná do podoby vysokoškolskej učebnice. Konečne je to Hálovo *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*. Táto práca nadväzuje síce čiastočne na starší Hálov *Úvod do fonetiky* z r. 1948, ale inak je to práca nielen z hľadiska obsahu, ale aj z hľadiska usporiadania nová, opierajúca sa o nové výskumy z pražského laboratória a o nové autorove pedagogické skúsenosti. Naznačuje to i voľba názvu knihy.

Všetky tieto práce, ktorých autormi sú významní a skúsení pracovníci v odbore fonetiky, umožňujú dobre sa orientovať vo výsledkoch súčasného fonetického bádania nielen fonetikom, ale aj pracovníkom z iných odborov, ktoré z fonetických výskumov čerpajú pri svojej práci. Každá z nich má svoj osobitný charakter, daný autorovou individualitou. Práve táto rôznosť prístupu k látke má do značnej miery kladný pedagogický dosah pre rast mladých pracovníkov vo fonetike.

Popri výklade základnej látky (vymedzenie predmetu fonetiky, stručná história, anatómia a fyziológia artikulačných orgánov, základné výklady z akustiky reči) podávajú tieto práce podrobnejší výklad z niektorej oblasti fonetickej problematiky.

Laziciusova práca, čo vyplýva z autorovho zamerania na oblasť štrukturálnej lingvistiky, najmä na fonológiu, venuje hlbšiu pozornosť otázkam zaznamenávania reči písmom a otázkam fonetického prepisu.

L. R. Zinder, mnohoročný spolupracovník akademika Šcerbu, hlásiaci sa v úvode svojej knihy k myšlienkam Šcerbovým, podávajúci však pritom i mnohé vlastné názory, podrobnejšie spracúva otázku vzťahu fonetiky a fonológie, fonémy a fonológie vôbec.

O. von Essen, riaditeľ hamburského fonetického laboratória, venuje dost pozornosti otázkam súvislej reči. V starších fonetických prácach tieto otázky neboli dôkladnejšie spracované. Von Essen podáva dobre informujúci pohľad na túto problematiku s upozornením na literatúru k jednotlivým parciálnym problémom. Potešujúci pre nás je fakt, že autor v bohatom a starostlivo zostavenom prehľade literatúry cituje aj mnoho jednotlivých štúdií našich — i najmladších pracovníkov. Táto informovanosť o výsledkoch československej fonetiky nám chýba u niektorých iných autorov.

Práca riaditeľa pražského laboratória prof. B. Hálu okrem toho, že venuje značnú pozornosť otázkam súvislej reči, podáva najmä pekný a názorný opis fonetických metód. Zameranie knihy na túto stránku fonetiky je jej veľkou prednosťou a zodpovedá tradícii pražského laboratória. Na rozdiel od niektorých iných príručiek, ktoré výklady zo všeobecnej fonetiky materiálom z laboratória iba letmo ilustrujú, Hálova kniha umožňuje čitateľovi lepšie nazrieť do vlastnej práce v laboratóriu. Autor vo svojej knihe opisuje i niekoľko prístrojov, skonštruovaných mladšími pracovníkmi pražského laboratória. Nemalou prednosťou Hálovej knihy sú tiež krásne a názorné reprodukcie ukážok materiálu z experimentálnej práce.

Zaujímavosťou knihy je kapitola venovaná prehľadu hlavných príspevkov z oblasti výskumu fonetiky češtiny. Tu autor starostlivo zhrňa a pútavo vykladá

niektoré dôležité postrehy a názory na otázky hovorenej reči už od doby majstra J. Husa. Ukazuje, aké hlboké korene a starú tradíciu má v Čechách záujem o zvukovú stránku jazyka, a to či už v rámci otázok kultúry jazyka vôbec, alebo v rámci ortoepických a či esteticko-básnických otázok.

Na rozdiel od citovaných zahraničných prác a v zhode so staršou fonetickou tradíciou Hálova kniha neobsahuje kapitolu o vzťahu fonetiky a fonológie, ktorá obvykle býva v novších prácach. Do istej miery je názorovo poplatná staršiemu prísnemu oddeľovaniu fonetiky a fonológie. Autor síce podáva výklad vlastného postoja k problému vzťahu fonetiky a fonológie, ale jeho názory pravdepodobne nebudú všeobecne prijaté.

Zo zamerania Hálovej práce na výskum jedného konkrétneho jazyka, totiž češtiny, vyplýva obmedzenie kapitol zo všeobecnej fonetiky na minimum. Tým, že všeobecné výklady sa tu podávajú vo forme výkladov o jednom konkrétnom jazyku, podopretých úplným materiálom z tohto jazyka, a nie len letnými ilustráciami z mnohých rôznych jazykov, stáva sa kniha pre študujúceho názornejšou, prístupnejšou a umožňuje mu lepšie nazrieť do skutočnej práce v laboratóriu.

Kniha obsahuje najprv Úvod, v ktorom autor zoznamuje čitateľa v troch kapitolách s definíciou fonetiky a predmetom fonetického bádania a podáva stručný všeobecný prehľad týchto výskumov. Ďalší obsah knihy je rozdelený do štyroch veľkých častí: I. Výskum fonetiky češtiny v minulosti a prítomnosti; II. Základné prvky reči — hlásky; III. Štruktúra súvislej reči; IV. Vedecký význam a praktická aplikácia fonetiky.

V prvej z troch kapitol Úvodu Hála podáva stručne prehľad definícií fonetiky a ukazuje, ako vývin tejto definície išiel dvoma smermi. Jednak sa zachovávala tradičná stará definícia fonetiky ako „vedy o hláskach“, ktorá sa v rôznych formuláciách a obmenách zachovala do najnovšej doby (ešte u Malmberga v *La Phonétique* 1954), jednak sa táto pôvodná definícia postupne rozširovala v moderné poňatie (počínajúc Passym 1922), v ktorom fonetika sa začínala chápať ako oddiel jazykovedy skúmajúci celú zvukovú stránku jazyka. V závere podáva autor vlastnú definíciu: „Fonetika je lingvistická disciplína, ktorá zkoumá, popisuje a hodnotí auditívny prostriedky sociálnej komunikácie ľudskou rečí, a to z hľadiska teoretického vedeckého poznání i jeho praktické aplikácie ve společnosti“ (str. 10). Predmetom fonetického bádania je teda skúmanie auditívnych prostriedkov sociálnej komunikácie ľudskou rečou, a to ako z hľadiska ich vytvárania, tak aj z hľadiska ich vnímania.

V kapitole o predmete fonetického bádania dotýka sa autor dôležitej stránky dorozumievacieho procesu, totiž jeho sociálnej funkcie a sociálnej determinácie. V súvislosti s tým preberá ďalej i otázku kompresie pri prenose zprávy. Vysvetľuje pojem technickej kompresie a pojem kompresie rečovej (jazykovej). Za hlavnú príčinu rečových kompresných zmien pokladá ekonómiu rečovej práce, ktorá sa potom uplatňuje v rôznom stupni v jazykovom prejave. Tak na základe Ewaldovej sluchovej teórie, podľa ktorej zvukové obrazy vnímame globálne, ukazuje, že početné historické zmeny vo vývine jazykov sa dajú vysvetliť z hľadiska globálneho vnímania reči a preberania komprimovaných útvarov ďalšími generáciami.

K otázke sporov o dôležitosti artikulačnej a akustickej stránky reči autor vyslovuje zásadne názor, že akusticko-auditívny aspekt reči má primárnu platnosť ako z hľadiska súčasného, tak aj vývinového. Je to preto, že „vysielateľ zprávy

se jen snaží dáti přenášeným značkám takovou akustickou podobu, která příjemce uspokojí". Teda důležité je len to, aby mali obvyklú podobu, bez ohľadu na to, akým spôsobom sa táto podoba dosiahla. Z vývinového hľadiska ďalej preto, že v počiatočnom štádiu reči vznikali zvukové značky pravdepodobne na podklade náhodných auditívnych vnemov. Ich kolektívna záväznosť sa vytvárala neskôr.

Tretia kapitola Úvodu — stručný prehľad fonetického bádania — sa len informatívne a ilustračne dotýka staroveku, stredoveku a fyziologických experimentov, ktoré položili základ experimentálneho fonetického výskumu. Celkove je kladom knihy, že tieto údaje — v starších fonetických prácach obvykle dost obšírne — sú obmedzené na minimum.

Na túto kapitolu nadväzuje prvý oddiel ďalšej časti knihy (pod názvom Stručný prehľad hlavných príspevkov k bádaniu v oblasti fonetiky češtiny). Autor, ako sme už uviedli, ukazuje tu na korene ortoepickej tradície v Čechách; tie majú svoj pôvod u Husa a Blahoslava a vedú cez Komenského k Dobrovskému a Kollárovi. Upozorňuje na mnohé cenné postrehy týchto autorov. Kollárovi názory posudzuje iba úzko z hľadiska otázok ľubozvučnosti reči.

Závažná pre históriu českej fonetiky je ďalšia kapitola tohto oddielu, ktorá obsahuje súhrn starých a ešte roztrieštených vedeckých výskumov z fonetiky češtiny. Autor sám hovorí, že do tejto kapitoly, v ktorej nachádzame mená ako J. E. Purkyně, F. H. Czech, J. N. Čermák (Čžermak), J. Gebauer, J. Durdík, J. Král a i., preto zaradil také obšírne výklady o prácach z predchádzajúcich storočí, aby sa oživilo staršie výklady, ktoré upadli do zabudnutia, a zachovalo sa ich prvenstvo. Aj upozornenie na nesprávne a zavádzajúce výklady obsahuje takýto výchovný prvok.

Tretia kapitola tohto oddielu hovorí o rozvoji českej fonetiky v 20. storočí.

Týmito tromi kapitolami začína sa teda vlastný obsah knihy, t. j. prvá časť fonetiky češtiny (Výskum fonetiky češtiny v minulosti a prítomnosti). Táto časť obsahuje ďalej všeobecný opis artikulácie, t. j. opis anatómie a fyziológie rečových orgánov. Samostatnou obšírnou kapitolou je opis metód pre výskum fonetiky češtiny, a to od metód priameho pozorovania cez rôzne jednoduchšie metódy staršieho pôvodu až k najmodernejším akustickým metódam, využívajúcim zložitý prístroje ako segmentátor, sonograf ap.

Druhá časť (Základné prvky reči — hlásky) podáva popis českých hlások, opierajúci sa o výskum rôznymi experimentálnymi metódami.

Značná pozornosť sa v práci venuje štruktúre súvislej reči (III. časť). Autor sa zvlášť podrobne zaoberá otázkami slabiky; zhŕňa tu názory, ku ktorým dospel v samostatných prácach. Dôležitou kapitolou tejto časti je piata kapitola, v ktorej okrem iného autor konkrétne vymedzuje českú fonickú a artikulačnú bázu.

Štvrtá časť obsahuje zhodnotenie vedeckého významu fonetiky a výklad o aplikácii teoretických výsledkov fonetického bádania v praxi (pri školskej výučbe, v oblasti kultúry hovoreného slova, pri filmovom dubingu, pri vyučovaní hluchonemých a i.).

Knihy je doplnená bibliografiou, autorom používanou fonetickou transkripciou, obrazovou prílohou a menným vecným registrom.

Ak nemáme prekročiť rámec zprávy, nie je nám možné podrobnejšie sa zaoberať pri jednotlivých autorových názoroch, ktoré iste budú predmetom iných recenzií a príspevkov. Na záver možno len vysloviť radosť nad tým, že poslucháči vysokých škôl i záujemcovia o fonetiku a príbuzné odbory dostávajú

do rúk takú potrebnú príručku, ako je Hálovo Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě.

J. Dvončová

Z NOVŠÍCH PRÍSPEVKOV K DEJINÁM SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY

Pre napísanie podrobnejších dejín slovenskej jazykovedy neboli pred niekoľkými rokmi najlepšie predpoklady. Situácia sa v posledných rokoch veľmi zreteľne zlepšila, čo súvisí jednak so vzrastajúcim počtom prác venovaných výskumu jazykovedného diela starších popredných slovenských jazykovedcov, jednak aj s vydaním bibliografických súpisov ich prác. Spomeňme najprv na informáciu čo najstručnejšie aspoň niektoré takéto príspevky.

Náčrt života a diela Martina Hattala podal v jubilejnom článku *Martin Hattala 1821—1903* E. Jóna (JČ 7, 1963, 15—33). O Martinovi Hattalovi vydal autor aj ďalší príspevok. Vyšiel pod názvom *Martin Hattala a spisovná slovenčina* (Martin 1961) v sérii jubilejných príspevkov, ktoré vydáva (rozmnožene) Matica slovenská. O životnom diele M. Hattala chystá ten istý autor knižnú prácu. E. Jóna zaslúžil sa aj o bližšie poznanie ďalších osobností slovenskej jazykovedy. Tak sa zaoberal v čl. *Samo Czambel (1856—1909) a spisovná slovenčina* (SR 24, 1959, 321—345) zložitou otázkou osobnosti Sama Czambela, kodifikátora spisovnej slovenčiny z konca 19. stor. Zatiaľ tu publikoval časť týkajúcu sa prvého obdobia jeho života a práce, pričom časť týkajúcu sa ďalšej časti jeho života autor pripravuje na uverejnenie. Ten istý autor v jubilejnom článku *Slovenský slovníkár Peter Turdý (1850—1935)*, ktorý vyšiel v SR 26, 1961, 18—31, načrtol obraz života a práce známeho slovenského lexikografa, autora Slovenského frazeologického slovníka a iných prác. V staršom článku *Jozef Škultéty a slovenčina* (SR 11, 1943/44, 33—35) ukázal E. Jóna na zásluhy J. Škultétyho pri ustaľovaní normy spisovnej slovenčiny v tzv. martinskom období. Z bibliografických príručiek by sme mohli spomenúť bibliografiu prác Antona Bernoláka (od I. Kotvana, Martin 1957), Jána Kollára (od J. V. Ormisa, Bratislava 1954) a bibliografiu prác Ľudovíta Štúra (od toho istého autora, Martin 1958).

Nie je však účelom tohto článku podrobne vypočítavať jednotlivé práce, ktoré sa na poli výskumu dejín slovenskej jazykovedy v predošlých rokoch vykonali. Chceme len stručným upozornením na niektoré novšie práce o A. Bernolákovi a P. J. Šafárikovi podčiarknuť správnosť tvrdenia v úvode tohto článku, že dnes máme už nepomerne lepšie predpoklady na to, aby sa mohli napísať obsiahlejšie a vedecky fundovanejšie dejiny slovenskej jazykovedy. Ide o jednu z úloh, ktorú by mala slovenská jazykoveda splniť v najbližších rokoch.

Z príležitosti jubilej A. Bernoláka, uzákoniteľa prvej podoby spisovnej slovenčiny, vyšlo viacero príspevkov, ktoré nanovo podávajú pohľad na dielo tohto vynikajúceho slovenského jazykovedca. Jazykovedné dielo A. Bernoláka zhodnotila na stránkach tohto časopisu K. Habovštiaková (v čl. *Význam Bernolákovho jazykovedného diela v dejinách spisovnej slovenčiny*, roč. 27, 1962, 321—333). Tá istá autorka písala o A. Bernolákovi aj v Československom terminologickom časopise (čl. *K charakteristike slovnej zásoby a terminológie u Bernoláka*, roč. 1, 1962, 321—331). K. Habovštiaková sa už dlhšie sústavne venuje výskumu diela A. Bernoláka. Jej obsiahla kandidátska dizertácia podstatne pre-

hlbuje doterajšie naše poznatky o Bernolákových jazykovedných prácach. Časť z tejto práce publikovala autorka v niekoľkých príspevkoch na stránkach Jazykovedného časopisu, časopisu *Studia Slavica* (*Pramene Bernolákovej kodifikácie spisovnej slovenčiny*, roč. 8, 1962, 313—337) a inde (*Podiel češtiny na formovaní Bernolákovej spisovnej slovenčiny*, *Acta Universitatis Carolinae-Philologica*, *Slavica Pragensia* IV, 1962, 551—556).

Z príležitostných jubilejných článkov venovaných osobnosti A. Bernoláka chceli by sme na tomto mieste osobitne pripomenúť podnetný príspevok J. Bédéra *Anton Bernolák*, ktorý vyšiel v *Slovenských pohľadoch* 78, 1962, č. 10, str. 46—53. Na rozdiel od iných autorov príležitostných článkov a jubilejných spomienok Béder — ako to sám hovorí v záverečnom hodnotení — nesústredil sa na „vynášanie zásluh osobnosti“, ale „vyzdvihuje silu kolektívu, v ktorom žil Bernolák, ktorý formoval jeho osobnosť a vtláčil smer jeho celoživotnému dielu“. Vieme, že u ďalšieho kodifikátora spisovnej slovenčiny, L. Štúra, sa v doterajších prácach ku kolektívu vždy prizera: L. Štúr spolupracoval najmä s najbližšími priateľmi M. M. Hodžom a J. M. Hurbanom, pred definitívnym rozhodnutím o uzákonení spisovnej slovenčiny radil sa s J. Hollým a v početných listoch informoval ostatných priateľov o tomto kroku; definitívnemu rozhodnutiu predchádzali početné diskusie, dišputy atď., pričom, pravda, vedúce postavenie tu patrí L. Štúrovi. Pri A. Bernolákovi sa na tieto skutočnosti nepoukazovalo, tým menej sa vyzdvihovali. Stručne sa hovorilo, že Bernolák uzákonil spisovnú slovenčinu západoslovenského typu, dal tomuto spisovnému jazyku tie a tie príručky, a tým sa vec viac-menej vyčerpala. Béder tu zvlášť zdôrazňuje slovami Fándlyho povedané „vodcovstvo Antona Bernoláka“ v kolektíve, ktorý si dal za úlohu uplatniť domáci jazyk ako spisovný jazyk. Z hľadiska dnešných pomerov, keď sa Pravidlá slovenského pravopisu predkladajú na verejné diskusie celej verejnosti a skúmajú sa niektoré otázky normy spisovnej slovenčiny pomocou ankiet, je zvlášť zaujímavé, ako to pripomína Béder, že otázka prvej spisovnej slovenčiny bola verejne nastolená v Prešpurských novinách, že sa usporiadala listová anketa, v ktorej známi slovenskí činitelia a spisovatelia sa vyjadrili a podali svoje pripomienky a až po ich schválení prišlo k ďalšej práci. Ukazuje sa, že išlo o organizačne premyslené dielo zástupcov slovenského národa a nie azda o dielo geniálneho jednotlivca, čo, pravda, ako pripomína Béder, nijako neuberá na zásluhách A. Bernoláka, naopak, tieto zásluhy len vyzdvihuje. Sila kolektívu ukazuje sa však nielen pri uzákonení prvej spisovnej slovenčiny, bernoláčtiny. Rovnako, ako sme už pripomenuli, je preukazná aj pri uzákonovaní dnešnej spisovnej slovenčiny. Markantne sa prejavuje najmä pri definitívnej dohode o podobe spisovnej slovenčiny, známej bratislavskej dohode z r. 1851. Aj z ďalších osudov práce na normovaní spisovnej slovenčiny vidieť vedomú snahu o takúto orientáciu. Napr. S. Czambel obracal sa na slovenských spisovateľov so žiadosťou o vyjadrenie mienky, rozosielať vytlačené prvé hárky s prosbou o pripomienky ap. Netreba už ani spomínať, že normatívne Pravidlá slovenského pravopisu sú výsledkom kolektívnej práce, pričom sa tento rys, pochopiteľne, najvýraznejšie prejavil pri príprave posledného vydania Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953. Teda nech už ide o prvé „bratislavské“ obdobie, neskôr martinské a znovu najnovšie „bratislavské“ obdobie, ak tak môžeme stručne charakterizovať dejiny spisovnej slovenčiny z hľadiska organizačných centier, bola tu vždy evidentná účasť a zainteresovanosť celej slovenskej kultúrnej verejnosti na otázke podoby spisovnej slovenčiny a jej rozvoja. Výrazne

na to ukazuje aj skutočnosť, že za prácami na normovaní spisovnej slovenčiny stála vždy organizácia, ako je to pri bernoláckine Spoločnosť pre pestovanie slovenskej reči, pri uzákonení Štúrovej spisovnej slovenčiny spolok Tatrin, neskôr Matica slovenská a konečne dnes Slovenská akadémia vied.

Pri príležitosti jubilea významného slovenského učenca, slavistu P. J. Šafárika vyšli tiež početné práce. Dielom P. J. Šafárika (v tom aj jazykovedným) zaoberal sa K. Paul v knižnej práci *Pavel Josef Šafárik, Život a dílo*, Praha 1961 a K. Rosenbaum v publikácii *Pavel Jozef Šafárik*, Martin 1961 (s popularizačným zameraním). O oboch prácach referoval E. Jóna v čl. *Nové knihy o Šafárikovi*, SR 27, 1962, 114—116. Ďalej by sme chceli čitateľov upozorniť na príspevky o P. J. Šafárikovi, ktoré prináša zborník *Slavica Pragensia* III, 1962. Zborník prináša po úvodnom jubilejnom článku P. J. Šafárik (1795—1861) z pera J. Dolanského na prvom mieste príspevok J. Kurza *Cyrlometoděské a církevněslovanské práce P. J. Šafárika* (str. 7—19), ďalej príspevok A. Kamíša *P. J. Šafárik a stará čeština* (21—29), príspevok J. Petra *Šafaříkův přínos k rozvoji sorabistiky* (31—39), L. Řeháčka *P. J. Šafařík a počátky naší baltistiky* (41—53), M. Kvapila *P. J. Šafařík a literární jazyk jižních Slovanů* (55—62). Okrem toho je tu aj príspevok L. C. Kiškina o neznámych Šafárikových listoch do Ruska. Ak k spomínaným príspevkom českých bádateľov, týkajúcich sa rozboru Šafárikových prác o jednotlivých slovanských jazykoch a všeobecných slavistických prác, pridáme príspevok E. Jónu *Otázky slovenského jazyka v díle P. J. Šafárika* (JČ 12, 1961, 105—121), Z. Hauptovej *Slovenština v díle P. J. Šafárika* (Slavia 30, 1961, 267—278) a príspevky, ktoré práve vyšli v zborníku *Odkaz P. J. Šafárika* (Slovanské štúdie VI, Bratislava 1963; zborník prináša príspevky z konferencie o živote a diele P. J. Šafárika, konanej v dňoch 29. 5.—2. 6. 1961 v Prahe, Bratislave a Košiciach), dostávame pekný obraz o Šafárikových prácach z uvedených oblastí. Príspevky budú cenným podkladom pre napísanie príslušnej state o Šafárikovi v budúcich dejinách slovenskej jazykovedy. Šafárikovou osobnosťou prekročila slovenská jazykoveda obzor Slovenska a obsiahla celé slovanské územie.

L. Dvonč

Z ČINNOSTI MEDZINÁRODNEJ TERMINOLOGICKEJ KOMISIE

V dňoch 20.—25. mája 1963 bola v Budyšíne (Bautzen, NDR) tretia pracovná porada MTK. Hlavným bodom rokovania bola diskusia k súpisu základných lingvistických termínov, predloženému Československou terminologickou komisiou. Diskusia sa rozvinula na základe referátu prof. A. Jedličku, predsedu Čs. terminologickej komisie. V diskusii sa kladne zhodnotila doterajšia práca Čs. terminologickej komisie, konfrontovali sa tradície všetkých slovanských národov a ujasňovala sa koncepcia budúceho konfrontačného slovníka lingvistickej terminológie v 11 slovanských jazykoch.

Medzinárodnému sjazdu slavistov v Sofii sa predloží návrh na koncepciu slovníka s ukážkami v rozličnom technickom riešení. Slovník má byť nielen informatívny, ale do istej miery aj koordinatívny, resp. normatívny. Má obsahovať 2—3000 hesiel rozdelených do oddielov, aby sa umožnila konfrontácia pojmových sústav podľa jednotlivých národných tradícií. Okrem slovanských ekvivalentov

bude obsahovať aj ekvivalenty nemecké a anglické. V osobitnom oddiele sa uvedú aj základné termíny nových lingvistických smerov. Bola navrhnutá redakcia slovníka v tomto zložení: L. Andrejčin, A. V. Isačenko, P. Ivič, A. Jedlička, J. Ružička, A. B. Šapiro, A. Tejnor.

Zložitá problematika, ktorá vzniká pri konfrontácii jednotlivých slovanských tradícií, prediskutovala sa na základe referátu A. B. Šapira *Problematika „obsohlenija“ a terminológie súvisiacej s ňou*. Ukázala sa potreba teoreticky skúmať slovanskú lingvistickú terminológiu v rámci národných tradícií, historicky aj konfrontačne.

Za slovenskú terminologickú komisiu sa na zasadaní MTK zúčastnili dvaja pracovníci ÚSJ SAV — J. Horecký a J. Ružička.

Budúce pracovné zasadanie Medzinárodnej terminologickej komisie bude v máji 1964 v Juhoslávii.

J. Ružička

JAZYKOVEDNÉ SYMPÓZIUM VO VIEDNI

Inštitút pre slovanskú filológiu a starožitnosti viedenskej univerzity spolu s Rakúskou akadémiou vied a Viedenskou jazykovednou spoločnosťou si v dňoch 25.—27. júna 1963 slávnostnými i pracovnými podujatiami pripomenul 25. výročie smrti geniálneho štrukturálneho jazykovedca, vlastne jedného zo zakladateľov tohto smeru v jazykovede, profesora slavistiky na viedenskej univerzite, N. S. Trubeckého. Na oslavu a jazykovedné sympóziu venované dielu N. S. Trubeckého a bádateľským smerom, ktoré vychádzajú z takého metodického poňatia ako N. S. Trubeckej, pozval organizačný komitét tých bádateľov z rôznych krajín, ktorí vo svojej práci nadväzujú na dielo N. S. Trubeckého a rozvíjajú ho. Na tomto sympóziu sa zúčastnili jazykovedci z dvanástich krajín. Z ČSSR sa zúčastnili traja: z českých krajín z viacerých pozvaných sa zúčastnili akad. B. Havránek a člen korešp. ČSAV K. Horálek, zo Slovenska bol pozvaný a zúčastnil sa iba podpísaný.

Pietná časť oslavy bola na začiatku (položenie venca k hrobu a slávnostné akademické zasadanie) a na konci (panychída). Dňa 25. 6. večer prijal zahraničných účastníkov sympózia viedenský mešťanosta. Pracovné zasadania (25. 6. popoludní, 26. 6. po celý deň, 27. 6. predpoludním) boli vyplnené prednáškami, referátmi a diskusiami na témy, ktoré boli blízke pracovným záujmom N. S. Trubeckého. Z Československa mali prednášky akad. B. Havránek a člen korešp. ČSAV K. Horálek. Akad. Havránek hovoril o Trubeckého názoroch na funkciu a podobu spisovného jazyka v pomere k podobe a funkcii nárečí a prof. Horálek mal prednášku o podstate prozodických protikladov. Ich prednášky vyvolali živý ohlas a diskusiu. Z ostatných prednášok by som upozornil na prednášku A. Martineta (*Trubetzkoy et le binarisme*), v ktorej prejavil súhlas s názormi Trubeckého, že nie všetky protiklady sú binárne a že aj binárne protiklady sú rozmanitého druhu. Ďalej bola rozhodne veľmi podnetná prednáška Eberhardta Zwirnera, zakladateľa tzv. fonometrie, v ktorej sa znovu zaoberal vzťahmi medzi fonetikou a fonológiou. Pravda, aj mnohé iné prednášky a diskusné príspevky boli dôležité.

Akad. B. Havránek v úvode k svojej prednáške zdôraznil význam diela N. S.

Trubeckého pre československú lingvistiku. Ako je známe, N. S. Trubeckoj bol spoluzakladateľom a veľmi aktívnym členom Pražského lingvistického krúžku, v ktorom sa medzi dvoma vojnami združovali pokrokoví československí jazykovedci a v ktorom sa formovalo učenie tzv. Pražskej školy. Účasť československých lingvistov na tomto sympóziu treba hodnotiť kladne, lebo šlo o slávenie pamiatky vedca, ktorý mal značný vplyv na rozvoj moderných jazykovedných metód v Československu. Okrem toho bola tu možnosť porovnávať úroveň lingvistického myslenia u nás a v zahraničí. Z porovnaní vyplynulo, že naša lingvistika sa drží z metodologickej stránky na svetovej úrovni.

E. Paulíny

ZPRÁVA O ČINNOSTI ZDRUŽENIA SLOVENSKÝCH JAZYKOVEDCOV PRI SAV

V uplynulom funkčnom období sa Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV sústreďovalo na prednáškovú činnosť. Od 18. septembra 1961 do 17. decembra 1962 (zprávu za predchádzajúce obdobie pozri v SR 27, 1962, 120—121) boli v Združení tieto prednášky:

1961

- 18. septembra: prof. Dr. E. Paulíny, *Z historickej fonológie*;
- 2. októbra: dr. J. Horecký, *Morfematická štruktúra slovenčiny*;
- 9. októbra: prof. dr. K. Horálek, *Teória binárnych protikladov*;
- 30. októbra: prof. dr. V. Skalička, *Problémy štruktúry morfológie a syntaxe*;
- 20. novembra: prof. dr. E. Jóna, *Začiatky slovenského purizmu*;
- 4. decembra: dr. V. Budovičová, *K teórii významu*;
- 11. decembra: doc. dr. F. Kopečný, *Podstata slovesného vidu*.

1962

- 12. februára: doc. dr. L. Ďurovič, *Z porovnávacieho slovanského slovníka*;
- 5. marca: doc. dr. M. Komárek, *K poňatiu paradigmatickej v synchronickej gramatike*;
- 7. marca: prof. dr. B. Trnka, *Teória jazykového znaku*;
- 9. marca: prof. dr. J. Bělič, *Z problematiky mestského jazyka*;
- 12. marca: doc. dr. M. Romportl, *Akustické koreláty fonologických dištinkatívnych vlastností*;
- 14. mája: dr. A. Skaličková, *Otázka hraníc slabiky z hľadiska identifikácie hlások*;
- 28. mája: dr. R. Zimek, *Spona a sponové slovesá*;
- 4. júna: dr. P. Novák, *Syntaktická analýza z hľadiska strojového prekladu*;
- 11. júna: dr. J. Liška, *Chyby reči*;
- 17. septembra: dr. J. Horecký, *Štatistická štruktúra slovotvorného modelu*;
- 22. októbra: V. Latta, *Niektoré otázky z regionálneho nárečového atlasu*;
- 25. októbra: doc. dr. F. Daneš, *Informácie o IX. medzinárodnom lingvistikom kongrese v USA*;

9. novembra: doc. dr. G. Mihaila (Bukurešť), *Slovanské slová v rumunčine v svetle rumunského jazykového atlasu*;

23. novembra: prof. dr. K. Ammer (Halle), *Štruktúrna analýza nemčiny*;

26. novembra: prof. dr. B. Sulán (Debrecín), *Z výskumu argotu v strednej Európe*;

10. decembra: dr. J. Štindlová, *Automatizácia a mechanizácia v jazykovednej práci*;

17. decembra: dr. F. Miko, *Gramatická forma prísloviek*.

V roku 1963 sa konali tieto prednášky:

21. januára: prof. dr. V. Skalička, *Problémy vidu*;

18. februára: prof. dr. A. Jedlička, *K problematike normy a kodifikácie spisovného jazyka*;

11. marca: doc. dr. E. Ďurovič, *Fonologická interpretácia ruských nepri-
zvukných vokálov*;

22. apríla: prof. dr. E. Pauliny, *Z problematiky jazykových štýlov*;

13. mája: prof. dr. E. Jóna, *K výskumu slovnej zásoby slovenčiny a k jej lexikografickému spracovaniu*.

Spoločne s Krúžkom moderných filológií v Bratislave malo Združenie sedem prednášok: prof. Ammer (Halle), prof. Trnka (Praha), doc. Mihaila (Bukurešť), prof. Sulán (Debrecín), doc. Komárek (Olomouc), prof. Bělič (Praha) a doc. Romportl (Praha).

Okrem toho sa zriadila pobočka Združenia jazykovedcov pri SAV v Prešove, ktorá začala svoju činnosť v novembri 1962. V prešovskej pobočke sa doteraz konali dve prednášky: 17. nov. doc. dr. J. Ružička prednášal na tému *O zvratnosti slovesa* a 1. nov. dr. V. Budovičová na tému *Problémy slovenskej stylistiky*.

Na prednáškach Združenia sa zúčastňovalo v tomto období priemerne 15 členov a 14 hostí z rozličných pracovísk: ÚSJ SAV, ČSI SAV, Pedagogický inštitút v Trnave, Pedagogický inštitút v Nitre, Novinársky študijný ústav v Bratislave, Ústav pre ďalšie vzdelávanie učiteľov v Bratislave, Vydavateľstvo Osveta v Bratislave, učitelia jednotlivých bratislavských škôl, pracovníci Československého rozhlasu a redakcií časopisov.

Na valnom zhromaždení dňa 22. apríla 1963 bol na ďalšie funkčné obdobie zvolený nový výbor v tomto zložení: predseda prof. dr. E. Pauliny, Dr. Sc.; 1. podpredseda doc. dr. J. Ružička, Dr. Sc.; 2. podpredseda doc. dr. Š. Ondruš, C. Sc.; tajomník J. Mistrík, C. Sc.; hospodár doc. dr. V. Blanár, C. Sc.; členovia výboru: dr. Š. Peciar, riaditeľ Ústavu slovenského jazyka SAV; doc. dr. E. Ďurovič, C. Sc.; doc. dr. Š. Tóbbik; revízori: prof. dr. J. Štolc; I. Kotulič, C. Sc.; náhradníci: dr. J. Horecký, C. Sc.; prof. dr. E. Jóna; prof. dr. J. Stanislav, Dr. Sc.; doc. dr. P. Ondrus, C. Sc.; dr. M. Šalingová, C. Sc.

P. Ondrus

ROZLIČNOSTI

Súciťť, či súciťť? — Pri slove *súciťť* vznikajú rozpaky a neistota o tom, aká je kvantita druhej slabiky: je v nej dlhé *í* (*súciťť*), či krátke *i* (*súciťť*)? Uplatňuje sa tu rytmický zákon ako v jednoduchých slovách, alebo prevláda v našom jazykovom vedomí skutočnosť, že ide o zložené slovo, ktoré má dve časti. *sú-* (= spolu) a *cíťť*?

Všimnime si najprv, aký je úzus, čo hovoria doklady. Materiál, ktorý máme k dispozícii zo slovníkovej kartotéky Ústavu slovenského jazyka, dosvedčuje práve spomenutú neistotu vo veci kvantity slovesa *súciťť*. Na obe podoby (*súciťť* i *súciťť*) je takmer rovnaký počet dokladov: na podobu *súciťť* 15 dokladov, na podobu *súciťť* 17 dokladov od viacerých autorov. Pritom stojí za povšimnutie, že excerptori nezapisujú vždy kvantitu prvého *í* v slovese *súciťť* presne. Napr. tú istú vetu z jednej a tej istej edície Kukučina zapísali dvaja excerptori Ondriš nielen že *súciťť s bratom*, jeden excerptor Ondriš nielen že *súciťť s bratom* (v origináli je *súciťť*). Jeden excerptor zaznamenal z Alexyho vetu *Súciťť s chudákom Bakošom*, iný zaznamenal tú istú vetu z tej istej edície v podobe *Súciťť s chudákom Bakošom*, ale v záhlaví excerptného lístku má podobu *súciťť*. Netreba pripomínať, že excerptori majú podľa smerníc zaznamenávať každé slovo verne tak, ako je v origináli.

Treba nám teraz odpovedať na otázku, či máme v spisovnom jazyku ponechať (a normovať) kolísanie v kvantite slovesa *súciťť/súciťť*, alebo máme ustáliť len jednu podobu a ktorú. Nezdá sa nám účelné ponechávať v spisovnej slovenčine pri slovese *súciťť/súciťť* kolísanie v kvantite. Jestvujú argumenty pre dĺžku i pre krátkosť slabiky *-cí-*. Jazykové vedomie sa môže v tomto prípade opierať o priehľadnosť zloženia slovesa *sú-cíťť*, pričom sa zachováva kvantita prvej zložky *sú-* i základného slovesa *cíťť* (porov. obdobný prípad v slove *súšťátie*). Súčasne však sa môže jazykové vedomie opierať o rytmický zákon, podľa ktorého by bola oprávnená podoba *súciťť*. Táto podoba má istú oporu aj v podstatnom mene *súciťť*. Treba si pritom uvedomiť, že vzťah týchto dvoch slov je sekundárny, lebo tu nejde o odvodzovací vzťah: *súciťť*, resp. *súciťť* nie je odvodené od *súciťť*, ale ani naopak subst. *súciťť* nie je odvodené od *súciťť*. Výraz *súciťť* slovenčina prevzala z češtiny, kde slovo *soucít* vzniklo asi kalkovaním nemeckého *Mitleid* resp. *Mitgefühl*. Sloveso *súciťť* je novšia zloženina (resp. odvodenina) slovesa *cíťť*.

Za podobu *súciťť* (s dvoma dĺžkami) hovoria okrem pôvodu (*súciťť*) aj iné dôvody morfológické. Pri tomto znení skracujú sa prirodzene koncovky v tvaroch prít. času (okrem 3. os. pl.) podľa rytmického zákona: *súciťť-im*, *-iš*, *-i* atď. Naproti tomu pri znení *súciťť* (s jednou dĺžkou) vznikajú pri časovaní opäť ťažkosti s kvantitou: majú sa koncovky skracať (*súciťť-im*, *-iš*, *-i* atď., obdobne ako v type *pásavam*, *-aš*, *-a* atď.), či treba používať dlhé koncovky (*súciťť-im*, *-iš*, *-í* atď.)? Slovenské jazykové vedomie, v ktorom je živý rytmický zákon, pociťuje tu ako správne práve tvary s krátkymi koncovkami, nie tvary s dlhými koncovkami. Aby teda nedochádzalo k ťažkostiam s kvantitou koncoviek pri ohýbaní tohto slovesa, je žiadúce normovať znenie *súciťť*, pri ktorom takéto ťažkosti ne-

vznikajú. Preto IV. diel Slovníka slovenského jazyka, ktorý je v sadzbe, zaznamenáva toto sloveso v podobe *súcíť*, *-i*, *-ia*.

Š. Peciar

Damask a Damašek. — V súvislosti s udalosťami na Blízkom východe sa v našich novinách, rozhlasových a televíznych správach stretávame pomerne často s názvom hlavného mesta Sýrie. Hoci Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú iba formu *Damask* ako spisovnú, naša tlač akoby nepoznala kodifikovaný tvar a akoby nemala o ňom vedomia, bez ohľadu i na vysvetlenia *Slovníka slovenského jazyka* používajú skoro výhradne tvar „*Damašek*“. Uvedená skutočnosť na jednej strane svedčí o slabšej tradícii nášho jazyka u našich novinárov a na druhej strane o veľkom vplyve českej formy *Damašek*, ktorá je v intenzívnom vzájomnom styku slovenských a českých novinárov konečne aj pochopiteľná. Pravdaže, je otázka, či možno takýto postup pokladať za správny.

Ak si povšímneme nespráv. tvar „*Damašek*“, nemôžeme nepostrehnúť, že nám pripomína nárečové znenie, podobné slovám *potôček*, *hrášek*, *krúžek*, *slimáček* ap., v ktorých je vsuvné *e* proti spisovným tvarom *hrášok*, *krúžok*, príp. *potôčik*, *slimáček*. Z tohto hľadiska je tvar „*Damašek*“ v štruktúre spisovnej slovenčiny výnimočný a cudzí.

Je pravda, že ani tvar *Damask* so skupinou spoluhlások na konci slova nemá obdobu v slovenských miestnych menách, hoci máme všeobecné podstatné mená *vresk*, *pisk*, *lusk*, *vosk*, *blesk*, *bozk* ap. Zato tvar *Damask* má obdobu vo veľmi dobre známych ruských miestnych menách ako napr. *Archangelsk*, *Omsk*, *Tomsk*, *Novosibijsk* ap. Tým sa podčiarkuje jednak osobitosť tvaru *Damask* ako slova cudzieho pôvodu v spisovnej slovenčine a jednak sa zaraďuje do skupiny podobných vlastných mien s dlhou tradíciou v našej reči.

Vlastné meno hlavného mesta Sýrie *Damask* a meno tkaniny *damask* sa v tejto forme oprávnené uvádzajú v Slovníku slovenského jazyka i v Pravidlách slovenského pravopisu. Treba ich rešpektovať v rozhlasových a televíznych správach a rovnako v novinách a v tlači vôbec.

V. Uhlár

Prídavné mená strojný a strojový. — Prípona *-ový* pri tvorení vzťahových prídavných mien sa oproti príponě *-ný* všeobecne hodnotí ako produktívnejšia a z adjektívnych variantov na *-ný* a *-ový* odvodených od toho istého základu sa variant na *-ový* pokladá za novší a častejší.

Sú však dvojice adjektív na *-ný* a *-ový*, ktoré sa v dnešnej spisovnej slovenčine ešte hodnotia ako rovnocenné varianty, napr. *jablčný* — *jablkový*, *jaderný* — *jadrový*, *strešný* — *strechový*, *strunný* — *strunový* a i. Avšak i pri všetkej rovnocennosti obidvoch variantov badať tendenciu pokladať za náležitý variant na *-ový*.

Pri iných dvojiciach prídavných mien na *-ný*, *-ový* odvodených od toho istého základu je zreteľná významová rozštiepenosť. Ide o dvojice ako napr. *srdečný* — *srdcový*, *rodný* — *rodový*, *hlasný* — *hlasový*, *povrchný* — *povrchový*, *jazyčný* — *jazykový* ap. Tu prídavné meno na *-ný* už stratilo svoju vzťahovosť a buď už prešlo k akostným prídavným menám, alebo má takúto tendenciu.

Prídavné mená *strojný* — *strojový* predstavujú dvojicu prídavných mien, ktorá funguje v spisovnom jazyku ako dvojica približne rovnocenných variantov, teda možno ich začleniť do tej istej skupiny ako *jablčný* — *jablkový* atď. Avšak

ako nám ukáže podrobnejší významový rozbor prídavných mien *strojný* — *strojový*, prídavné meno *strojný* v istých pomenovaniach javí tendenciu prídavných mien na *-ný*, ktoré sme uviedli v druhej skupine, čiže slúžia na vyjadrenie jedinečného významu a nemá významovú paralelu pri adjektíve *strojový*. V jednom význame sa takáto tendencia ukazuje i pri prídavnom mene *strojový*.

Významovej problematiky dvojice prídavných mien *strojný* a *strojový* sa dotýka J. Horecký v poznámke *K otázke prídavných mien strojný a strojový* v časopise Slovenské odborné názvoslovie III, 1955, 32. Upozorňuje na článok E. Prandstettera o významovom rozčlenení a normalizácii oboch prídavných mien v češtine (Naša reč 36, 1953, 281—288).

Zaujímavé je, že E. Prandstetter pri obidvoch prídavných menách zisťuje osem významov. Aby sme mohli tieto významy ľahšie porovnávať s významami týchto prídavných mien podľa dokladov v slovenčine, uvedieme ich ešte raz tak, ako ich má vo svojej poznámke J. Horecký: 1. vyrobený, zhotovený stroj (v názvoch výrobkov), 2. konaný, poháňaný stroj (v názvoch činnosti stroja), 3. v názvoch strojov a zariadení vykonávajúcich mechanicky nejakú prácu, 4. v názvoch osôb pracujúcich na stroji alebo so strojom a v názvoch ich zamestnaní alebo iných pracovných odborov, 5. týkajúci sa stroja alebo strojov, 6. ktorý je časťou stroja alebo patrí k stroju, je pre stroj určený, 7. obsahujúci stroje, skladajúci sa zo strojov, 8. podobajúci sa niečím činnosti stroja, mechanický, bezmyšlienkovitý (prenesený, neodborný význam).

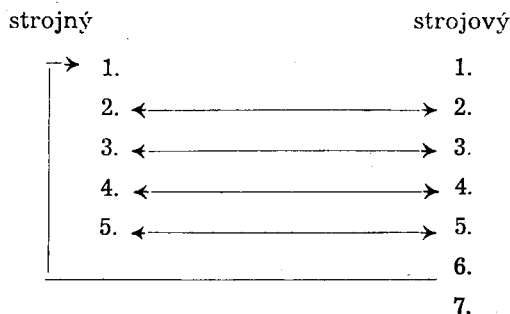
J. Horecký ďalej píše, že E. Prandstetter sa pokúša normalizovať používanie týchto prídavných mien tak, že v 1.—5. význame navrhuje prídavné meno *strojný*, vo významoch 6.—8. prídavné meno *strojový*.

Dokladový materiál v kartotéke Ústavu slovenského jazyka SAV poukazuje na trochu odlišné používanie prídavných mien *strojný* a *strojový* v spisovnej slovenčine. Hneď treba povedať, že rozčlenenie významov prídavného mena *strojný* sa iba sčasti kryje s rozčlenením významov prídavného mena *strojový*. Ak vcelku prijmeme formulácie jednotlivých významov tak, ako ich vymedzuje E. Prandstetter, prídavné meno *strojný* bude mať tieto významy: 1. v pomenovaniach osôb, ich zamestnania (povolania), v ktorom sa pracuje so strojom alebo na stroji: *strojný robotník, strojný stolár, strojný inžinier, strojný sadzač, strojný zámočník; strojný zámočníctvo, strojný inžinierstvo*; 2. konaný, vykonávaný strojom, pomocou stroja: *strojné dojenie, strojné obracanie sena, strojné miešanie* (napr. betónu), *strojná malta, strojný pohon*; 3. poháňaný strojom, založený na určitom mechanizme: *strojné čerpadlo, strojná puška, strojné nožnice, strojná píla, strojné kladivo*; 4. týkajúci sa stroja, patriaci stroju, určený pre stroj: *strojná súčiastka, strojný olej, strojná technika, strojný priemysel, strojný čas, strojná liatina*; 5. obsahujúci stroje, skladajúci sa zo strojov: *strojný park, strojná stanica, strojné zariadenie*.

Prídavné meno *strojový* bude mať tieto významy: 1. vyrobený, zhotovený strojom: *strojový výrobok, strojová vlna, strojový hodváb, strojová čipka, strojová výšivka, strojová tehla*; 2. konaný, vykonávaný strojom, pomocou stroja: *strojová práca, strojová výroba, strojové obrábanie* (napr. kovu), *strojová žatva, strojové plečkovanie, strojové pletenie, strojový pohon*; 3. poháňaný strojom, založený na určitom mechanizme: *strojové čerpadlo, strojová puška, strojová brzda, strojový drvič* (napr. kamenia), *strojová umývačka, strojová plečka, strojový zverák*; 4. týkajúci sa stroja, strojov, patriaci stroju, určený pre stroj, pre stroje: *strojová súčiastka, strojová časť* (napr. auta), *strojová technika, strojový*

priemysel, strojový čas, strojový olej, strojová ihla; 5. obsahujúci stroje, skladajúci sa zo strojov: strojová a traktorová stanica, strojový park, strojové zariadenie, strojové vybavenie; 6. v pomenovaniach osôb pracujúcich na stroji alebo so strojom: strojový sadzač. Tento význam je pomerne veľmi zriedkavý; 7. vykonávajúci určitú činnosť ako stroj; mechanický, bezmyšlienkovitý: strojový mozog, strojový pohyb, strojové tempo, strojová presnosť, strojová hra. (Naše vyčlenenie významov sa úplne nezhoduje s vyčlenením E. Prandstettera ani čo do počtu, ani čo do formulovania jednotlivých významov jednak preto, že *strojný* má menej významov, a jednak preto, lebo sme niektoré blízke významy účelne spájali do jedného významu.)

Kvôli väčšej názornosti a ľahšej porovnateľnosti postavíme významy oboch prídavných mien (v číslach) proti sebe:

Doklady ukazujú, že prídavné mená *strojný* a *strojový* sa v 2., 3., 4., 5. význame používajú ako rovnocenné varianty. Prvý význam prídavného mena *strojný* má iba veľmi zriedkavú paralelu pri prídavnom mene *strojový*. Ide o spojenie *strojový sadzač*, ktoré je vlastne odvodené od spojenia *strojová sadzba*. (Spojenie *strojový sadzač* bolo použité vo vete Celozávodná schôdza oceníla prácu strojového sadzača Antona Opavského v denniku Pravda 1954, XXXV.) Ináč sa v pomenovaniach osôb, ich zamestnania alebo povolania, v ktorom sa pracuje na stroji alebo so strojom, používa iba prídavné meno *strojný*, pretože pri použití prídavného mena *strojový* v spojeniach ako **strojový robotník*, **strojový inžinier* mohlo by dôjsť k významovej kolízii. Obdobne ani prvý význam prídavného mena *strojový* nemá paralelu v prídavnom mene *strojný*. Siedmy význam pri adjektíve *strojový* je novší, abstraktný a do istej miery aj expresívny, niekedy i s pejoratívnym významovým odtienkom (*bezduchý, mechanický*).

Ukazuje sa teda, že používanie prídavných mien *strojný* a *strojový* v spisovnej slovenčine je trochu odlišné od používania v spisovnej češtine. Skutočný stav v jazyku je taký, že nemožno jednoznačne povedať, že by sa v jednom význame používalo iba prídavné meno *strojný* a v druhom iba *strojový*. V štyroch významoch fungujú obe prídavné mená ako rovnocenné varianty, avšak i tu badať istú prevahu a produktivnosť variantu *strojový* a ústup variantu *strojný*. Napr. spojenie *strojno-traktorový* sa už nahradilo novším a korektnejším spojením *strojový a traktorový*, izolovaným sa stáva spojenie *strojná puška* oproti spojeniu *strojová puška*. Tak isto prídavné meno *strojový* nadobúda prevahu i v druhom význame (konaný, vykonávaný strojom).

A na záver ešte jednu poznámku: prídavné meno *strojný* v 1. význame a prídavné meno *strojový* v 7. význame fungujú v jazyku samostatne, nemajú varianty. *Strojový* v 7. význame má tendenciu nadobudnúť charakter akostného prídavného mena.

F. Kočiš

Súpútnik, či súputník? — V slovníkovej kartotéke Ústavu slovenského jazyka sú tri excerpty na slovo *súpútnik*. Z toho sú dva doklady od Hviezdoslava a jeden od Tomčíka. Okrem toho je v kartotéke jeden doklad od Chorvátha na podobu *súputník*. Pri práci na Slovníku slovenského jazyka bolo treba riešiť otázku kvantity tohto slova. Rozborom materiálu sme zistili tieto skutočnosti: Hviezdoslav použil dvakrát výraz *súpútnik* vo význame „spoločník na ceste, ten, kto ide alebo cestuje spolu s niekým“. V tomto význame je niekoľkokrát doložené aj synonymum *spolupútnik* a raz i *spoluputovateľ* (u Fr. Kráľa). M. Chorvát použil výraz *súputník* v prenesenom zmysle v takomto kontexte: *Slovenský a český literát v minulosti bol v rozhodujúcej väčšine súputníkom svojho ľudu*. Autor tu chcel asi povedať, že naši spisovatelia v triednom boji boli zväčša na strane ľudu. U M. Tomčíka v kontexte *Szabó pokladaný v maďarskej literatúre za súputníka* ide zrejme o nový význam „súbežec, t. j. ten, kto sa občas a obyčajne len navonok prikláňa k nejakému spoločensko-politickému hnutiu“.

Z nášho materiálu je zjavné, že výraz *súpútnik* niektorí autori (nepochybne Hviezdoslav) chápu ako synonymum slov *spolucestujúci*, *spolupútnik*. Pri tomto chápaní by bola oprávnená kvantita *súpútnik*: sú- (= spolu) + *pútnik*. Avšak v novšom čase sa ukazuje potreba kalkovať ruský výraz *popučik* (v novom, politickom význame). Bežným ekvivalentom ruského slova *popučik* je výraz *súbežec*. Ojedinele sa však objavuje aj výraz *súputník*. Kvantita *súpútnik* tu nie je odôvodnená, pretože tu nejde o odvodeninu od slova *pútnik*. V doklade od Tomčíka by sme teda čakali kvantitu *súputník*, ako je u Chorvátha. Pritom u Chorvátha ide o akúsi kontamináciu staršieho významu „*spolupútnik*“ a novšieho významu „*súbežec*“.

Náš záver je takýto: Slovo *súpútnik*, resp. *súputník* je knižné a pomerne zriedkavé. Preto je v ňom kvantita samohlások labilná (na rozdiel od živého slova *súcitiť*). V staršom význame sa častejšie vyskytuje synonymum *spolupútnik*. V tomto význame je odôvodnená kvantita *súpútnik*. I *súpútnik* i *spolupútnik* sú však slová v dnešnom jazyku trochu zastarané a ustúpili výrazu *spolucestujúci*. V novšom význame sa zriedka vyskytuje výraz *súputník*, ktorý vznikol kalkovaním ruského *popučik*. V tomto význame je však omnoho bežnejší a pomerne ustálený výraz *súbežec*. Preto by sme mu dávali prednosť.

Š. Peciar

Ako písať a vyslovovať cudzie slovo juice? — S týmto slovom sa stretávame na vinetách exportných fliaš a konzerv, ktoré sa dostanú i na náš trh. Slovo *juice* je anglického pôvodu. Možno si ho napríklad overiť v anglickom slovníku *The Shorter Oxford English Dictionary* (I. zv. A — M). V domácich slovníkoch cudzích slov ho nenachádzame, čo svedčí o tom, že ide o slovo novšie prevzaté do našej slovnej zásoby. Preto sa aj pri jeho výslovnosti a písaní vyskytuje nejednotnosť. Mnohí ho vyslovujú „džus“ — s krátkym *u*, iní zase s dlhým, jedni vyslovujú na konci znelé *z*, iní neznelé *s*. Niektorí používajú v množnom čísle tvary „džusy, džúsy, džúzy, džúzy“, iní zase „džuse, džúse, džuze, džúze“. Po-

dobné chyby sa objavujú aj v reštauráciách na jedálnych lístkoch. Zásady o používaní, písaní a výslovnosti prevzatých slov nájdeme v Pravidlách slovenského pravopisu. S prihliadnutím na tieto vžitú zásady a na pôvod slova *juice* sa ukazuje, že treba zachovávať pri výslovnosti kvantitu a treba vysloviť na konci neznelé s: džús. Takáto výslovnosť odpovedá tiež pôvodnej anglickej výslovnosti, ktorá je zachytená v spomenutom oxfordskom slovníku. I keď ide o slovo v súčasnosti prevzaté do našej slovnej zásoby, predsa sa už natoľko zautomatizovalo a vžilo, že je celkom oprávnené písanie anglickej výslovnosti celého slova domácim pravopisom, ako napríklad pri slovách *džem*, *džez* a *pod*. V bežnom dorozumievacom styku používajme preto vo výslovnosti a v pravopise formu *džús*. Od tejto základnej podoby náležitý tvar množného čísla je *džúsy* (ide o skloňovanie podstatného mena mužského rodu podľa vzoru *dub*). Pretože sa slovo nevyskytuje v domácich slovníkoch cudzích slov, možno na záver ešte pripomenúť, že sa ním označuje kvalitný osviežujúci ovocný nápoj, pripravený z extraktu južného ovocia.

S. Vragaš

Zub — inštr. pl. zubami/zubmi. — V našej literatúre sa nie celkom jednotne vymedzuje používanie tvarov na *-mi* a *-ami* v inštr. pl. substantíva *zub*. V *Slovenskej gramatike* E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca (3. vyd., Martin 1955, 160) sa po poučke o používaní prípony *-ami* pri neživotných podstatných menách vzoru *dub* spomína, že prípona *-ami* je aj v iných prípadoch v ustálených spojeniach a pri slovách, ktoré sa častejšie používajú v množnom čísle, čo sa ilustruje príkladmi *zubami nechtami* (písané tu bez spojovníka), *mrdat fúzami*, *dolu schodami*, *s novými pomerami*. To znamená, že okrem ustáleného spojenia *zubami-nechtami* má sa pri subst. *zub* používať v inštr. pl. tvar *zubmi* ako „pravidelný“ (mužské neživotné podstatné mená vzoru *dub*, ktorých kmeň sa končí na jednu spoluhlásku — okrem *m* — mávajú bežne v inštr. pl. príponu *-mi*).

Inak sa vymedzuje používanie tvarov *zubami* a *zubmi* v Pravidlách slovenského pravopisu. Vo vyd. z r. 1953 sa vo všeobecnej časti spomína len tvar *zubami* (p. str. 68), vo vyd. z r. 1957 a v ďalších vydaniach (str. 74) sa popri tvare *zubami* spomína v zátvorke aj tvar *zubmi*. Táto formulácia naznačuje, že za bežnejší sa pokladá tvar *zubami* a za menej častý tvar *zubmi*. Avšak v pravopisnom a gramatickom slovníku Pravidiel sa pri subst. *zub* tvar inštr. pl. spomína iba v spojení *zubami-nechtami*, a to už od vyd. z r. 1953 (aj vo vyd. z r. 1957 a 1962; písané tu so spojovníkom. Z tejto formulácie vidieť, že sa tu vlastne uznáva v inštr. pl. subst. *zub* taký stav, ako sa to podáva v cit. Slovenskej gramatike.

M. Ivanová-Šalingová v čl. *Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny* (SR 28, 1963, 25) hodnotí zas tvar *zubami* ako jav príznačný pre hovorový štýl, čo ukazuje, že tento tvar nepokladá za prostriedok platný v celom rozsahu spisovného jazyka. Rozchádza sa teda s vymedzením Pravidiel slovenského pravopisu. Chceme preto preskúmať otázku používania tvaru *zubami* v spisovnej slovenčine.

Na základe materiálu, ktorý máme k dispozícii, môžeme konštatovať, že najsprávnejšie zachycujú stav v používaní pádových prípon inštr. pl. substantíva *zub* Pravidlá slovenského pravopisu, a to v úvodnej všeobecnej časti. Pri substantíve *zub* je bežnejší tvar *zubami*, tvar *zubmi* je zriedkavejší. Pritom tvar *zubami* sa v spisovnej slovenčine používa v celom jej rozsahu.

Na tvar *zubami* môžeme ponajprv citovať napr. takéto doklady zo starších i súčasných slovenských spisovateľov: *Starý Cerveň škripal z u b a m i.* (Kalinčiak) — ... *zvolal Tupa, zaškripuc z u b a m i a zatnúc päste.* (Jégé) — *Zaškripal ticho z u b a m i.* (Figuli) — *Zasmiala sa na mňa peknými bielymi z u b a m i.* (Bednár) — *Škripali sme všetci z u b a m i.* (Tatarka) — *Chlebová kórka mu prašala pod z u b a m i.* (Chudoba) — *So zafatými z u b a m i sa ponoril do vody.* (E. B. Stefan) — *A keď ju našiel a videl, že sa veľmi nežne zabáva so svojím manželom Pedrom, zaškripal z u b a m i.* (Zúbek) — Rovnako používa tvar *zubami* napr. L. Ondrejov, ako ukazujú príklady *scvakovať z u b a m i, sekať z u b a m i, stíkať z u b a m i* (pozri J. Oravec, *Vázba sloviess u Ondrejova*, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 129). Treba výslovne poznamenať, že v dokladoch z krásnej literatúry nejde len o používanie tvaru *zubami* na dosiahnutie hovorového rázu prejavu; naše doklady z autorskej reči na to ukazujú celkom zreteľne.

Podobne sa tvar *zubami* používa aj v našej dennej tlači: *A, hádam, niet človeka, ktorý by mohol povedať, že má so z u b a m i pokoj.* (Smena) — *Dojnice s lepšími z u b a m i lepšie vedia rozžúť potravu.* (Lud) — *Potom precedil medzi z u b a m i.* (Večerník) atď.

Rovnako sa tvar *zubami* používa v prekladovej literatúre: *Za nimi práve také koníky tahali tri železné brány so železnými z u b a m i.* (Aksakov — Nižnanský) — *O chvíľu bolo počuť v celej izbe iba praskot škripín, drevených medzi z u b a m i.* (Sienkiewicz — Stano) — *Tak neočakávane prepadnúť pohabé stádo bylinožravcov, vybiť strašnú silu v bleskových úderoch, uniesť vyhladený kus a trhať z u b a m i posledným údesom pulzujúcu šiju.* (Sujkowski — Turňa) — *Vytiahol malý nožík a z u b a m i ho otvoril.* (Guľaški — Stajkovová) — *Prešňykli sme sa jej medzi z u b a m i ako nič.* (Bürger — Chmelová) — *Zase sa stiahli s vycerenými z u b a m i a ľstivými očami.* (Fridegard — Kaňa) — *Deň čo deň od tretej do štvrtej mohli ste vidieť u puškára Castecalda mohutného chlapa, vážneho, s fajkou medzi z u b a m i.* (Daudet — Lipinská) — *Ustavične cvakal falošnými z u b a m i.* (Lanoux — Ballo)

Uvedme si aj príklady z odbornej spisby: *Spevák môže a má, ako to pripomína aj K. S. Stanislavskij, sipieť zlostou, keď to jeho úloha vyžaduje, má si zaškripať z u b a m i vo chvíľach nenávisti.* (Pranda) — *Zvuk, spôsobený drevením predmetu medzi z u b a m i, vystihuje chrúpať.* (Chripko)

Tvar *zubami* nemožno pokladať za tvar príznačný pre hovorový štýl spisovnej slovenčiny (aj keď pritom nepochybujeme, že pri niektorých iných neživotných podstatných menách mužského rodu sa prípona *-ami* vyskytuje — popri *-mi* — v hovorovom štýle, napr. *dubami*, ako sa to správne uvádza v cit. čl. M. Ivanovej-Šalingovej).

Tvar *zubmi*, ako sa nám to javí z nášho materiálu, je vcelku menej frekvencovaný.

Ukazuje sa, že záznam o tvaroch *zubami* a *zubmi* je správny vo všeobecnej časti Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1957 alebo 1962. V slovníkovej časti však bude potrebné uviesť pri substantíve *zub* dvojtvár *zubami/zubmi*, aby nevznikol dojem, že tvar *zubami* sa azda používa len v spojení *zubami-nechtami*. Tým sa odstráni istý rozpor medzi oboma časťami Pravidiel v údajoch o používaní dvojtváru *zubami/zubmi*. Správne sa však v slovníkovej časti osobitne pripomína spojenie *zubami-nechtami*, pretože tu sa používa len tvar *zubami*.

L. Dvonč

Abstraktné vyjadrovanie v administratívnom štýle. — M. R. zo Stropkova: „Obraciam sa na Vás s prosbou, aby ste mi vysvetlili nižšie uvedené jazykové problémy, o ktorých nemáme jednotný názor. Náš podnik vydal smernice o delimitácii. Vedúci národohospodárskeho oddelenia o nich okrem iného píše: *Základné prostriedky preberáme len tie, ktoré sú použiteľné*. Ekonomický námestník túto vetu upravil takto: *Základné prostriedky sa preberajú len tie, ktoré sú použiteľné*.

Druhý prípad je podobný. Vedúci národohospodárskej evidencie: *V podniku sme finančnú situáciu zlepšili zlikvidovaním nepotrebných zásob*. Ekonomický námestník: *Podnik finančnú situáciu zlepšil zlikvidovaním nepotrebných zásob*.

Vysvetlite mi, prosím, ktoré vety sú správnejšie.“

Odpoveď: Poskytli ste nám výborné príklady na výklad jemných štýlových rozdielov. Takéto príklady sa na takej — obrazne povedané — malej ploche nájdu naozaj iba zriedka. Cenné je aj to, že sa živá jazyková prax pomaly, ale isto obohacuje aj o diskusie so štylistickou problematikou a neostáva iba pri pravopisných otázkach.

Na správnosť (lepšie povedané: na vhodnosť) uvedených viet sa treba dívať práve zo štylistického hľadiska. Treba totiž konštatovať, že z gramatického hľadiska chyby v nich nieto: tvary sú správne, aj vetná stavba je v poriadku.

Zo štylistickej stránky — t. j. zo stránky výberu jazykových prostriedkov — však rozdiely nájdeme ľahko. Na ich základe môžeme uvažovať o väčšej alebo menšej vhodnosti tej-ktorej vety. Vety vedúceho národohospodárskej evidencie (*Základné prostriedky preberáme len tie, ktoré sú použiteľné* a *V podniku sme finančnú situáciu zlepšili zlikvidovaním nepotrebných zásob*) a sú stavané na základe osobného zámena 1. osoby. Pretože 1. osoba je vždy známa (je to ten, kto hovorí), aj vyjadrenia stavané pomocou nej sú konkrétnejšie. Vety ekonomického námestníka (*Základné prostriedky sa preberajú len tie, ktoré sú použiteľné* a *Podnik finančnú situáciu zlepšil zlikvidovaním nepotrebných zásob*) sú naproti tomu štylizované abstraktné, neosobné: proti konkrétnemu osobnému *preberáme* stojí neosobná pasívna konštrukcia *preberajú sa* a proti konkrétnemu *v podniku* *sme zlepšili* je abstraktnejšie *podnik zlepšil*.

Tendencia k abstraktnému vyjadrovaniu je — okrem iných štýlov — charakteristická pre administratívny štýl. Je to tendencia do veľkej miery odôvodnená. Známe je však aj to, že často prerastá do nezdravých rozmerov a stáva sa samoúčelnou.

Práve preto odpoveď na otázku, ktoré z uvedených viet sú správnejšie, nie je celkom jednoduchá. Na jednej strane totiž administratívny štýl alebo administratívne maniere treba pokladať za reálne jestvujúci a do istej miery aj potrebný jazykový fakt. Z tohto hľadiska jazykové prejavy, ktoré majú znaky administratívneho štýlu, nemožno pokladať za chybné. Na druhej strane však vieme aj to, že úradný jazykový prejav býva — a to častejšie ako nie — týmito znakmi priam preťažený a znehodnotený. Vedie to dakedy až k absurdnostiam typu „vyzývate sa, aby ste sa dostavili...“

Záver: Uvedené vety nemožno pokladať za chybné ani z gramatického ani zo štylistického hľadiska. Možno iba konštatovať, že ide o vyjadrenie toho istého myšlienkového obsahu rozdielnymi prostriedkami. V tomto prípade ide o protiklad abstraktnosť — konkrétnosť. Abstraktné (neosobné) vyjadrovanie je jedným zo znakov administratívneho štýlu.

M. Urbančok

Priniesť darček. — J. B. z Banskej Bystrice: „Ako sa má správne hovoriť — priniesol som ti hračky, alebo priviezol som ti hračky? Mám na mysli také prípady, keď ten, kto túto vetu vyslovuje, pricestoval.“

Odpoveď: V spisovnej slovenčine sa v takýchto prípadoch používa len sloveso *priniesť* alebo *doniesť*, a to bez ohľadu na to, či niekto pricestuje, alebo len zájde niekoľko krokov do obchodu. Podľa toho vetu *Priniesol som ti peknú hračku* môže povedať rovnako otec, ktorý sa vracia z hračkárskeho obchodu, ako i strýko, čo pricestoval zo vzdialenosti tristo kilometrov (a to bez ohľadu na to, akým dopravným prostriedkom cestoval). Sloveso *priviezt'* použijeme obyčajne vtedy, keď ide o veľké predmety, ktoré sa dopravujú samostatne. Napr. povieme: *Už sme si priviezli (doviezli) aj nábytok*.

Slovesá *priniesť* (*doniesť*), *odniesť* sú všeobecnejšie ako slovesá *priviezt'* (*doviezt'*), *odviezt'*.

G. Horák

Všetky deti sa tešia a hrajú. — A. Z-ová z Prievidze: „V nedeľnej rozprávke z rádia som počula vetu ‚Všetky deti sa tešia a hrajú.‘ Netreba zámeno *sa* použiť aj pri slove *hrajú*?“

Odpoveď: Vo vete *Všetky deti sa tešia a hrajú* podmetu *všetky deti* pririekame dva deje, a to dej, ktorý sa pomenúva slovesom *tešiť sa*, a dej, ktorý sa pomenúva slovesom *hrať sa*. Obe slovesá sú zvrtné a pretože sa obe vzťahujú na ten istý podmet, spájajú sa zlučovacou spojkou *a*. No pozoruhodné je, že kým pri prvom slovese je zvrtné zámeno *sa*, pri druhom nie je — a pritom nám akosi nechýba.

Ide tu o istý druh „úspory“. To isté zvrtné zámeno (*sa*) berie sa v dvojnásobnej platnosti — raz ako patriace k slovesu *tešia*, raz k slovesu *hrajú*. Takéto úsporné vyjadrenie je celkom prirodzené a len málokomu pri ňom príde na um, že by tu azda nemuselo byť všetko v poriadku. Ba naopak. Ak by sme počuli vetu *Všetky deti sa tešia a hrajú sa* vyznela by nám akosi zbytočne pedantsky, nadmieru dôkladne. Možno povedať, že neopakovanie zvrtného zámena viac zbližuje oba deje, kým jeho zopakovanie by vyjadrené deje oddelilo.

Podobne nemusíme opakovať napríklad predložku, keď vyjadrujeme, že v niekoľkých obciach začali robiť tú istú činnosť. Predložku *v* použijeme len pri prvom miestnom mene, takto: *Na štátnych majetkoch v Želiezovciach, Štúrove, Kravanoch, Balvanoch a Mikuláši začali jednotiť cukrovú repu*. Každý kto túto zprávu počuje alebo číta, si zreteľne uvedomuje, že predložka *sa* vzťahuje na všetky uvádzané miestne mená. Ak by sme však každé meno obce chceli, ako sa vraví, vypichnúť, predložku *v* by sme zopakovali. Tak je to aj s inými predložkami. Problém, či v danom prípade opakovať alebo neopakovať príslušné slove, rieši sa aj s ohľadom na celkový rozmer vety — či sa v danom prípade žiada veta rozmernejšia, alebo naopak kratšia.

„Úspora“ zvrtného zámena *sa* v danom prípade bola správna.

G. Horák

Pravopis adjektíva sivoperý. — O. G. z Nitry: „V 11. čísle Zorničky, ktorú odoberá mladšia sestra, na str. 4 som sa zarazila nad výrazom v básni *Poplach* od Jozefa Kainara v preklade Ct. Štítnického: *Ani holub sivoperí svojim očiam neuverí*... V Pravidlách slovenského pravopisu sa toto slovo vôbec neuvádza. Sú tam slová: *sivohlavý*, *sivokridly*, ale uvedené slovo nie. Predpokladám, že toto zložené slovo je utvorené podobne ako slová *sivokridly*, *sivohlavý* a pod., skloňuje sa podľa vzoru prídavných mien tvrdého zakončenia (*pekný*), malo by sa teda písať v tej podobe, ako sa uvádza v básni Pavla Horova *Mame*, kde sa píše: *Tak žalostí môj holub s i v o p e r ý, nevediac, či ma ešte na hrud' privinie*. Prosim by som o vysvetlenie pravopisu v tomto slove.“

Odpoveď: Prídavné meno *sivoperý* je tvrdé prídavné meno, ako sú tvrdými prídavné mená *krátkozraký*, *tvrdohubý*, *krivonosý*, *červenofúzy*, lebo je to vzťahové prídavné meno. Mäkkú príponu *-í* majú len tie vzťahové prídavné mená, ktorých základ je zakončený na mäkkú spoluhlásku, ktorá už dnes nemá v príbuzných slovách ako protiklad tvrdú spoluhlásku, napr. *bledolici*, *šírokoplecí*, *tvrdokoží*.

Tvrdú príponu *-ý* majú tu vzťahové prídavné mená, ktoré sú odvodené od základu s tvrdou alebo obojakou spoluhláskou na konci, napr. *bystronohý*, *dlhoruký*, *riedkozubý*, *tmavovlasý*, *blanokridly*.

V prípade *sivoperý* mylí tá okolnosť, že toto adjektívum môže vyjadrovať vzťah k tomu, čo má sivé *p e r i e* (teda mätko zakončené slovo, ktoré sa skloňuje podľa vzoru *vysvedčenie*), nielen k tomu, čo má sivé *p e r á*. Táto okolnosť sa však ukáže ako nepodstatná, keď prídavné meno *sivoperý* porovnávame s inými podobnými. Napr. *čiernooký* označuje tiež vzťah k tomu, kto má čierne oči (nie iba čierne oko), a napriek tomu má základ zakončený na tvrdú spoluhlásku *-k-*.

Podobne *dlhosrstý* označuje napr. takého psa, čo má dlhú srst'. Doklad na takto tvorené adjektívum sme našli u Sládkoviča (Detvan): ... *a k Martinkovi svojmu sa zvalí Belko, snehosrstý psisko*. Príklady na tvorenie zložených vzťahových adjektív by sme mohli rozmnožiť, ale i uvedené dva postačia na ilustráciu toho, že zložené vzťahové adjektívum sa tvorí od tvrdej podoby základu, ak je možná aspoň v príbuzných slovách (v našich prípadoch: *ok-atý*, *srst-natý*), kým mäkká podoba základu ostáva len tam, kde tvrdá nejestvuje.

Od zložených vzťahových prídavných mien typu *tvrdohlavý* treba odlišovať druhové privlastňovacie prídavné mená (podľa staršej terminológie „zvieracie“), ktoré sú odvodené od druhových, zväčša zvieracích mien a ktoré majú mäkkú príponu *-í* po každej, t. j. aj po pôvodne tvrdej a po obojakej spoluhláske. Tvrdá spoluhláska pôvodného základu sa pri takomto odvodzovaní mäkkí, napr.: *had* — *hadí* (vyslov haďi), *kohút* — *kohúti* (kohúti), *havran* — *havraní* (havraňi), *orol* — *orlí* (orľi), *rak* — *račí*, *hroch* — *hroší*, *blcha* — *blši*, *vlha* — *vlží*, *buldog* — *buldoží*.

J. Oravec

Kurzívou sú vysadené: 1. slová alebo časti slov, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z gramatického, výslovnostného, významového alebo štylistického hľadiska, 2. skratka p. (= pozri). Nesprávne tvary sú v úvodzovkách.

- a, parataktické, význam v poviedkach Kde pijú dúhy 84–85
 ä, ortoepická kodifikácia 304
 abstraktnosť vyjadrovania v administratívnom štýle 375–376
 adjektívum p. prídavné meno, mená
 ako že / akože 96–100
 amplifikácia v poviedkach Kde pijú dúhy 82
 anafora v poviedkach Kde pijú dúhy 85
Anatomické názvoslovie, recenzia 121–124
 apozičia: v reportáži 150; využívanie v poviedkach Kde pijú dúhy 83
 apoziopéza v reportáži 151
 archifonéma v Paulinyho Fonológii spisovnej slovenčiny 60
 Ballay J., *Vyučovanie slohu v 6.–9. roč. základnej deväťročnej školy*, recenzia 120
 A. Bernolák, články a štúdie pri príležitosti jubilea, zpráva 362–364
 bezspojkovitosť reportáže 148–149
 byť sponové v reportáži L. Mňačku 146
 S. Czambel a spisovná slovenčina, zpráva 362
 čas, časy: prítomný nedokonavých sloves 117–118; historický v poviedkach Kde pijú dúhy 80; minulý nedokonavých sloves 118; slovesné formy v spisovnej slovenčine, zpráva o dvoch článkoch L. N. Smirnova 185–187
Československý vojenský slovník, recenzia 251–253
 čeština: pri lexikálnych preberaniach slovenčiny v rokoch matičných 200; obecná 13; hovorová 13; B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, zpráva 358–362; M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině*, recenzia 352–358; F. Kopečný, *Slovesný vid v češtině*, recenzia 116–119; K. Svoboda, *Infinitiv v současné spisovné češtině*, recenzia 247–251; *Slavica Pragensia IV*, recenzia 350–352; *Česko-slovenský vojenský slovník*, recenzia 251–253
 Damask – „Damašek“, pravopis 369
 deminutíva v anatomickom názvosloví 123
 dialektika jazykového vývinu 350
 dialektizmy v preklade Homérovej Iliady 187–188
 dialektológia na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny 308
 dohodnúť sa o niečom – dohodnúť sa na niečom 255
 M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině*, recenzia 352–358
 doplnok: v doterajších výskumoch 286–291; nezhodný 165–169; v politickej literatúre 171
 dubkom – dúbkom, etymológia a pravopis 317
 dvojhláska, dvojhlásky: vkladné -ie- pri podst. menách s dĺžkou v poslednej kmeňovej slabike 225–228
 dvojit' niekomu, pôvod a význam 312
 dvojtvar gen. plurálu podst. mena karta 343–346
 -e- vkladné pri podst. menách vzoru srdce 225–228
 elipsa v reportáži 150–151
 emocionálnosť hovorového štýlu 19
 enumerácia: v reportáži 148; v poviedkach Kde pijú dúhy 82
 epanastrofa v poviedkach Kde pijú dúhy 86
 epifora v poviedkach Kde pijú dúhy 85–86
 epizeuxis v poviedkach Kde pijú dúhy 79
 expresívnosť hovorového štýlu 19
 fialový, pôvod 220
 fonéma: vzťah k systému 293; v Paulinyho Fonológii spisovnej slovenčiny 55–57
 fonetika: B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, zpráva 358–362
 fonológia: niekoľko poznámok 291–295
 genitív plurálu podst. mena karta, dvojtvary 343–346
 gól, bod – bránka, kôš, správnosť použitia 254
 gramatické číslo: plurál úcty v hovorovej slovenčine 26

- gramatika v rokoch matičných 197–198
gréčtina: Homéros, *Ílias*, recenzia 187–189
Greenville, skloňovanie 126–127
B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, zpráva 358–362
hláska, hlásky: zvučné v Paulinyho Fonológii spisovnej slovenčiny 55
hláskoslovie: v rokoch matičných 199; hláskoslovné znaky hovorovej slovenčiny 22–24
Homéros, *Ílias*, recenzia 187–189
charta, *chartizmus*, *chartisti*, výslovnosť a pravopis 255
chorvátčina: chorvátske hnutie a spisovná slovenčina 257–268; situácia pri uštalovaní spisovného jazyka 257–268
idiómy pri prekladaní 242–244
interdiákt: v slovenčine 21; na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny 308
jazyk: krásnej literatúry 15–17; materiálov XXII. sjazdu KSSS 170–173; súčasnej slovenskej prózy na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny 306–307
jazyková kultúra a výchova na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny 303–305
jazykoveda matematická v Ústave slovenského jazyka SAV 189–190
jazykovedné sympóziu viedni, zpráva 365–366
Jazykovedné štúdie VII, recenzia 303–309
jazykový rozbor Kubániho poviedky Mendík 129–143
juice – *džús*, výslovnosť a pravopis 372–373
kaviareň – „kaváreň, káfareň“, pravopis 318
kontrolné hodiny – „blinkačka, pichačka, cvikacie hodiny“, stanovenie termínu 316–317
F. Kopečný, *Slovesný vid v češtině*, recenzia 116–119
„kovák“ – *kovorobotník*, štylistické hodnotenie 315–316
kvantita: *súciť* – *súciť* 368–369; *súputník* – *súputník* 372
I, ortoepická kodifikácia 304
ladový, mäsový, strojový, používanie vzťahových adjektív 313–315
lexika reportáže 145–147
lexikografia v rokoch matičných 198
Mars – *Martan* – *martanský*, pravopis 192
mäsový, ladový, strojový, používanie vzťahových adjektív 313–315
metafora v poviedkach *Kde pijú dúhy* 78
minulý čas nedokonavých slovies 118
Mlynárce, prípad porušovania rytmického zákona pri skloňovaní 224
mnohoznačnosť v hovorovom štýle 19
Námestie Maratónu mieru, pravopis 128
nárečie v reči postáv Kubániho poviedky Mendík 139–141
názov, názvy: dvojčlenné v podobe zložených príd. mien 221; trojčlenné, fariieb 218–223
neologizmy: v slovenčine a češtine 14; v Kubániho poviedke Mendík 132
neutralizácia fonologických protikladov v Paulinyho Fonológii spisovnej slovenčiny 59
nitelnice – *nitelnice*, mäkké I 111–115
originál listu, gramatická správnosť 318
-ový pri tvorení vzťahových adjektív 313–315
patiens – *paciens*, pôvod a pravopis 63
E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, recenzia 54–62
„podhodit cez ohradu“ – (pre)hodiť cez ohradu 256
pôdoznalectvo – „pôdoznanstvo“ 319–320
pokašľávať, pofukovať, zaradenie do vidového systému 32–44
pravopis: v rokoch matičných 199; názvov štátov typu *Republika Mali* 89–95; cudzích názvov ulíc 45–53; *Námestie Maratónu mieru* 128; *Stadión SNP* 192; *Slovenské rudohorie* – *rudohorie* 125–126; *patiens* – *paciens* 63; *juice* – *džús* 372–373; *striptíz* 313; *sivoperý* 377; *dubkom*, *dúbkom* 317
predpona, predpony: po- s obmedzovacím významom v slovenčine 65–77; v slovesách z dokonavých slovies 201–213; s- funkcie v slovenčine 201
preklady Gogoľovho *Revízora*, poznámky 239–246
prídavné meno, mená: vzťahové na označenie farby 221; *ladový, mäsový, strojový*, správnosť použitia 313–315
priemyslovka, štylistické hodnotenie 64
priniesť – „priviezť“ *darček*, správnosť použitia 376
raďy – *radi*, význam a pravopis 319
reč: umeleckej prózy Zuzka Turanová 299–302; autora v próze Zuzka Tura-

- nová 300; v Kubániho poviedke Mendík 131–136
- reportáž: základné vlastnosti 144; jazyk a štýl 143–155
- Republika Mali – Malijská republika 89–95
- rusaf, rusaf sa*, pôvod 190
- rytmický zákon, prípady porušovania pri skloňovaní podst. mien typu *Mlynárce* 224–230
- s-: funkcie v slovenčine 268–280; nadbytočné 280; pri vyjadrovaní spôsobov slovesného deja 277–279; a čisto vidovým významom 279–280; lexikálne významy 269–272
- situácia v hovorovom štýle 19
- sivoperý*, pravopis 377
- skladba v hovorovej slovenčine 27
- skloňovanie: názvov typu *Geenville* 126–127; podst. mena *Strážnice* 64
- slabika: spojenie sonóry so spoluhláskou na začiatku slova 293; v Paulinyho Fonológii spisovnej slovenčiny 59
- slangové slová v preklade Homérovej Iliady 188
- Slavica Pragensia IV*, recenzia 350–352
- slohové normy 9
- slohové vrstvy 8
- slohotvorné činitele: objektívne jazykové 9; mimojazykové 9; subjektívne 9
- Slovenčina v počiatkoch slovenského národného obrodzenia, zpráva o konferencii 182–185
- slovenčina: v počiatkoch slovenského národného obrodzenia, zpráva o konferencii 182–185; spisovná a ilýrske hnutie 257–268; kombinačné zmeny 292–293; hovorová 13–14, 17–32; vzťah Šafárika 258; význam Matice slovenskej 195–201; E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, recenzia 54–62; *Jazykovedné štúdie VII*, recenzia 303–309
- Slovenské rudohorie – rudohorie*, pravopis 125–126
- sloveso, slovesá; odvodené od perfektív 201–202; s predponou po- (od dokonavých slovies) 201–213; faktitativne od názvov farieb 220; deprefigované 280; byť sponové v reportáži L. Mňačku 146
- slovesný tvar zložený v poviedkach Kde pijú dúhy 80–81
- slovesný vid v češtine, recenzia knihy F. Kopečného 116–119
- slovná zásoba: na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny 305; v poviedkach Kde pijú dúhy 77–79
- slovník: hovorovej slovenčiny 27–31; *Česko-slovenský vojenský slovník*, recenzia 251–253; *Stavebnícky náučný slovník I, II*, recenzia 309–311
- slovo, slová: expresívne pri prekladaní 244; hovorové v preklade Homérovej Iliady 188; nárečové v Kubániho poviedke Mendík 132; neologizmy v slovenčine a češtine 14; v Kubániho poviedke Mendík 132; cudzie pri prekladaní z východiskového do domáceho jazyka 244; v Kubániho poviedke Mendík 132
- slovosled v hovorovej slovenčine 27
- spojka, spojky: a parataktická, význam v poviedkach Kde pijú dúhy 84–85; podradovacia ako že / akože 96–100
- spojovník pri písaní názvov farieb 223
- spoluhlásky: polozáverové v Paulinyho Fonológii spisovnej slovenčiny 55
- Stavebnícky náučný slovník I, II*, recenzia 309–311
- Strážnice*, skloňovanie 64
- striptíz*, pravopis 313
- strojný – strojový, význam a používanie 369–372
- strojový, mäsový, ťažový, používanie vzťahových adjektív 313–315
- súciť – súcitíť, kvantita 368–369
- súputník – súputník, kvantita 372
- súvetie, súvetia: zložené, klasifikácia 155–164; rozdelenie na typy 156–157, 164, 321–342; v politickej literatúre 172; zložené 160
- K. Svoboda, *Infinitiv v současné spisovné češtině*, recenzia 247–251
- synestézia v poviedkach Kde pijú dúhy 79
- syntaktické prostriedky: reportáže 147–151; v Kubániho poviedke Mendík 133–136
- P. J. Šafárik, články a štúdie pri príležitosti jubilea 364
- Štadión SNP*, pravopis 192
- štýl, štýly: výklad 5–6; jazyka 7; jazykového prejavu 7; individuálny 7; funkčné 9–10; hovorový súčasnej spisovnej slovenčiny 17–32; ústnosť, expresívnosť, emocionálnosť, situácia, mnohoznačnosť, obraznosť 19; varianty 20; publicistický 12–13; administratívny 375–376; slovenčiny v rokoch matičných 200

štylistické hodnotenie podst. mena *prie-
myslovka* 64

štylistické varianty 8

štylistika: výklad, zaradenie 5; výrazu 6;
individuálna 6; slovenská a krásna li-
teratúra 3–17; diskusia o výsledkoch
doterajších výskumov 295–299

štýlové rozvrstvenie súčasnej spisovnej
slovenčiny v referátoch na konferencii
o vývinových tendenciách dnešnej spi-
sovnej slovenčiny 306

termín, termíny: *sloh* – *štýl* 101–108;
kontrolné hodiny – „blinkačka, pichač-
ka, cvikacie hodiny“ 316–317

terminológia: v referátoch na konferencii
o vývinových tendenciách dnešnej spi-
sovnej slovenčiny 307; zpráva o činnosti
Medzinárodnej terminologickej komisie
364–365

tvaroslovie: v rokoch matičných 199; tva-
roslovné znaky hovorovej slovenčiny
24–25

tvorenie slov v hovorovej slovenčine 25–
26

vetný člen: vytýčený 230–239; funkcia
346–349; konštrukčný 325

vlastné mená, pravopis 108–111

vokalizmus v Paulinyho Fonológii spisov-
nej slovenčiny 60

výpoveď: vysvetlenie termínu 349; vetná
postponovaná 236; anteponovaná 237

výslovnosť: v rokoch matičných 199;
charta, *chartizmus*, *chartisti* 255; *juice*
džús 372–373; *l*, ortoepická kodifikácia
304; *ä*, ortoepická kodifikácia 304

vz-, lexikálne významy 275–277

z-, lexikálne významy 272–274

zámeno, zámená: zvrtné, opakovanie 376
západoslovenčina kultúrna, jej formova-
nie 183–184

Združenie slovenských jazykovedcov pri
SAV, zpráva o činnosti 366–367

zhoda viacnásobného podmetu a prísudku
214–217

zub, inštr. pl. 373–374

O. Kajanová